

**TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME FAKTÖRÜ OLARAK İBADET VE
RİTÜELLER: İSLAM DİNİ ÖRNEĞİ**

Gülcan ÇELİKEL

Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir, 2024

**TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME FAKTÖRÜ OLARAK
İBADET VE RİTÜELLER: İSLAM DİNİ ÖRNEĞİ**

Gülcan ÇELİKEL

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2024

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Gülcan Çelikel tarafından hazırlanan Toplumsal Bütünleşme Faktörü Olarak İbadet ve Ritüeller: İslam Dini Örneği başlıklı bu çalışma 12.06.2024 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mustafa Naci Kula

Üye: Doç. Dr. Yılmaz Arı

(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Ahmet Özalp

ONAY

12/06/2024

Prof. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

12/06/2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programlarıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Gülcan ÇELİKEL

İmza

ÖZ

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME FAKTÖRÜ OLARAK İBADET VE RİTÜELLER: İSLAM DİNİ ÖRNEĞİ

ÇELİKEL, GÜLCAN

YÜKSEK LİSANS, 2024

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Danışman: Doç. Dr. Yılmaz ARI

Sosyokültürel yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olan ritüeller, başta sosyolojinin ilgi alanında yer almasına rağmen zaman içerisinde antropoloji ile dile gelmiştir. Toplumsal etkileşim ağları içerisinde ritüellerin önemi ve toplumsal işlevleri her geçen gün artarak devam etmiştir. En temelde ritüeller, birey veya grupların bazı değerlerini uygun zamanlarda simgesel olarak ve değişmeden devam ettirdiği davranış şekilleri olarak nitelendirilmektedir. Yapılma amaçlarında ve dönemlerinde farklı sınıflandırılmalara tâbi tutulan ritüeller, sosyal bütünleşmenin önemli bir bileşeni konumundadır. Ritüeller, kolektif bir nitelik taşımaları nedeniyle grupların bir arada tutulmalarını ve grup içi dayanışmayı sağlarken aynı zamanda grubun kolektif şuurunu güçlendirmektedir. Din en temelde sosyal hayatın önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Günümüzde toplumların karşılaştığı sorunlardan biri olan toplumsal bütünleşme bağlamında tarihsel süreç içerisinde her dönemde olduğu gibi din, toplumlara yönlendirmekte ve değişim süreçleri içerisinde aktif rol oynamaktadır. Gerçekleştirilen bu çalışmada toplumsal bütünleşmenin bir unsuru olan din olgusunun işlevi, İslam dini ibadetleri ve ritüelleri üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Toplumsal Bütünleşme, Din, İslam Dini, Ritüeller ve İbadetler.

ABSTRACT

WORSHIP AND RITUALS AS SOCIAL INTEGRATION FACTORS: ISLAMIC RELIGION EXAMPLE

ÇELİKEL, GÜLCAN

MASTER DEGREE-2024

DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS STUDIES

Danışman: Assoc. Prof. Yılmaz ARI

Rituals, which are an indispensable element of socio-cultural life, have been expressed with anthropology over time, although they are primarily in the field of interest of their behavior. The importance of rituals and social elements in social interaction networks have continued to increase day by day. At its most basic, rituals, individuals or some values of external factors are characterized as symbolic and unchanging behavioral at appropriate times. Rituals for different settlements at the beginning and for the purpose of being built are an important component of social integration. Rituals, due to their comprehensive nature, ensure humanity to be held together, provide in-group solidarity and strengthen the consciousness of the group community. One of the problems faced by societal societies is social integration. In this context, today, as in every period in the historical process, religion directs societies and plays an active role in change policies. Religion is basically an important component of social life. The function of religion, which is an element of social integration, will be tried to be explained through Islamic religious worship and rituals.

Keywords: Sociology of Religion, Social Integration, Religion, Islamic Religion, Rituals and Worships.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada sunmuő olduğu katkı ve desteklerinden dolayı değerli hocam Doç. Dr. Yılmaz Arı'ya, kıymetli gürüőleriyle çalıőmama katkıda bulunan jüri üyelerimiz Doç. Dr. Ahmet Özalp, Prof. Dr. Mustafa Naci Kula'ya ve yazım sürecinde bana destek sağlayan kıymetli arkadaşım Őeyda Girdap'a teşekkür ederim.

Gülcan ÇELİKEL

ESKİŞEHİR - 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
Araştırmanın Problem ve Alt Problemleri	2
Araştırmanın Konusu	3
Araştırmanın Amacı	4
Araştırmanın Önemi.....	4
Araştırmanın Yöntemi.....	4
Literatür Değerlendirmesi	5
BİRİNCİ BÖLÜM	7
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	7
1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	7
1.1.1. Toplum ve Din.....	7
1.1.2. İbadet ve Ritüeller.....	14
1.1.3. Sosyal Farklılık, Sosyal Çatışma ve Din İlişkisi	23
1.1.4. Sosyal Bütünleşme.....	27
1.2. KURAMSAL ÇERÇEVE	29
1.2.1. Yapısal-İşlevselci Yaklaşım	29
1.2.1.1. Durkheim'in Yapısal-İşlevselcilik Yaklaşımı	30
1.2.1.2. Parsons'un Yapısal-İşlevselcilik Yaklaşımı	33
1.2.2. Çatışmacı Yaklaşım	34
1.2.3. Sembolik Etkileşimci Yaklaşım	38
İKİNCİ BÖLÜM.....	41

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME FAKTÖRÜ OLARAK İSLAM DİNİNİN ÖNERDİĞİ İBADET VE RİTÜELLER.....	41
2.1. İslam ve Toplumsal Bütünleşme; İbadet ve Ritüeller.....	41
2.2. Namaz, Oruç, Zekât, Sadaka ve Hac İbadetleri.....	46
2.3. Ölüm Ritüelleri	52
2.4. Mevlit Etkinlikleri	53
2.5. Kermes Faaliyetleri.....	54
2.6. Dini Sohbet Grup Ritüelleri.....	56
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	59
İSLAM DİNİNİN İBADET VE RİTÜELLERİNİN TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞMEDE İCRA ETTİĞİ İŞLEV VE FONKSİYONLAR	59
3.1. Namaz İbadetinin Bütünleştirme İşlevleri	59
3.2. Oruç İbadetinin Bütünleştirme İşlevleri	61
3.3. Zekât ve Sadakaların Bütünleştirme İşlevleri.....	65
3.4. Hac İbadetinin Bütünleştirme İşlevleri	68
3.5. Ölüm Ritüellerinin Bütünleştirme İşlevleri	72
3.6. Mevlit Etkinliklerinin Bütünleştirme İşlevleri.....	76
3.7. Kermes Faaliyetlerinin Bütünleştirme İşlevleri.....	78
3.8. Dini Sohbet Grup Ritüellerinin Bütünleştirme İşlevleri.....	79
SONUÇ	81
KAYNAKÇA.....	85

GİRİŞ

Din olgusu temelde kutsalın tecrübesi (Günay, 2014) olarak tanımlanmakta ve inananlar için bir dünya görüşü ile yaşam biçimi sunmaktadır. Din aynı zamanda gündelik hayatın şekillenmesinde sürekli olarak rol almakta, toplumun ve dinin dinamizmi ekseninde de sürekli azalmakta ya da çoğalmaktadır (Abuzar, 2012).

Din olgusunun toplumsal bir karaktere bürünmesi, öteki toplumsal olaylar ile karşılıklı bir ilişki yürütmesi ve dini olaylarında belirli bir düzeyde toplumsal ve kültürel değişkenlere bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle din ve dinsel birliklerin hiçbiri bir kültür çevresinde bulunan etkilerden soyutlanmış bir biçimde yaşayamamaktadır. Kültürel yaşamın bütün unsurlarının başta toplumsal yapıyı oluşturan bileşenler ile sıkı bir ilişki içerisinde bulunması gerekmektedir. Fiziksel ve kültürel bir ortamda doğan, yaşanan ve kurumsallaşmaya doğru giden din, hiçbir zaman birdenbire ortaya çıkmaz. Temelde zaman ve mekân üstü olma eğilimi gösteren din, toplumlarda meydana gelen beşerî ve toplumsal koşullara tâbi olması ile aynı zamanda toplumsal bir karaktere de sahip olmaktadır.

Din pek çok bakış açısı tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Toplumun bir işlevi olarak ya da ilahi boyut ekseninde tanımlanması fark etmeksizin din toplum içinde varlık göstermektedir. Din ve toplum etkileşimi tarihsel sürecin her döneminde gündeme gelmiş ve bilim adamları din ve toplumsal yaşam etkileşimini uğraş alanları içerisine dâhil etmişlerdir. Toplum ve din arasında karşılıklı bir ilişki yer almakta, toplumun tüm alanları içerisinde etkili olan dine karşılık toplum da dini her yönüyle etkisi altına almaktadır. Din toplumsal hayata etki ederken insanların dayanışması ve bütünleşmesinde de etkin bir rol oynamaktadır.

Toplumun meydana getiren gruplar, topluluklar gibi unsurların kendi aralarındaki tamamlanma durumunun ifadesinde bütünleşme kavramı yer almaktadır. Bütünleşme esasen toplum halinde yaşamının ilk koşuludur. Toplumsal bütünleşme bir toplumun ya da sosyal grubun içinde egemen olan dini ve sosyokültürel değerlerin toplumun oluşmasını sağlayan bireyler tarafından kendilerine alınması ve bu doğrultuda kazanılan değerler ile uyumlu yaşama durumlarından ileri gelmektedir. Din, güçlü bir toplumsal bütünleşme formu olmakta ve diğer toplumsal

olayları temsil eden bir biçimdir. Ancak din ve toplum arasındaki karşılıklı ilişki yalnızca bütünleşme ekseninde gelişmemekte, dinin toplumda çeşitli ayrışmaları, çatışmaları ve çözümleri de beraberinde getirdiği ifade edilebilmektedir.

Ritüeller, sosyokültürel hayatta çeşitli etkiler yaratmaları nedeniyle toplumsal yaşamın temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Sosyokültürel yaşamın etkileşim ağı içerisinde yeri, önemi ve işlevi çeşitli disiplinler tarafından ele alınarak temel ilgi odağı içerisinde yer almaktadır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen çalışmada İslam dini ekseninde ibadetlerin ve ritüellerin toplumsal bütünleşmeye ne düzeyde katkı sağladığının belirlenmesi hedeflenmiştir.

Yapılan çalışmanın özet bölümünde konu ile ilgili alan yazında nelerin bilindiği ve günümüzde bu konuya dair eğilimin ne yönde olduğu belirtilmektedir. Çalışmanın giriş bölümünde ise araştırma konusu ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu bölümde problemin doğası ve temelleri ile önemine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın kuramsal çerçeve bölümünde araştırma sahasının konu ile ilgili genel özellikler ifade edilmiştir. Metin içerisinde yer alan ana fikirlerin örnek, veri ve çeşitli detaylar ile desteklenmesi söz konusudur.

Çalışmanın sonuç ve öneriler bölümünde araştırma sonuçlarının farklı çalışmalardan elde edilen bulgular ve sonuçlar ile karşılaştırılmasına yer verilmiş ve bu bilgiler ışığında sonraki çalışmalar için öneriler yer almaktadır.

Araştırmanın Problem ve Alt Problemleri

Gerçekleştirilen bu araştırmanın ana problemi “Dinin, dini ibadet ve ritüellerin toplumsal bütünleştirme işlevi nelerdir?” sorusuyla ilişkilendirilmiştir. Buna bağlı olarak belirlenen alt problemler şu şekildedir:

- 1) Namaz ibadetinin ne düzeyde toplumsal bütünleştirme işlevi bulunmaktadır?
- 2) Oruç ibadetinin ne düzeyde toplumsal bütünleştirme işlevi bulunmaktadır?
- 3) Zekât ve sadakaların ne düzeyde toplumsal bütünleştirme işlevi bulunmaktadır?

- 4) Hac ibadetinin ne düzeyde toplumsal bütünleştirme işlevi bulunmaktadır?
- 5) Ölüm ritüellerinin ne düzeyde bütünleştirme işlevi bulunmaktadır?
- 6) Mevlit etkinliklerinin ne düzeyde bütünleştirme işlevi bulunmaktadır?
- 7) Kermes faaliyetlerinin toplumsal bütünleştirme üzerine etkileri ne düzeydedir?
- 8) Dini sohbet gruplarının toplumsal bütünleştirme üzerine etkileri ne düzeydedir?

Araştırmanın Konusu

İnsanoğlu bio-pisişik yapısının ayrılmaz bir parçası olarak bulunduğu her alanda ve dönemde bir fenomen olan dinin, bireysel, toplumsal ve kültürel anlamda etkili olan bir unsur olması ile karşı karşıyadır. Dinler toplumun bütün kurumları ile açık bir ilişki içerisindedir. Geçmiş insanlık tarihi kadar eski olan dinler insanoğlu var olduğu sürece var olmaya devam edecek ve bu münasebetler karşılıklı olarak devam edecektir.

Dini inançlar ve ritüeller kültüre bağlı olarak değişmekle beraber günümüze değin ulaşılan tüm toplumlarda bir din olduğu ileri sürülebilir. Dinlerin tamamı inançlılar topluluğunu oluşturmasından kaynaklı olarak yerine getirilen ritüeller aracılığıyla yüceltme gibi duyguları da içeren semboller bütününe işaret etmektedir.

Sanayileşme ve sanayileşmeden kaynaklanan sorunlar karşısında din bir çekim merkezi haline gelerek değerlerinde ve pratiklerinde artışlar yaşanmıştır. Dolayısıyla günümüz modern dünyasında dinin ve dini uygulamaların güncel durumda olması oldukça normaldir. Din ve toplumun uzun süreli ilişkisi ile din ve toplumsal kurumların ilişkisi üzerinde durulması gerekmektedir.

Gerçekleştirilen bu araştırmanın konusunu manevi bir tatmin aracı olarak dinin, toplumsal bütünleşmeyi tetikleyici, pekiştirici bir unsur olarak toplumdaki çözümlere karşı azaltıcı ve önleyici rol üstlenmesi, yapısında bulundurduğu ritüel ve ibadetler aracılığıyla toplumsal aidiyet ve bilincin kazanılması ve sürdürülmesi, bütünleşmenin sağlanması hususunda sunduğu katkılar oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Tarihsel sürecin başlangıcından bu yana toplumların tamamında bir olgu olarak ortaya çıkan din, insanın iç ve dış dünyasını sararak onlara yön vermektedir. Başka bir taraftan değerlendirildiğinde ise din insanın ruhani yönü ile ilgilenirken aynı zamanda insanın sosyal ilişkilerinin de şekillendirilmesinde aktif olarak rol almaktadır.

Dini pratikler, gözlenmesi en kolay durumlardır. Doğrudan ulaşılabilen dini pratikler insanların günlük yaşamlarındaki sosyal taksimatına ve dini yaşayışa dâhil oluşlarına işaret etmektedir. Din çok kapsamlı bir fenomen olmasından dolayı sosyal bağlantı içerisinde ele alınabileceği gibi dini kurumların analizinde ve sosyal hayat içerisinde diğer alanlara olan etkisinin de araştırılması gerekmektedir. Gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı; din olgusunun toplumsal bütünleştirme işlevini, İslam dini ibadetleri ve ritüelleri üzerinden açıklamaktır.

Araştırmanın Önemi

Din olgusunun toplumsal boyutu insanların kutsal dışındaki ilişkilerinde karşılaştıkları etkiler ve bu doğrultuda verdikleri tepkiler ekseninde yer almaktadır. Din evrensel bir özellik taşıması nedeniyle insanın manevi dünyasının zenginleşmesine yardımcı olmakla beraber maddi dünyasının da anlamlı ve olumlu bir biçimde yapılanmasına katkı sağlamaktadır.

Sosyal hayatın en kadim tezahürlerinden biri olan din ve dini pratikler insanlık tarihinin en eski dönemlerinden günümüze kadar ulaşan bütün toplumlarda görüldüğünden, her dönemde konuyla ilgili insanlar düşünmeye ve araştırmalar yapmaya dair açık bir görüşte birleşmiştir. Bu tez çalışmasından elde edilen verilerin, literatürdeki dini pratiklerin toplumsal bütünleştirme işleviyle ilgili önemli bir eksikliği gidermesi çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında elde edilebilecek ve çalışmanın amacına uygun olarak kullanılacak ilgili araştırma verilerinin incelenmesi üzerine literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Literatür ya da diğer bir adıyla alan yazın bir bilim dalının çeşitli konularında yazılmış eserlerin tümünü ifade etmektedir (İnci, 2015).

Alan yazın belirli bir konuda önceden yapılan çalışmalarda ulaşılan bilgilerin incelenmesi, önemli kabul edilen kısımların gözden geçirilmesi ve özetlenmesini içermektedir (Köroğlu, 2015). Bu doğrultuda araştırma probleminin belirlenmesinden önce araştırmacının ön literatür taraması yapması bir gerekliliktir. Araştırma probleminin oluşturulmasının ardından ilgili alan yazın detaylı bir biçimde incelenerek ilişkilendirilmelidir.

Literatür taraması akademik araştırmaların en önemli safhasını oluşturmaktadır. Titizlikle ve sistematik bir biçimde gerçekleştirilen literatür taramaları araştırmacıların çalışmalarını; neyin, nerede ve nasıl yapılacağını bilerek, bilinçli ve doğru olarak yürütmelerine yardımcı olur. Literatür taramasının gereği gibi yapılmadığı çalışmalarda ise araştırmacılar ne zaman hangi adımı atacaklarını, neyi nerede söyleyeceklerini ve tam olarak ne yazacaklarını bilemezler (Arı & Kaya, 2014). Bir akademik çalışmanın araştırmacıya bilimsel yönden yaptığı en büyük katkı literatür taraması ile öğrendiği yeni bilgilerden gelmektedir. Akademik araştırmaların geçerliliğini ve bilime katkısını belirleyen ve akademisyenlerin çalışma sahalarındaki uzmanlıklarını gösteren literatür taramalarına ödev, tez ve proje gibi tüm akademik çalışmalarda önem verilmektedir .

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama tekniğine göre yapılmıştır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen literatür taramasında bilimsel yayınlar ile kurumsal yayınlar kullanılmıştır. Bilimsel yayınlar kitaplar, makaleler ve tezleri içermektedir. Gerekli istatistikler toplanmış yerli ve yabancı literatür derinlemesine araştırılmıştır. Konu ile ilgili tezlere <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden ulaşılmıştır.

Literatür Değerlendirmesi

Yapılan araştırmada toplumsal bütünleşme faktörü olarak ibadet ve ritüeller İslam dini örneğinden hareketle işlenmiş olup alan yazın tekniği kullanılarak çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar araştırmamız açısından aşağıda değerlendirmeye alınmıştır:

Akyüz, N. (2009b). Din ve Toplumsal Değişme. Din Bilimleri Dergisi Yayınları: Din ve toplumsal değişim kavramlarının anlaşılması, dinin toplumu

yönlendirme ve etkileme rolünün incelenmesi ve din ile toplumsal değişim arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi konularında önemli bir kaynak olarak göze çarpmaktadır.

Apaydın, H. (2006). Namaz-Oruç. İlmihal. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Apaydın'ın bu eseri, namaz ve oruç ibadetlerinin sadece İslam dininde değil, önceki dinlerde de var olduğunu ve bu ibadetlerin, insanların güçlüklerle nasıl başa çıkacaklarını görmelerine, manevi duygularının gelişmesine ve toplumsal bütünleşmenin artmasına yardımcı olduğunu dile getirir. Ayrıca, ibadetlerin toplumsal bütünleşme üzerindeki etkisini daha iyi anlamak ve analiz etmek için önemli bir kaynak olarak görülebilir.

Çapku, A. (2007). İbadetler İçinde Haccın Yeri. Din ve Hayat TDV-İstanbul: Çapku'nun "İbadetler İçinde Haccın Yeri" başlıklı eseri, hac ibadetinin bir seyahat ya da gezi olmadığını, insanların heveslerini geri plana bırakarak ibadete yönelmeleri gerektiğini, hacı adaylarının günahlarından tövbe ederek hacca gittiklerini ve bu süreçte belki de ilk kez yeni yerler gördüklerini ve yeni insanlarla tanıştıklarını belirtir. Bu çalışma, Hac ibadetinin toplumsal bütünleşme üzerindeki etkisini daha iyi anlamak ve analiz etmek için önemli bir kaynak olarak görülmektedir.

Erkal, M. (2013a). Zekat. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Bu eser, insanların maddi yönden eşit yaratılmadığını, maddi durumu iyi olanların maddi durumu iyi olmayanlara yardım ettiklerinde bu eşitsizliğin ortadan kalkacağını ve zekât vermenin bu doğrultuda toplumsal bütünleşme için önemli bir rol oynadığını ifade eder. Zekâtın toplumsal bütünleşme üzerindeki etkisini daha iyi anlamak ve analiz etmek için başvurulabilecek eserler arasında yer alır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.1. Toplum ve Din

Tarihsel süreç içerisinde, aynı toprak parçası üzerinde birlikte yaşamakta olan ve ortak bir uygarlığa sahip, hayatlarını sürdürmek ve pek çok temel çıkarı gerçekleştirmek üzere iş birliği halinde olan insanların tümüne toplum adı verilmektedir (TDK, t.y.).

Sosyoloji biliminin en temel kavramı olan toplum, belirli bir kültürü ve birçok toplumsal kurumu paylaşan insanlar arasındaki iletişim ve etkileşimden meydana gelir. Bir başka deyişle toplumu oluşturan bireylerden çok bireylerin birbiri ile iletişimi, ilişkisi, paylaştıkları değerler ve davranış kalıplarıdır (Şimşek, 2010). Bu doğrultuda toplum, bireylerin basit bir toplamı değil, birbiriyle bağı bulunan bireylerden meydana gelir. Toplumu oluşturan birçok unsur bulunmaktadır. Toplumsal yapı içerisinde varlığını devam ettiren ve insanların birbirleri ile etkileşimi sonucu oluşan veya bu etkileşimin devamlılığını sağlayan bütün oluşumlara toplumu oluşturan unsurlar adı verilmektedir.

Toplumsal hayatta insanlar doğar, büyür ve ölürlür. Ancak toplum varlığını sürdürmeye devam eder. Büyük ölçüde karmaşık ve birleşik bir yapı arz eden toplum, içerisinde çeşitli unsurları barındırır. Söz konusu unsurların bir bütün halinde karşılıklı ilişki ve etkileşimde bulunarak meydana getirdiği yapı toplumsal hayata süreklilik kazandırmaktadır (Meriç, 1993). Dolayısıyla toplumun, bireylerin sayıları alanında toplamından daha fazla bir şey ifade ettiği ileri sürülebilir. Toplumu oluşturan unsurlar arasında aile, eğitim, ekonomi, din, siyaset ve hukuk bulunmaktadır. Bu yapılar kendi içerisinde bir bütünlüğe sahip olmasının yanı sıra aynı zamanda toplumu oluşturan ve varlığını devam ettiren yapılardır. Her toplumda iletişimi sağlayan bir dil, bu iletişimin sağlıklı olabilmesi için görgü, ahlak ve hukuk kuralları ile bilgi ve meslek edinmeyi sağlayan eğitim sistemi vardır. Tüm bu unsurlar bir araya gelerek toplumu oluşturur (Abuzar, 2012). Sosyal bilimciler ve sosyologlar bu unsurları toplumun daha iyi anlaşılabilmesi ve kavranabilmesi için

birtakım kavramlarla ifade edilmektedir. Bunlar toplumsal kurum, kuruluş ve gruplardır.

Toplum ve ulus kavramları gündelik hayatta birebir aynı anlamda kullanılmakta ve anlaşılmaktadır. Ancak bu iki kavram aslında birbiri ile aynı anlama gelmemektedir. Genel anlamda ulus, resmi olarak tanınma barındırmakta ve siyasi bir kategoriye işaret etmektedir. Toplum ise karşılıklı olarak birbirine bağı olan toplumsal ilişkiler tarafından kurulan bir pratiktir (Giddens, 2000). Ulus, siyasi bir birlik olmasından kaynaklı kendi varlığını sürdürmemekte, dolayısıyla varlığını sürdürmek için çoğunlukla devletleri aracı olarak kullanmaktadır. Toplum ise siyasi birlik olmaması nedeniyle otoriteler tarafından değil, toplumun kendisi tarafından yönetilmektedir. Toplumu oluşturan kalıplaşmış ilişkiler yapısı, varlıklarını sürdürmelerinde etkilidir.

Toplum, birey ve gruplardan oluşmakta ancak temelde bunların toplamından daha aşkın bir varlık alanına işaret etmektedir. Tam da bu nedenle toplum adı yerine toplum adını almaktadır (Erkal, 1993). En genel anlamıyla toplum kendi kendine yetebilen ve bireylerin birbirine bağlanmasına neden olan karşılıklı ilişkiler sistemidir. Her türlü ihtiyacın karşılanması için etkileşim halinde olan ve ortak bir kültürü paylaşan pek çok insanın oluşturduğu birliğe toplum adı verilmektedir.

Toplum içerisinde var olan ihtiyaçların karşılanması, bünyesinde hazır bulunan kurumlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Kurum kavramı, günlük hayatta pek çok farklı anlamda kullanılır. Buna örnek olarak belirli bir amacın gerçekleştirilmesi için kurulan Kızılay ya da Türk Dil Kurumu ile TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) gibi örgütler, toplumsal yaşamda kurum olarak adlandırılırken, “kuruluş”, “tesis” gibi anlamları ile beraber sosyolojik bağlamda nesiller boyu devamlılık gösterip kalıcı nitelik kazanan, düşünceler, davranışlar, değerler, normlar, maddi öğeler, binalar, malların yanı sıra işaretler, bayrak, rozet gibi sembollerden oluşan bütünü ifade eder (Arslan, 2004). Kurumlardan her birinin kendine özgü yapısı vardır ve her toplumsal kurum kültürün bir unsurudur. Bu anlamda kurumlar toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere çeşitli rollerin, ilişkilerin örgütlenmesiyle toplum genelinde bir bütün oluşturmaktadır.

Kurumların sosyal hayattaki somut görünümüne kuruluş adı verilmektedir. Örneğin, eğitim bir kurum iken, sosyal hayatta öğrenci yetiştiren okullar kuruluş olarak nitelendirilir. Ekonomi kurum iken, iş yerleri, banka ve şirketler birer kuruluştur. Bu doğrultuda kuruluş somut bir anlam ifade ederken kurum, soyut bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum tipleri en genel anlamda, geleneksel toplumlar ve modern toplumlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Dolayısıyla toplum tipleri de modern toplum ve modernlik öncesi toplum olmak üzere iki tanedir.

Modernlik öncesi toplumları da birkaç alana ayırmak gerekir. Bunlardan ilki olan avcı ve toplayıcı toplumlar birkaç düzine biçiminde daha az sayıda insan gruplarından oluşan eşitsizliğin çok az yaşandığı toplumları ifade etmektedir. Bu toplumlarda insanlar yaşamlarını bitkileri toplayarak ve hayvanları avlayarak sürdürmektedir. İkincisi ise tarım toplumlarıdır. Tarım toplumlarında toplumsal yaşam toprağın ekilip biçilmesi ile sürdürülmektedir (Sezen, 1990). Kırsal toplumlar, tarımsal üretimin yanı sıra evcilleştirilmiş hayvan yetiştiriciliğinin önemli bir geçim kaynağı olduğu ve açık eşitsizliklerin bulunduğu toplumlardır.

Büyük çoğunlukta tarıma dayanan ancak ticaretin ve tarım dışı üretimin de görüldüğü krallık veya imparatorluklarla yönetilen, çeşitli sınıflar arasında önemli eşitsizliklerin bulunduğu toplumlara sanayileşmemiş uygarlıklar ya da geleneksel devletler adı verilmektedir. 19. yüzyıl sonrasında bu tip geleneksel toplumların çoğu yok olmuştur. Bu dönemde farklı bir toplum tipinin gelişmesi söz konusu iken toplumlar en temelde endüstri ve teknolojiye dayanırken nüfuslarının büyük çoğunluğunu fabrikaların, ofislerin ya da dükkânların oluşturduğu söylenebilir. Bu iş yerlerinde çalışan insanların genellikle endüstriyel üretimin çoklukta olduğu şehirlerde yaşamaları ve önceki toplum tiplerine nazaran daha gelişmiş ve sağlıklı bir siyasal düzene sahip olması bu toplum tipinin modern toplum ya da endüstri toplumu olarak nitelendirilmesinde etkili olmuştur.

Günümüz modern toplumunda endüstri ve endüstri toplumu biçiminden büyük derece farklılaştığı ve daha arka planda kaldığı, bilgi ve iletişim sektörlerinin ön plana çıktığı, “bilgi toplumu” ya da “endüstri sonrası toplum” olarak adlandırılan yeni bir toplum tipinin oluşmakta olduğu ileri sürülmüş ve büyük ölçüde kabul görmüştür. Geleneksel toplumlardan endüstri toplumlarına, endüstri toplumlarından

da bilgi toplumlarına geçiş süreci toplumsal değişmenin doğal bir göstergesidir (Weber, 1993). Toplumsal değişme toplumların kültürel, yapısal, ekolojik veya demografik yapılarında meydana gelen değişmeye işaret eder.

Dinin toplumsal bir karaktere sahipliği, onun diğer toplum olaylarıyla da karşılıklı ilişki içerisinde olması ve din olaylarının da belli düzeylerde toplumsal ve kültürel değişkenlere bağlı olmasına işaret etmektedir. Dolayısıyla din, daima inanç, ibadet, duygu, düşünce, hayal gücü, ilgi, davranış gibi birçok kültürel form altında kendine yer edinmektedir (Günay, 1999). Dinsel olaylarda diğer beşerî olaylar gibi kendi karakteristik özellikleri ekseninde görülmektedir.

Kültür, toplum ve din arasında hali hazırda mevcut bir ilişki vardır. Çünkü hiçbir din boşlukta ortaya çıkmamıştır. Fiziksel ve kültürel bir ortamda doğan dinler aynı zamanda bu ortam içerisinde genişlemeye başlar ve kurumlaşmaya doğru ilerler (Meriç, 1993). Din, kutsalla kurulan bağ ile belirlemekte ve bu nedenle beşer üstü, zaman ve tarih üstü olma eğilimi göstermektedir. Toplumda yaşanan beşerî ve sosyal şartlar altında oluşması nedeniyle din aynı zamanda bir toplum olayı olarak da kabul görmektedir. Dolayısıyla dinin özellikle *“güçlü bir toplumsal bütünleşme formu olması ve hatta öteki bütün toplumsal olayları temsil eden bir şekil arz etmesi”* (Bergue, 1998, s.11) örneğinde görüldüğü üzere toplumsal bir karaktere sahip olduğu görülebilir.

Din ve dinsel birliklerin herhangi bir kültür çevresindeki her türlü etkiden soyutlanmış olarak yaşayamayacakları, bilakis kültürel yaşamın bütün birimleriyle, özellikle toplumsal yapıyı oluşturan unsurlarla sıkı bir ilişki içerisinde oldukları ileri sürülebilir (Mardin, 1983).

Kültürün içeriğinin geniş olması nedeniyle yapısal statü ve işlevlerine dair onun sembolik bir sistem olarak işleyişi, bu doğrultuda dinsel sembollerinde inancı yansıtmada birincil konumu söz konusudur. Kültür ögesinde ve sosyal bir kurum olarak inançların sosyo-kültürel yapısındaki işlevlerine, kültürün özerk bir yapıyı yansıttığı ya da yansıtmadığına bakılarak dinin toplumsal yapı ile benzer olduğu ileri sürülebilir. Kültür, toplumu oluşturan insanların bütün ürünlerini içermekte dolayısıyla insanın toplumsal mirasının tamamını ifade etmektedir.

Din, kutsallığa dayanarak Müslümanları bir sosyo-dinsel topluluk içerisinde birleştiren inançlar, pratikler ve semboller kümesi olarak adlandırılabilir (Arslan, 2004). Burada sözü edilen kutsal, din dışındaki her şeyle tam bir zıtlığa sahiptir. Din, insanın doğası ve varlığının kaynağını Tanrı kavramıyla açıklamaya çalışan bir inanç sistemidir. Ayrıca, insanın nasıl davranması gerektiğini belirleyen değerlerin kaynağı ve hayatın nasıl yaşanması gerektiğini gösteren bir rehber olarak önemli rolleri icra eder (Abuzar, 2012). Din, etraflıca değerlendirildiğinde bir yandan yaşam biçimi olarak insanın düşünce, inanç, ilke ve değerlerini şekillendirirken; dar kapsamıyla da, evren ve hayatı yaratıcı bir Tanrının varlığına bağlayarak, insanlığı kurtuluş için çağırır bir mesajdır.

Eski Yunan düşüncesinde konuyla ilgili sistemin temelinde din konulmuştur. Örneğin Eflatun, felsefe, ahlak ve siyaset sistemlerinde dini temel almak istemiş ve “Devletler ve Kanunlar” adlı eserinde din ve din toplumu yaşamındaki önemine değinmiştir (Kuyucuoğlu, 2008). Dolayısıyla din, kutsalın tecrübesini yaşayan bir inanç sistemidir. İnananların ruhlarına nüfuz eder, onlara dünya görüşü ve algısı kazandırır. Bu sayede, gündelik toplumsal yaşamın biçimlenmesinde etkili olur.

Din, teorik olarak toplum hayatına normlar belirler, pratik olarak da mevcut toplumu kendi anlayışına göre yeniden yapılandırır. Bu bakımdan, toplumu yönlendirme, değiştirme ve geliştirme gücüne sahiptir. Din, toplumun yeni değerler üretmesine katkıda bulunur ve toplumsal değişimin temel faktörlerinden biri olarak işlevini devam ettirir.

Din, devletler üzerinde de etkin roller üstlenen bir inanç sistemidir. Özellikle gelişmiş dinler, mülkiyet biçimlerinin ve büyük devletlerin oluşmasına katkı sağlarlar. Osmanlı İmparatorluğu kurulmadan önce, bu bölgelere gelen dervişler, dinî topluluklar kurmuşlar, tarım ve hayvancılıkla meşgul olmuşlardır. Tüm bunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda önemli rol oynamıştır. Tarih boyunca teokratik veya yarı teokratik devletler kurulmuş olup zamanla devletlerin dinle ilişkisi kopararak bağımsızlaştırılması için çabalar harcanmıştır (Bilgin, 1997). Ancak devlet, işlevini yerine getirirken en büyük desteği yine dinden almıştır. Çünkü devletin önemseydiği askerlik, vergi, hak saygısı gibi konular, dinin insanlara öğütlediği tutum ve davranışlardır.

Ayrıca devletin farklı uluslardan oluştuğu durumlarda dine çok büyük görevler düşmektedir. Nitekim, dinin devlet üzerindeki etkisi şöyle ifade edilebilir. *"Din, çok çeşitli biçimlerde devleti hukuk, fiiliyat, şekil ve muhteva bakımından etkiler ve yönlendirir. İlkel kavimlerde hükümdar ilahlara, ruhani krallara, aziz liderlere tanık olmaktadır."* (Güneş, 2014, s.12) Dinin bu yönlü etkisi, Peru'da ve eski Mısır'da görülmüştür (Arslan, 2004).

Din, sosyal yaşama ilişkin kurallar belirleyerek toplumsal yapıyı etkileyen bir inanç sistemidir. Geleneksel toplumlarda din, ekonomik, siyasal ve sosyal kurumların ve kültürel normların temelini oluşturmaktaydı. Aile, klan, komşuluk ve millet gibi toplumsal birimler, dinin toplumda yayılmasını sağlarken, aileyi etkilediği gibi, evlenme ve boşanma gibi konularda da yönlendirici olmaktadır. Ailede doğan çocuk, ilk eğitimini aileden almakta (Arı, 2023) daha sonra aile, eğitim sorumluluğunu okul ve sosyal çevreyle paylaşmaktadır. Dinin aile üzerindeki etkisi, ilkel toplumlarda daha belirgin görülürken ailenin başı olan baba, aynı zamanda kültür birliğinin liderliğine de sahip olurdu.

Din, ahlaki değerleri önemseyerek bu alanda çok geniş kapsamlı kurallar koyar. Bu nedenle, hukuk ve ahlakın dinî mezheplerden ilham alarak geliştiğini savunan görüşlere rastlanmaktadır (Dursun, 1992). Örf ve adetler de din ile yakın ilişki içindedir. İlkel toplumlarda, bazı nesnelere dokunmanın tehlikeli olduğu düşünülerek tabu olarak kabul edilir. Tabu sayılan yerler ve kişilerle temas etmek yasaktır.

Din, köy, şehir ve bölge gibi toplumsal birimlerin oluşmasında ve gelişmesinde etkili olmaktadır. Genellikle insanların ortak bir kültür paylaşmasıyla kurulan bu birimler, zaman içinde Mekke, Medine ve Roma gibi kutsal merkezler haline almıştır. Bu merkezler, daha sonra ülkenin diğer büyük yerleşim alanlarıyla rekabet eder hale gelmiştir.

Dinin temel işlevlerinden biri, toplumda bütünleşmeyi sağlayan bir sosyal kontrol mekanizması olmasıdır. Bazı davranışları kutsal olarak nitelendirirken bazılarını da günah olarak tanımlayarak engeller. Böylece bireylerin davranışlarının toplumun değer yargılarına uygunluğunu temin eder.

Toplu olarak gerçekleştirilen dinî ritüel ve törenler, bireyler arasında sosyal dayanışma ve kaynaşmayı artırır (Arslantürk & Amman, 2001). Grup bilinci yaratarak ortak duygu ve düşüncelerin gelişmesine katkı sağlar. Böylece din, toplumun istikrarını ve sürekliliğini korur.

Din, bireylerde sabır, feragat, ümit ve mücadele ruhunu geliştirmekte ve bencilliklere karşı koyan bir tavır sergilemektedir. F. Bacon, bu nitelikleri nedeniyle dinin “toplumun en kuvvetli zinciri” olduğunu söylemiştir (akt. Güneş, 2014). Berger ise dinin, insanlık tarihi boyunca kaosla mücadelede en etkili koruyuculardan biri olduğunu belirtmiştir (Berger, 1967). Bunun yanı sıra din, suçluluk duygusunun hem oluşmasında hem de giderilmesinde güçlü bir faktör olarak işlev görürken öte yandan, dinî inanç, ölüm korkusu ve endişesiyle başa çıkmada önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanında, dinî duygu ve düşünceler, insanlar arasındaki ahlaki sorunların çözümünde yol gösterici olabilirler; ruh ve beden sağlığının korunmasında da derin bir etki yaratabilirler (Akyüz, 2009).

Toplum, kültür ve din konularında önemli olan husus, aralarında bulunan mevcut ilişkiden kaynaklanmaktadır. Çünkü dinler arasından hiçbiri bir boşlukta ortaya çıkmamıştır. Dinler fiziksel ve kültürel bir ortam içinde ortaya çıkmakta, gelişmekte ve kurumlaşmaktadır. Kutsalla kurulan ilişki ile belirlenen din, zaman ve tarih üstü olmasının yanı sıra aynı zamanda beşer-üstü olma özelliği de taşır. İnsan topluluklarındaki beşerî ve toplumsal şartlarda görülmesi ve toplumsal karakteri aracılığıyla bir toplumsal olay olarak nitelendirilmektedir (Arslan, 2004). Buna örnek olarak dinin güçlü bir toplumsal bütünleşme bileşeni olması verilebilir. Din diğer bütün toplumsal olayları temsil etmekte ve diğer toplum olayları ile de karşılıklı bir ilişki sürdürmektedir.

Dolayısıyla insanlar dinin inanç, ibadet, düşünce, hayal gücü, ilgi, davranış gibi birçok kültürel kodu altında varlık gösterdiğini ileri sürmektedir. Diğer beşerî olguların özelliklerini kendi karakteristik özellikleri çevresinde sürekli bir sunma halinde olan dinsel olaylar, kültürel yaşamın her türlü etkisinden soyutlanmadan bilakis bütün birimleri ile başta toplumsal yapıyı oluşturan tüm bileşenlerle sıkı bir bağ içerisindedir (Akyüz, 2009).

Kültür ve toplum arasındaki ayırmda kültürün daha iyi anlaşılması ve kültürel sosyal sistem içerisinde toplumsal yapı ile özdeşleştirilmesinde önem kazanan din, en temelde toplumsal yapı ile bütünleşmekte ancak bazı durumlarda ise toplumsal yapı dışında çalışan bir mekanizma biçimine de bürünebilmektedir. Kültür ve toplum ayırımına tekrar dönülecek olursa bu kavramlar sosyolojide sıklıkla kullanılmakta ve bazı durumlarda da birbiriyle karıştırılmaktadır. Ancak kültürel bir grup ya da toplumun oluşmadığını ve bu kavramların birbiri yerine kullanılamayacağını açıkça ifade etmek gerekmektedir. Bu noktada ayırımın daha çözümleyici halini R.K. Merton sunmaktadır (Arslan, 2004). Ayırımı ele alırken bireyi çevre saran sosyo-kültürel yapıdan yola çıkarak ikili bir sınıflandırma ekseninde oluşturur. Bu ikili sınıflandırmadan ilki kültürel yapıdır. Kültürel yapı toplumsal hayattaki değer hükümlerinin, normların, örf ve adetlerin tamamıdır. Sınıflandırmanın ikincisi ise sosyal yapıdır. Sosyal yapı bireylerin ve toplumsal grupların karşılıklı ilişkilerinin kurumlaştırılması ile toplumsal ilişkilerin ve toplumsal örgütlerin oluşmasına neden olan yapıdır.

1.1.2. İbadet ve Ritüeller

Dinî inanç ve uygulamaların, bireyin yaşam kalitesi üzerindeki etkisi, din bilimleri araştırmacılarının ilgilendiği konulardandır. Bu amaçla, Türkiye ve Batı ülkelerinde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Dinî inanç ve uygulamaların, bireyin yaşam kalitesi üzerindeki etkisi üzerine yapılan bazı araştırmalar şunlardır:

1. Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi (Abuzar, 2012) başlıklı çalışma, dinin toplumsal yaşamı şekillendirmedeki sürekli etkinliğini ve dinin toplumsal değişimin önemli faktörlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır.

2. Dinin Sosyal Gerçekliği (Berger, 1993) Bu eser, dinin toplumsal gerçekliğini ele alarak sosyal yapı üzerindeki etkilerini incelerken; dinin sosyal yaşamla ilgili bir takım kurallar koyarak sosyal yapı üzerinde etkili olduğunu ve geleneksel toplumlarda ekonomik, siyasal ve sosyal kurumlar ile kültürel normların özünü dinin oluşturduğunu belirtmektedir.

3. "Dinin Yaşam Tarzı Üzerindeki Etkileri: Farklı Dini Gruplar Üzerine..." (Narçiçek, 2019) başlıklı yüksek lisans tez çalışması, dinlerin yaşam tarzını belirleme

ve etkilemedeki rolünü ve din olgusunun sosyal yansımalarının toplumun sosyal ve kültürel yapısının anlaşılabilmesi için bir gereklilik olduğunu ifade etmektedir.

4. Doğan ve Karaca'nın (2021) "Cinsiyetin Dindarlık Üzerine Etkisi: Bir Meta Analiz Çalışması" başlıklı çalışma, yaşlılık döneminde yaşam kalitesi ve dindarlık ilişkisini ve hayatı anlamlandırmada inancın ve kişisel değerlerin rolünü ele almaktadır.

5. "Dini İnanç ve Psikolojik Sağlık İlişkisine Dair Bir Değerlendirme" başlıklı Güler'e (2019) ait çalışma, dini inanç ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkiyi değerlendirmektedir. Dinler tarihinde, insan ve kutsal arasındaki ilişkide bir simgeleştirme ihtiyacı sıkça ortaya çıkmıştır. Bu simgeleştirme, sadece İslam dininde değil, tüm dinî öğretilerde görülmektedir. Dinler, genellikle insanların mutluluk ve huzurunu sağlama hedefini paylaşırlar (Türkdoğan, 1977). Bu nedenle, her dinin kendi ibadet ve ritüelleri vardır. Özellikle ekonomik kalkınmada, zihniyetin çok önemli bir rolü vardır. Helal kazancın ibadet sayıldığı toplumlarda, ekonomi büyük gelişme gösterir. Örneğin Japonya, banka çalışanlarına manevi eğitim vererek, verimliliği artırmada başarılı sonuçlar elde etmiştir. Ayrıca sosyal değişimde ise din bazen ilerlemeyi teşvik ederken, bazen de engellemektedir.

İslam dininde aşkın ve içkin kabul edilen Tanrı'ya ibadet etmek üzere sözlü formüller ile hareketler adı altında soyut mefhumlar gerçekleştirilmektedir. Ancak somut objelerin kullanımı İslam dinindeki ibadetlerde söz konusu değildir (Akyüz, 2009). Buna örnek olarak Müslümanların ahiret inancı verilebilir. Ahiret inancında cennetin zevkleri ve cehennem acıları adı altında pek çok sembol kullanılır. İslam inancının gerekleri semboller olmadan tasvir edilmenin imkânsızlığına işaret etmektedir.

Genelde ibadet ve dinî uygulamaları yerine getiren bireyler diğer bireylere oranla daha çok tatminkâr bir yapıya sahiptir. Özellikle yaşlılık döneminde görülen yalnızlık duygusu ile toplumsal hayattan soyutlanma problemine karşı dinî pratiklerin yerine getirilmesinin önemli katkısının olduğuna ulaşılmıştır. Çünkü dinî ibadet ve ritüeller, toplu olarak yapıldığında, insanları ortak bir duyguya ulaştırarak trans deneyimi yaşatır. Bu sayede, toplumsal dayanışma, destek ve güven sağlanır.

Avustralya’da yapılan bir araştırmaya göre, katılımcıların %24’, en yakın arkadaşlarının dindaşları olduğunu ifade etmiştir. Aynı araştırma, kişilerin yakın arkadaşlarını kendi dindaşları arasından seçtiklerini de göstermiştir. Bunun yanında, dinlerde ölüm sonrası diriliş ve ahiret hayatına inanç, bireylerin mutluluk düzeyini artıran bir etken olarak araştırmaların bir diğer bulgusudur (Yaparel, 2007).

Diğer yandan dinî hayat ile bireyin sağlığı arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalara göre, yüksek düzeyde ibadetlere katılan bireyler arasında, kalp hastalıklarından kaynaklanan ölüm oranlarının ve sindirim ile solunum sistemine ilişkin kanser oranlarının daha düşük olduğu gözlemlenmiştir (Akyüz, 2009). Bu durumun birkaç nedeni vardır. İlk olarak, dini gelenekler kişinin beslenme alışkanlıklarını etkileyebilir. Ayrıca dua ve ibadetler, olumlu duyguları ve düşünceleri harekete geçirerek bağışıklık sistemini gclendirebilir ve olumsuzluklara karşı koruyabilir. Benzer bir ilişki, dinî inanç ile alkol ve uyuşturucu kullanımı arasında da gözlemlenmektedir. Başka bir deyişle, bireyin dini inançları gclendike alkol ve uyuşturucu bağımlılığı azalmaktadır.

Din, bir yönüyle maddi anlamda bireyin sağlığına etki ederken aynı zamanda toplumsal boyutta da çeşitli etkilerde bulunur. Toplum ile din karşılıklı münasebetlerde bulunurken toplumda meydana gelen değişim ve dönüşümler de dinin muhatabı konumunda yer alır (Arı, 2021). Din, bir yandan sosyal değişmeye karşı direnç gösterirken diğer yandan sosyal değişmenin itici gücü olarak da rol oynar. Her din, başlangıçta kurucusuna aşırı derecede bağlılık ve itaat üzerine kuruludur. Bu nedenle zaman içinde dinde meydana gelen değişiklikler, dinden sapma olarak algılanır ve toplumda “dine dönüş” veya “ihya” adı altında bazı hareketler ortaya çıkar. Dinler genellikle muhafazakr bir yapıya sahip olduğundan, sosyal değişimlere kapalı olarak değerlendirilir. Ancak dinin olumsuz yönlerinin yanı sıra özellikle sosyal bütünleşme ve dayanışmanın sağlanmasıyla ilgili olduğu genel olarak kabul edilen bir gerçektir (Günay, 2000). Yani din, toplumsal değişimde hem engelleyici hem de destekleyici bir rol oynar.

Ritüel kavramı, tanımlanması olduğa zor bir kavramdır. Leach’in ifadesi ile ritüel üzerindeki en yaygın kabul, kavramın nasıl anlaşılması gerektiği üzerindeki

anlaşmazlıklardır (Lane, 2005). Ritüeller, bir nevi çapraz bulmacaya benzer. Tıpkı bulmaca karelerinin doldurulması gibi ritüellerin altının doldurulmasında da sosyologlara ve antropologlara görevler düşmektedir. Ritüeller, toplumsal bir olgu olmanın yanı sıra onlara katılanların duygu ve davranışları ile ilgilidir (Karaman, 2010).

Ortak özellikleri ve işlevlerine göre incelendiğinde ritüeller, birey ya da gruplar ekseninde değerlerin, belli zamanlarda, sembolik ve genellikle değişmeyen ardışık davranış biçimleri ile tekrarlanmasına işaret etmektedir. Ritüeller, sosyal bilimcilerin üzerinde durduğu temel konulardan biridir. Bu boyutuyla ritüeller, standartlaşmış ve tekrarlanan sembolik davranış biçimleri olarak öne çıkar. Aynı zamanda bireysellikten öte grup bilincini ve birlikteliğini ortaya koyan duygusal bir kanal olarak işlev görür. Ritüeller, geçmişini günümüze ve günümüzü geleceğe bağlayan bir bağıdır. Genellikle dini karakter taşır, ancak yalnızca din alanı içerisinde değerlendirilemezler. Seküler yani dinsel olmayan ritüeller de mevcuttur. Bu noktada, dini veya seküler olma durumuna göre kavramsal farklılaşma söz konusu olabilir (Gökalp, 1981). Ritüeller, toplumsal değişim açısından değerlendirildiğinde hem engelleyici hem de destekleyici bir rol oynar.

Bu doğrultuda sosyoloji ve antropoloji içerisinde ritüel ve seremoni arasında bir ayrım söz konusudur. Bu ayrım ekseninde ritüelin çoğunlukla dini, seremoninin ise dünyevi-sembolik bir etkinlik olduğu görülmektedir. Seremoni, birden fazla kişiden oluşan bir topluluk gerektirmekte iken ritüel, kolektif ya da tek bir kişi ile oluşabilir. Bu nedenle ritüeller, törensel faaliyetlere benzemektedir (Assman, 2011). Aynı zamanda ritüeller mistik düşünceleri de içine alan faaliyetler olarak kabul edilmektedir. Ritüellerin mutluluk durumlarını etkilediğine ve bireyleri korumak için ya da onları mutlu etmek için gerçekleştirildiğine inanılır.

Ritüellerin bileşenleri şöyledir; iki veya daha çok bireyin aynı mekândaki fiziksel var oluşları birbirlerini etkilemektedir. Ritüellere katılımcıların kendi arasındaki duygularının paylaşılması sağlanırken ritüeller dışında kalan insanlar duygusal olarak dışlanır (Karaman, 2010). Ritüele katılanlar, ortak nesnelere, eylemler ve iletişim yoluyla birbirlerine odaklanmakta ve odaklandıkları ortak noktanın farkında olmakla beraber ortak bir ruh halini ya da duygusal tecrübeleri

paylaşmaktadır. Ritüel, katılımcılarda öncelikli olarak grup dayanışmasını ve grup üyeliğini benimsetme amacı taşımaktadır. Ritüele katılan bireylerde zaman içerisinde oluşan duygusal enerjiyle kendine güven, zevk, güç vb. duygusal hislerin görülmesi söz konusudur. Ritüelin gerçekleştirilmesinde ise tercih edilen semboller, kelimeler, jest ve mimikler yoluyla kolektif birleşim sağlanmaktadır. Başka bir boyutta ise grup üyeleri arasında, grubu bir arada tutan semboller kutsal bağlılık duygusunun ve ahlaki hislerin güçlenmesine yol açmaktadır.

Ritüeller, yapıma amaçlarına ve dönemlerine göre çeşitli biçimlerde sınıflandırılırlar. Durkheim'e göre kutsal alan ile profan alan birbirinden ritüeller ile ayrılır. Bu ayrım tabular koymak suretiyle gerçekleştirildiğinden negatiftir. Pozitif ritüeller ise insan ve kutsal alanı birbiriyle etkileşime dâhil edenleri kapsamaktadır. Durkheim'in sınıflandırma yöntemini Ziya Gökalp menfi ayinler ve müsbet ayinler ayrımı ile kendi düşüncesine yerleştirmiştir. Sınıflandırma biçimleri arasında geçiş/giriş, takvimsel ve bunalım ya da kriz dönemi ritüelleri çoğunlukla kabul görmektedir.

Bireylerin bir statüden diğer bir statüye geçişinin sağlandığı geçiş/giriş ritüellerinde mevcut bulunan toplumsal statünün bittiği, bu nedenle başka bir statüye girişinde toplumsal kabul gördüğü ileri sürülmektedir (Karaman, 2010). Toplumsal statüde gerçekleşen bu değişim, yeni statüye uyum sağlaması gereken rollerinde değişiminin bir zorunluluk olmasına yol açmaktadır. Yeni statüsünün gerekliliği olarak bireyden beklenen rollerin gerçekleştirilebileceğini kanıtlaması amacıyla toplumda çeşitli ritüeller düzenlenmektedir. Bu ritüellerden en önemlileri ve evrensel olanları doğum, evlilik, ölüm ve üyeliğe kabul ritüelleridir.

Üyeliğe kabulde gerçekleştirilen ritüeller genellikle üç ana başlık altında değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, bireylerin yetişkin hale gelip toplumda nitelikli bir duruma geldiklerini simgeleyen yaş grubu üyeliği, gizli bir topluluğa, külte ve yüksek toplumsal statü içeren bir mesleğe kabulün gereği olarak gerçekleştirilen mesleğe kabul ritüelleri bulunmaktadır. Bu ritüeller, toplumsal ve ekonomik aktivitelere giriş ve çıkışları düzenler, hem tekrarlanan hem de yaratıcı bir nitelik taşır. Halk takvimleri olarak da bilinen takvimsel ritüeller ise toplumsal ekonomik farklılıklara göre çeşitlilik göstermektedir. Zira tarımla geçinen yerleşik Türk

toplumlarında takvim, ekim ve hasat gibi dönemler, bağ bozumu gibi etkinlikler zamanın akışına göre belirlenirken; hayvancılığa dayalı geçim sağlayan topluluklarda ise hayvanların üreme (koç katımı) veya sürüye katılma dönemleri temel alınarak (Cohen, 1999) şekillenmektedir.

Takvimsel ritüeller, dönemsel olarak ortaya çıkan, topluluklar tarafından organize edilmekte olan, mevsimlerin genellikle başında ya da sonunda gerçekleştirilen ritüellerdir. Doğanın gözlemlenmesi sonucu ortaya çıkan doğal takvimi izledikleri, ekonomik ilişkilere dayandırılan ekonomik takvimin takip edildiği ve sosyal etkileşimin düzenlenmesini kapsayan bayram takvimini benimsedikleri için yazılı bir takvim olmamasına karşın takvimsel ritüeller olarak tanımlanmaktadır. Temelde bu ritüeller, sosyal hayatın ritmini oluşturmaktadır. Günümüzde, başlıca hedeflerinin ne olduğunu, hangi normların yürürlükte olduğunu, rekabetin kurallarının ne olduğunu göstermekte ve toplumun kolektif, önceden belirlenmiş değerlerini ön plana çıkarmaktadır. Takvimsel ritüeller çoğunlukla grup odaklı olmalarının yanı sıra tek bir kişinin, takvimsel sistemin ritminin oluşturulmasına dair tüm toplumsal zamanların ritmini kontrol edememesi (Gökalp, 1981) söz konusudur.

Bir diğer ritüel ise kriz ritüelleridir. Kriz durumlarının yarattığı belirsizliğin ve huzursuzluğun aşılması amacıyla oluşturulan kriz ritüellerinde kişi veya toplum hayatının tehdit edildiği pek çok durumda kişi veya toplum tarafından oluşturulmuştur (Marshall & Akınhay, 1999). Kriz ritüelleri, hastalıklardan korunma ya da iyileşme, kıtlıktan kurtulma, yangın, deprem, sel gibi doğal afetlerden korunma ya da tekrarını önlemeye yönelik gerçekleştirilmekte ve zamanı öngörülemezdir. Bu nedenle olumsuzluğun ortaya çıktığı her dönemde bu ritüeller görülebilir.

İçerik ve biçim açısından kültürel olan bütün etkiler ritüellerde yer alır. Bu nedenle kültürel etkilere açık olması, ritüellerin kültürel farklılaşmaların çok daha ilerisinde toplumsal yaşam içerisinde benzer ve ortak olan birçok etkiyi meydana getirmektedir. Her şeyden daha önce ritüeller bir toplumsal bütünleşme bileşenidir. Kolektif bir niteliğe sahip olan ritüeller toplulukların bir arada tutulmasına ve dayanışmanın sağlanmasına dair önemli bir işlev yerine getirmektedir. Ayrıca ritüeller toplulukların kolektif şuurunu da güçlendirmektedir. Bunun temelinde

uyumlu bir halde gerçekleştirilen hareketlerin, topluluk içerisinde üyelerin birliktelik düşüncesinde artışlara neden olmasından ileri gelmektedir. Ritüeller başka bir şekilde de diğerlerinden farklı olanların sembolik bir ifadesini oluşturmaktadır.

Sonuç itibariyle ritüeller, topluluklar ya da toplumlar için sembol olmalarının yanı sıra toplumsal bütünleşmeye de katkı sunmaktadır. Ritüeller temsili oldukları toplulukların diğer topluluklardan farklılaşmasını meydana getiren kimlik tanımlayıcı olma işlevine sahiptir. Amaçlarına bakılmaksızın ritüeller katılımcı olan her birey için grup bilincinin yükselmesine yardımcı olur. Grup içerisinde aitlik bilincinin yükselmesi grup kimliğinin güçlenmesine yol açmaktadır. Katılımcılar, grup kimliklerinin güçlenmesinin yanı sıra kimlik bunalımlarından kaynaklanan ve yabancılaşma ile sonuçlanan anomi davranışlarından ritüeller aracılığıyla korunma sağlarlar. Toplumsal ilişkilerin düzenlenmesini sağlayan ritüeller, bu ilişkilerin sürdürülmesinde ve düzenin devamlılığında önemli işlevlere sahiptir.

Gluckman'a göre toplumsal ilişkilerin ritüeli kabul edilen ritüeller gündelik yaşam içerisinde bireylerin birbirlerine bağlanmasına ve ilişkilerinin devamlılığını sağlamaya dair gerçekleştirilen pratikler olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal anlamda bir temel oluşturan ritüeller toplumsal yapıya uygun bir biçimde değişime açık durumdadır (Şahin, 2008).

Toplumsal statü ve rollerin belirleyicisi olan ritüeller farklı biçimlerde olabilir. Bunlar arasında doğum, evlenme ve ölüm olarak adlandırılan geçiş-giriş ritüelleri yer almaktadır. Bireylerin bir toplumsal statüden başka bir statüye geçişini sağlayan ritüeller geçiş-giriş ritüelleridir.

Bireylerin statüleri ve rollerindeki dönüşümler sosyal yapıda da değişikliklere neden olmaktadır. Bu değişiklikler mevcut bulunan yapıyla çatışma durumunda olan ritüeller ile gerçekleştirilmektedir. Ritüeller bu anlamda sosyal yapı içerisindeki dönüşümlerdeki oluşabilecek çatışmaların engellenmesinde ya da dönüşümün meşrulaştırılmasında görevlidir.

Ritüeller dramatisasyon özelliklerini korumada önemli olmalarının yanı sıra bir tiyatro oyunu gibi dramatik bir yapıya da sahiptir. Büyük ölçüde ve toplumsal bir bağlam içerisinde yer alan ritüeller, bireylere kendi öznel tecrübelerinin yaşanması

noktasında imkân tanımaktadır (Karaman, 2010). İstenilen durumların oluşturulmasında ya da istenilmeyen durumlardan kaçınılmasında ritüeller kullanılabilir. Dramatizasyon özelliğinden kaynaklı olarak ritüeller, toplumsal roller için de bir model oluşturmaktadır.

Bireylerin toplumsal yaşam içerisinde nasıl ve ne biçimde hareket edeceğini gösteren ve bunlarla ilgili hazır kalıplar sunan ritüeller, gerçekleşen her olayda yeni arayışların aranması zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır. Bunun yanı sıra ritüeller duygusal bağlar ile geçmişe duyulan bağlılığın sağlanmasında önemlidir. Ritüeller en temelde gelen yeni nesillere nasıl ve ne biçimde davranacaklarını öğretir.

Giddens'a göre geleneklerin formüle edilen inanç ve ritüeller ekseninde oluşan birleşim ile korunması söz konusudur. Bu bağlamda ritüeller ve formüle edilmiş inançların bağlantısını içerdekiler ile diğerdekiler ayrımının oluşturduğu ileri sürülebilir. Giddens'a göre bu ayrımında gelenekler ile ritüeller bir kimlik oluşturmaktadır. Kimlik bireysel ya da kolektif biçimde şekillenmektedir. Geçmişte elde edilen bilgiler ile geleceğin şekillendirilmesi söz konusudur. Dolayısıyla burada bir süreklilik bulunmaktadır. Toplumlar bireysel kimliklerin ve kolektif kimliklerin varlıklarını korunma ve sürdürülebilirliğinde temel araç olarak ritüelleri görürler. Yani psikolojik ilgiler ritüeller ile güçlü bir toplumsal duyguya dönüştürülmektedir (Connerton, 1999).

Ritüeller, sadece var olanları anlatan ritmik hareketler olarak nitelendirilemezler, onlar aynı zamanda birer dile getirici özelliğe sahiptir (Cohen, 1999). Törenlerin bu özellikleri yalnızca belli bir düzen içerisinde gerçekleştirilmesinden ileri gelir. Belli kalıplar içerisinde ve tekrara dayanan özellikte olmaları onların kolay değişmez yapısına işaret etmektedir.

Doğaçlama ve anlık hareketler ile şekillenmeyen törenler, duyguların anlatılmasında bilinçli bir şekilde uygulanmaya konan ve duyguların da açığa çıkarılmasına yardımcı olan bir işleve sahiptir. Duyguların gösterilmesi törenlerin tek özelliği değildir. Törenler pek çok açıdan zamanla sınırlı olmayan ve diğer hareketlerden ayrılan uygulayanların ve katılımcıların hayatlarına bir anlam ve değer kazandıran hareketlerdir.

Dönem içerisinde belirlenen zamanlarda tekrarlanan törenler, geçmişin kesintiye uğramadan sürekliliğın sağlanması ve geleneklerin nesiller arası aktarılmasının bir aracıdır. Dolayısıyla ritüellerde duygusal bir bağ ile yeni tecrübeler ve bilgilere dair bir rehber işlevi görmektedir. Ritüeller aynı zamanda grup bilincinin geliştirilmesinde de aktif bir rol oynamaktadır. Ritüeller geçmişten günümüze ve geleceğe uzanan, kendisine bağlanan anlam içerisinde yaşadığımız dünyanın keşfedilmesi ve anlaşılması noktasında önem arz eder. Ritüeller bir süreklilik hissi sağlayarak kimlik oluşturma noktasında bir aracı görevi görmektedir (Gökalp, 1981).

Ritüeller, bireylere önemli ve gerekli olanları aktarmanın bir yoludur. Toplumsal ilişkilerde doğrudan ve nedensel söylemlerin sağlanması gerekli değildir. Örneğın ölüm, şiddet ve hastalık gibi olaylar her toplumda ve her gün görülen olgulardır. Bilimsel açıklamaların olmadığı zamanlarda bireyler ritüeller ve dini sembolik anlamlar içeren olgulara sarılmaktadır. Dolayısıyla ritüeller, en genel anlamıyla, başka türlü açıklanması mümkün görülmeyen olayların açıklanmasında ve bu biçimi ile endişe, şüphe ve belirsizlik karşısında bir çözüm olma işlevini yerine getirmektedir (Karaman, 2010).

Topluluklar içerisinde katmanların bulunması çatışmalara yol açmaktadır. Rollerde ise ayırım çizgisinin oluşturulmasında ritüellerin kullanılması söz konusudur. Dolayısıyla ritüeller birçok katmanlı ilişki içerisinde topluluk üyelerinin rollerinin düzenlenmesinde ve toplumsal bütünleşmenin sağlanması noktasında oldukça önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Ritüeller, toplumsal ve bireysel alanda kendini sunan bütün etki, kültürel alanda ise çeşitli toplum tiplerinde görülen farklı yoğunluklar içerisinde kendisini sunmaktadır. Toplum tiplerine göre farklılaşmakla beraber ritüeller sıklığına ve yoğunluğuna göre değişmektedir (Uçar, 2006). Arkaik toplumda ayinler olarak adlandırılan ritüeller, iletişim, toplumsal kimliğin kurulması ve bilginin aktarılması ile yeniden üretilmesi noktasında önemli roller üstlenmektedir. Ritüeller toplum bilincinin ve kimliğinin sıkı ve sistemli bir ilişkisini göstermektedir. Toplumsal kimlik sistemleri içerisinde ritüeller alt yapıyı oluşturmaktadır. Arkaik toplum tipinde düzenin temel kaynağını krallık ve aristokrasi oluşturur. Bu toplumlarda

ilişkiler hiyerarşik ve çok katmanlı olmakla beraber ast-üst ilişkisi de söz konusudur. Kural koyucu ile kural uygulayıcılar arasında üstlerin kutsallığı söz konusudur. Sistem içerisinde üstler, toplumsal düzen haricinde ilahi bir varlığa da işaret etmektedir. Burada kutsal olan dünyevi ve yerel olandır.

Arkaik toplumlarda kurban ve krallık ayinleri ritüellerle nitelendirilmiştir. Krallık ritüellerinde ilahi bir güce sahiplikte inanılan ve toplum düzenini sağlayan kraldır. Sıradan insanlar ise geçici bir rol değişiminde yer alırlar. Kralla alay edip hakarete bulunan sıradan insanlar nedeniyle düzen bozulmaktadır. Kozmos kaosa dönüşmektedir. Ancak ritüelin devamında kral kontrolü elde ederek kaosu yeniden kozmosa dönüştürür (Keskin, 2004).

Sonuç itibariyle ritüellerin etkileri zamanları ile sınırlandırılmaz. Bu özelliğinden dolayı ritüeller, toplumsal sürekliliğin ve devamlılığın sağlanmasında rol oynarlar. Ritüele katılanlarda grup bilinci ile kolektif şuur aracılığıyla toplumsal kimlik taşıyıcısı işlevi yerine getirilmiş olur. Bu işlevde toplumsal bütünleşme için anahtar bir rol üstlenmektedir.

1.1.3. Sosyal Farklılık, Sosyal Çatışma ve Din İlişkisi

Dinin toplumsal işlevleri sosyal bir gerçeklik olmasından ileri gelmektedir. Her din doğası gereği toplumsal ilişkiler kurulması ve bu ilişkilerin sürdürülmesi zorunluluğunu taşımaktadır. Sosyal olaylara karşı dinler tarafından gösterilen davranışların birçok çeşidi vardır. Bireylerin dünya, kültür ve tarih açısından dinleri değerlendirmesi söz konusudur. İlahi hususlar ve dünyevi hususlar ayrımı çoğunlukla dini referanslar ile sağlanmaktadır (Abuzar, 2012). Toplumsal yaşam içerisinde iyi-kötü, güzel-çirkin ve doğru-yanlış gibi ayrımların ele alınmasında veya belirgin olay ya da süreçlerin kutsal kabul edilmesinde din merkezi bir öneme sahiptir.

Toplumsal sistem içerisinde din, inanç, pratikler ve değerler, genişlik, yoğunluk ve derinlik olarak sosyal ve kültürel yaşamın tüm alanlarında ilişkilere ve etkileşimlere maruz kalmaktadır. Din, kutsal hakikat aracılığıyla içinde bulunduğumuz dünyayı ve hayatı anlamlandırma işlevini yerine getirir (Çelikel, 2024). Anlamlandırma süreci içerisinde din, geçici dünyanın ve tarihsel sürecin dışında hareketlere temel teşkil etmektedir. Dolayısıyla din, bağımsız ve ayrıcalıklı

bir objektif hakikat algısını kurmayı hedeflemektedir.

Din ile geçici dünyaya dair olan gerçeklik ve hesapların anlamsızlığı ileri sürülmektedir. Tam da bu yönüyle mevcut durumların meşrulaştırılmasında din olgusu bir mekanizma görevi görmektedir. Başka bir ifade ile din nihai statüko halini almaktadır. En önemli işlevlerinden birisi de inananlara belirli bir zihniyet sunmasıdır (Kağıtçıbaşı, 1993). Dini normlar bireylerin sosyal ve fiziki çevrelerine dair tutumlarının ve davranışlarının şekillenmesinde rol oynayarak rol kalıplarını oluşturur.

Dinden kaynaklanan zihniyet bir nevi dünya görüşüne işaret etmektedir. Bu zihniyet aile, ekonomi, boş zaman ve siyaset gibi kurumlarda etkilerini doğrudan göstermektedir. Bu nedenle din, özellikle toplumsal ahlakın temel yapı taşı oluşturmaktadır. Konuyla ilgili gerçekleştirilen çalışmalardan birisi Max Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu isimli eseridir. Protestan ahlakı dini bir zihniyetin iktisadi yaşamda nasıl etkilerde bulunduğunu incelemektedir. Diğer bir çalışma ise Sabri Ülgener'in Zihniyet ve Din isimli eseridir. Bu eserde Ülgener, dini zihniyetin ekonomi ile ilişkisini Türk kültürü üzerinden ele almıştır (Güngör, 1991).

Din ve toplumsal yaşam arasındaki ilişkide, vahdet anlayışı, eşitlik ve adaletin temel değerler olarak kabul edilmesi, bireysel girişim ve hareketliliğe izin verilmesi, adaleti sağlamak için merkezi otoriteye ve çoğunluğun görüşüne uyma gerekliliği, kamu hizmetlerinin emanet olarak kabul edilmesi ve dünyevi çıkarların adaleti sağlamada rol oynaması gibi alanlar, dinin zihniyet oluşturmada oynadığı rolü ifade etmektedir.

Din, kültürel yapının oluşmasında temel faktörlerden biri olarak kabul edilir. Ayrıca din, toplumsal sınırların ve tanımlamaların netleştirilmesinde görevli olan sosyal bir kimlik oluşturmaktadır. Günümüz sosyal bilimlerinde din kültürel kimliğin temeli kabul edilmektedir. Bu işlevi ile gerek ulusal gerekse uluslararası politikada dinin etkisi görülmektedir.

Samuel Huntington'un sosyal kimlik üzerine inşa ettiği "medeniyetler çatışması" görüşü ve bu görüşe dair yapılan incelemeler ve tartışmalar dinin bir kimlik oluşturmadaki rolünün önemini göstermektedir. Din kurumu, anlamı,

sembolleri ve pratikleriyle dil, ortak tarih, etnisite ve coğrafya unsurları ile toplumsal kimliğin vazgeçilmez parçasıdır (Akyüz, 2009). Toplumlara kim olduklarını ve niçin var olduklarını şuurunu din sağlamakta ve toplumlar için hedef örüntüleri sunmakla beraber hayatlarına anlam katma işlevini yerine getirmektedir.

Toplumsal sistemler içerisinde diğer bir işlevi de meşrulaştırma olan din, düşüncelerin ve davranışların oluşturulmasında anlam evrenini sıklıkla kullanmaktadır. Yorumların ve aklın işe dâhil edilmesinde, her olayın başka olaylara dönüşebilmesinde dini metinlerin ve geleneklerin, askeri kararların ve politik kararların kutsal bir anlam evreninde meşru hale getirilmesi söz konusudur (Arslan, 2004). Örneğin intiharın cihat ve şehitlik görüşleri ile bağdaştırılmasında İslam savaş hukukunu temel alarak açıklanmasının kolaylaştırılmasında ve bu eylemlere bir ivme kazandırılmasında önemlidir.

Gush Emunim hareketi, Halaka temelli bir Yahudi şeriatı ideolojisi üretmektedir. Bu harekete göre, Batı Şeria'nın Yahudiler tarafından kontrol altına alınması ilahi bir emir olduğundan, beşeri veya demokratik kararlarla vazgeçilemeyecek bir politikadır. Bu anlayışın uzantısı olarak, Batı Şeria topraklarında izinsiz yerleşim birimleri kuran Emunim üyeleri, Filistin bölgesinde Yahudi yerleşimini yayma ve güçlendirme hedeflerini dini referans çerçevesinde meşrulaştırmaktadır (Bilgin, 1997).

Dinin sosyal tezahürünü, sosyal ve politik sonuçlara neden olan dini kurum ve topluluklar oluşturmaktadır. Toplumsal yaşam içerisinde görülen katmanların kabulleri ve destekleri ile paralel bir şekilde sosyal aktörler ve politik dinamikler ile dinsel örgütlenmelerde, sosyal gruplarda sınırların çizilmesinde din bir meşruiyet kaynağıdır. Farklı kurum ve topluluklar gibi dini kurum ve topluluklar da toplumsal hareketlilikte lojistik bir temeldir. Dinler mensuplarına rol ve statü kazandırarak sosyalleşme aracı olmaktadır. Dinler ortaya çıkardıkları sosyal kimlikler içerisinde toplumun genel standartları ile çatışabilmektedir. Ancak buna karşın dinler bazen bu standartlar ile uyum içerisinde varlıklarını da sürdürebilirler (Karaman, 2010). Türkiye'de bulunan cemaat ve tarikatlar ile laiklik görüşü nedeniyle ortaya çıkan tartışmalar dini kurum ve toplulukların önemini göstermektedir. Buna karşın Katolik Kilisesi'nin bazen uluslararası bazen uluslar üstü evrensel bir aktör olarak öne

çıkması dini kurum ve toplulukların gücüne işaret eden diğer bir örnektir.

Dinlerin diğer en önemli iki işlevi bütünleştirme ve çatıştırmadır. Dinin toplumsal bütünleşmede en önemli kurumlar arasında kabul edilmesi Emile Durkheim, Talcott Parsons ve Robert Bellah gibi sosyologların temsil ettiği bütünleşme teorileri içerisinde yer almaktadır (Ocak, 1995). Din, toplumsal sistemin dengeli ve sürekli yapısının sürdürülmesine yardımcı olarak, toplum düzeninin devamlılığında geçerli bir ön koşul sunar. Bellah'ın Amerika'nın tarihsel sürecinde, sivil olarak bulunan dinin toplumda üstlendiği bütünleştirici etkiyi ileri sürdüğü çalışmaları, dinin milli kimlik oluşturma işlevlerini gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda Polonya'daki Katolik Kilisesi'nin Komünizmin bu bölgede yer etmesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak sunulması, dini kimliğin bütünleştirici gücünün bir örneğini oluşturmaktadır.

Ancak dinlerin bütünleştirmenin yanı sıra bir çatışma unsuru olduğu da ileri sürülebilir. Ortaya çıkan her yeni dini yaklaşım mevcut otoriteye ve yerleşik inançlara karşı ortaya çıkmaktadır. Aynı dini gelenek içerisinde meydana gelen yorum ve anlayış çeşitlilikleri de din kaynaklı ayrışmalara ve çatışmalara neden olmaktadır. Haçlı seferleri, Avrupa'daki mezhep savaşları, Kuzey İrlanda'daki Katolik-Protestan, Orta Doğu'daki İsrail-Filistin, Hindistan'daki Hindu-Müslüman, Tayland'daki Budist-Müslüman çatışmaları din-kimlik çatışma ilişkisine örnek verilebilir.

“Sosyal çatışma ve din arasındaki ilişki, farklı düzeylerde kendini gösterir. Bu düzeyler şunlardır:

1. Din Kurumunun Sosyal İşlevleri: Din kurumunun sosyal işlevleri, sosyal çatışmanın bir imkânı olarak ortaya çıkar. Din, toplumsal düzeni sağlama, değerleri aktarma ve insanların bir araya gelmesini sağlama gibi işlevleriyle toplumun temel yapı taşlarından biridir.

2. Kesişen Dini Sınırlar ve Aynı Dini Gelenek İçindeki Çatışmalar: Bu düzeyde, farklı dini geleneklere mensup bireyler arasında çatışmalar gözlemlenir. Örneğin, aynı dini inançlara sahip iki grup arasında doktrin farklılıkları veya liderlik mücadeleleri nedeniyle çatışmalar yaşanabilir.

3. Dini Çatışmanın Fiili Saldırı ve Şiddet İçeren Marjinal Yüzü: Dini köktencilik olarak ifade edilebilecek bu düzeyde, dini inançlar uğruna şiddet içeren eylemler gerçekleşebilir. Terör saldırıları veya mezhep çatışmaları bu seviyeye örnek olarak verilebilir.

4. Sekülerleşme ve Dinî Çatışma: Sekülerleşme süreci, dinin toplumsal yaşam içindeki etkisini azaltırken, bu durum bazen dini gruplar arasında çatışmalara yol açabilir. Dinî geleneklerin modernleşme ve sekülerleşme karşısında nasıl tepki verdiği bu düzeyde incelenir.” (Aydınalp, 2010).

Dinî gelenekler, hem kendi içinde hem de kendi dışında farklılaşan amaç ve isteklerin yön verdiği karşıtlıklar yaşar ve birbirleriyle mücadele eder. Bu çatışmalar, doktrin açısından bakış açısı ve yorum farklılıkları, sosyal açıdan güç, kaynak ve imtiyaz paylaşımı gibi faktörler tarafından beslenir.

1.1.4. Sosyal Bütünleşme

Toplumun bütünlüğünün korunması, uyumlu bir bütün olarak kalmasında, toplumsal düzenin sürdürülmesinde ve toplumsal çözülmenin önlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Kurtkan, 1986). Ayrıca, toplumsal bütünlüğün korunması, sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanması için öncelikli bir gerekliliktir. Değişim ve farklılaşma kadar, toplumsal bütünleşme de toplumun istikrarı ve sürdürülebilirliği açısından hayati önem taşır.

Sosyal bütünleşme en dar anlamı ile biz duygusunun toplum düzeyindeki biz duygusuna taşınmasına işaret etmektedir. Başka bir deyişle sosyal bütünleşme, toplumdaki sosyal grupların kendi birlikleri ile ilgili varlık bilincinde olarak toplumsal bütünleşmeyi bozmayacak seviyeye ulaşmasıdır. Sosyal bütünleşme, katı ve mutlak değil aksine göreceli bir durumdur. Sosyal bütünleşmede, toplumdaki farklılıklar bütünüyle ortadan kalkmamakta, yönlendirilmektedir (Erkal, 2004).

Sosyal bütünleşmede yersel bitişiklik ve dış etkilerle bir araya gelme durumu bulunmamaktadır. Toplumun üyeleri fonksiyonel bakımdan bir araya gelmekte ancak bu durum sosyal bütünleşmeye tabii olmamaktadır. Sorokin bu durumu en mükemmel bütünleşme tipi kabul etmektedir. Söz konusu bütünleşme tipinde maddi ve manevi birlik bulunmaktadır. Toplumdaki farklı unsurlar belli fonksiyonları

sağlamak üzerine değil sahip oldukları karakterler ekseninde birbirlerini tamamlamak üzere bir aradadır (Tezcan, 1991). Dolayısıyla bu tip bir kültürün unsurları parçalanmış olsalar dahi birlikte ifade ettikleri anlam nedeniyle her bir parçanın yeri belli bölümlerini oluşturmaktadır.

Sosyal bütünleşmeyi sağlayan faktörler en temelde özsel ve yardımcı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özsel faktörler, değerlerde anlaşarak bütünleşmeyi kolaylaştırmaktadır. Her toplumda en alt seviyede dahi bulunuyor olsa da değerler ve normlar konusunda bir anlaşma söz konusudur. Değerler ve normlar toplumun üyelerinin genelleşmiş anlamlarına işaret ederek sosyo-kültürel bütünleşmenin temel faktörünü oluşturmaktadır. Özsel faktörlerden bir diğeri ise işlevlerin paylaşımını içermektedir. Her şeyi beraber yapan kişiler bunu değerli ve önemli kabul etmektedir. Ayrıca özsel faktörler içerisinde çeşitli kültürel örüntülere sahip birçok grupta yer alan kişiler çoğul katılım göstermektedir. Toplumun üyeleri dâhil oldukları gruplarda birbirlerinden farklı sosyal rollere bürünmektedir (Kurtkan, 1986).

Sosyal bütünleşmeyi etkileyen yardımcı faktörler ise koşullara bağlı olarak ortaya çıkmalarına rağmen bütünleşmeye katkı sağlamaktadırlar. Yardımcı faktörler arasında toplumun üyelerinin karşılaştıkları dışsal baskı, tehdit ve tehlikeler yer almaktadır. Buna örnek olarak savaş esnasında düşman tarafından yaratılan tehdit ve tehlikeye karşın gösterilen reaksiyon verilebilir.

Yardımcı faktörler arasında statü farkları, yaptırımlar ve hukuk kuralları gibi sosyal bütünleşme işlevi gören unsurlarda bulunmaktadır (Fichter, 1996). Karşılıklı çıkara dayanan bağımlılık ise bütünleşmeyi sağlayan yardımcı faktörler arasında yer almaktadır. Farklı grupların birbirlerinden farklı çıkarılara sahip olmasına karşın toplum bakımından farklı çıkarların karşılıklı bağımlılık içerisinde olduğu söylenebilir.

Toplum içerisinde birbirleri ile uyumlu hareket eden unsurların bir bütün olmasında ortak paylaşımların önemi gözden kaçırılmamalıdır. Ortak paylaşım alanları büyük bir kültürel mirastan en basit halinde ortak bir toprağın paylaşımına kadar pek çok değişik aşamayı içermektedir (Erkal, 2004). Tam bir toplumsal

bütünleşmenin oluşmasında bazı alanlarda fikir birliği gerekmektedir.

İlgili koşulların sağlanamaması durumunda dış veya iç tehditler ile toplumsal bütünleşme tehlikeye girebilmektedir. Dar anlamda biz duygusunun hissedilmesi, ırkçılık, etnosantrizm, dışlama, farklılıkların kutsal kabul edilmesi, kültür birliğini gözden uzaklaştırma gibi pek çok faktör toplumsal bütünleşmenin önünde birer engeldir.

Toplumsal bütünleşmede kültür, ortak bir miras kabul edilerek sosyal bir harç ya da birleştirici temel bir unsur kabul edilmektedir. Thomas Eriksen kültürü farklı bir bakımdan ele alarak kültürel anlamda tekliği toplumsal bütünleşmede şartlandırmaz. Ona göre kültür değişmez, sonsuz ve otoriter olduğu için korkulan bir şey haline gelmiştir. Bu durumu kültür fetişizmi olarak adlandırır. Thomas Eriksen'e göre bir milletin kurtuluşu yeterli sayıda insanın veya etnik bir grubun ortak bir kültür ile kimlik inşa edebilme anlayışlarına bağlıdır (Eriksen, 2000). Örneğin Amerika Birleşik Devleti dünyanın farklı yerlerinden göç eden insanların bir arada yaşama istekleri ile kurulmuştur.

1.2. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.2.1. Yapısal-İşlevselci Yaklaşım

Yapısal işlevselci yaklaşım, sosyal bilimlerde başta sosyoloji ve antropoloji disiplinlerinde en önemli teorik yaklaşımlardan birisi olarak yer almaktadır. Temelde toplumun bir canlı organizma gibi varlığını sürdürdüğü sorusundan yola çıkan yapısal işlevselci yaklaşımın en önemli öncüleri Comte, Spencer, Pareto ve Durkheim olmakla beraber Talcott Parsons, Robert Merton ve öğrencilerinin uzun yıllar bu yaklaşımı sürdürdükleri görülmektedir (Aydın, 2014).

Yapısal işlevselci yaklaşım Durkheim tarafından sistemleştirilmiştir. Ardından Parsons ve Merton bu yaklaşımı geliştirmiştir (Aydın, 2014). Toplumsal sistemin kısımları arasındaki karşılıklı bağımlılık kavramı ekseninde duran Spencer, Pareto ve Comte'tur. Durkheim ise temelde toplumsal bütünleşme ve dayanışma ekseninde kuramını oluşturmuştur. Comte, sosyolojinin kurucusu olarak kabul görmektedir.

Sosyolojide sosyal statüğü ve sosyal dinamik ayrımını yapan Comte, aynı zamanda pozitivist anlayışın en önemli temsilcilerinden birisidir. Toplumsal dengenin temellerini inceleyerek düzeni sosyal statik ve değişme, ilerlemeyi ise sosyal dinamik olarak tanımlamıştır (Günay, 2014). Sosyal statüğü her toplumda görülen istikrarlı ilişkiler bütünü olan sosyal yapı üzerinden ele alırken sosyal dinamiği insanların yaşamlarında bir aşamadan diğer aşamaya geçmesinde açıklar. Yani esasen sosyal dinamik toplumsal değişimi ifade etmektedir. Bu doğrultuda sosyal statüğün daha insani ve sosyal varlıkların kanunları ile ilgili olduğu ancak sosyal dinamiğin ise sosyal değişimin kanunları ile ilgili olduğu söylenebilir.

Comte, sosyal statüğü ele alırken toplumsal sistemin her bir parçasında karşılıklı bağımlılığın olduğunu ileri sürerek bütün ile parçaların uyumsuz olması durumunu patoloji olarak adlandırmış ve işlevsel denge kavramını oluşturmuştur (Abrahamson,1978). İşlevsel denge kavramında Comte, toplumun da organizma gibi bir halde bulunduğunu ve işlevlerini yerine getirebilmesinde parçaların her birinin denge durumunda olması gerektiğini söylemektedir.

Spencer ise farklılaşma kavramı ekseninde yapısal işlevselci yaklaşımın öncülerinden biri olarak kabul görmektedir. Spencer temelde farklılaşmadan kaynaklı sistemin çeşitli bölümleri arasındaki toplumların büyümesi nedeniyle kaçınılmaz bir karşılıklı bağımlılık ilişkisine tabii olduğunu iddia etmiştir. Spencer'in farklılaşma yaklaşımı daha sonra Durkheim'in 'toplumsal iş bölümü' adlı kavramlaştırması ile geliştirilmiştir (Okumuş & Baltacı, 2020).

Çağdaş işlevselciliğin en önemli öncülerinden birisi olan Durkheim toplumsal evrimi toplulukların mekanik dayanışmasından yola çıkarak organik dayanışmaya doğru hareket eden bir oluşum ekseninde açıklamıştır. Bu doğrultuda mekanik dayanışma kabile topluluklarını, organik dayanışma ise sanayi topluluklarını ifade etmekle beraber evrimleşme sürecinin mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru ilerlediğini ileri sürmektedir.

1.2.1.1. Durkheim'in Yapısal-İşlevselcilik Yaklaşımı

İlkel toplumların en önemli özelliklerinin güçlü vicdan olduğunu ileri süren Durkheim, bunu aynı toplumun standart bireylerinde bulunan ortak inanç ve

duyguların tümünden kaynaklanması olarak açıklamaktadır. Durkheim terminolojisinde iş bölümünün artmasıyla toplumsal yaşamda karşılıklı vicdan anlayışının azaldığı ve insanların bir arada yaşamasını sağlayan yeterliliklerinin eksilmesi nedeniyle de rollerinin karşılıklı bağımlılıktan sıyrılarak bireyselliğin arttığı öne sürülmüş, toplumsal yaşamın organik dayanışmaya doğru bir gelişim geçirdiği söylenmiştir (Durkheim, 2006).

Durkheim'in toplumsal bütünleşme eksenli kuramı Weber ve Marx'a göre daha olumludur. Bunun nedeni organik dayanışmanın mesleki uzmanlaşmanın yaşandığı modern toplumlarda, insanların yasal ve ahlaki boyuttaki yükümlülükleri ve hakları nedeniyle birbirlerine bağımlı olmasından ileri gelmektedir (Özyurt, 2007). Durkheim tarafından organik dayanışma olarak nitelendirilen modern toplum, Marx tarafından büyük sosyal problemlerin yaşandığı bir sınıf mücadelesi alanı olarak görülmektedir. Weber ise modern toplumu genelde bir adaletsizlik ve rasyonel bürokrasi tahakkümünün yaşandığı ve buna karşılık korkuların baskın olduğu bir toplum olarak nitelendirmektedir.

Temelde Durkheim'in Marx ve Weber'in üzerinde durduğu sosyal eşitsizliklere karşı duyarsız kalmadığı ileri sürülebilir. Durkheim'e göre sosyal eşitsizlikler toplumsal dayanışma etkisinde ele alınmalıdır. Onun tabakalaşma, bütünleşme ve eşitsizliklerdeki görüşleri, normal ve normal olmayan olarak ayrılan normların sekteye uğradığı anomik iş bölümü ile şekillenmektedir. İş Bölümü adlı eserinde Durkheim, toplumların evrimini birey ve toplum ilişkisinde ve toplumsal fikir birliği temelinde açıklamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda toplumsal dayanışmanın da iş bölümüne bağlı gerçekleştiğini ileri sürmüştür. İş bölümü içerisinde gelişen toplumsal dayanışma, toplumun devamlılığında oldukça önemlidir. Modern toplumun düzen ve dayanışmasının kaynağını iş bölümü ve uzmanlaşma oluşturmaktadır (Dönmezer, 1984). Durkheim'in iş bölümü kavramı toplum içerisindeki düzenlemeyi ve istikrarı sağlayan bir işleve sahip olmasıyla beraber iki ya da daha çok insan arasında görülebilecek dayanışma duygusunun oluşmasına da aracı olmaktadır.

Toplumdaki iş bölümü görev ve sorumluluklarda belirli bir düzeyde uzmanlaşmayı gerektirdiğinden maddi nitelikli bir toplumsal olgu olarak

değerlendirilmektedir. Durkheim, toplumsal evrim sürecini iş bölümü kavramı içerisinde açıklamaya çalışmaktadır. Evrimsel süreç içerisinde toplumlar iş bölümüne bağlı olarak ortaya çıkan ideal tiplerle iki tür farklı toplumsal yapı oluşturmaktadır. Bunlardan ilki mekanik dayanışmacı iken bir diğeri organik dayanışmacı toplum tipidir. Toplumsal yapıda yaşanan değişimlerin birçoğu iş bölümünde meydana gelen değişimler sonucu gerçekleşmektedir. Toplumsal yapıdaki birçok değişim ve sonuç temelde mekanik ve organik dayanışma arasındaki farklılıklar kaynaklıdır (Durkheim, 2006).

Mekanik dayanışma geleneksel toplumlarda görülmektedir. Geleneksel toplumlarda iş bölümü çok sınırlı olmakla beraber çoğunlukla gelişmemiştir. Organik dayanışma ise paralel iş bölümünün detaylandırıldığı ve uzmanlaşmanın çıktığı sanayi toplumlarında görülmektedir (Arslantürk & Amman, 2001). Normal şartlar söz konusu olduğunda görülen iş bölümü ideal duruma işaret etmektedir. Modern dönemde iş bölümünün ahlaki ve yasal kurallar ile normal şartların sağlandığı bir alanda işleyişinde normal seyri tamamlanmış olmaktadır. Tüm bunların sağlanamadığı takdirde modern dönemde iş bölümü anomik bir hal alacaktır.

Anomik iş bölümünde dayanışma sarsılır ve insanlar arası karşılıklı yarar ve yükümlülükler ortadan kalkar. Ayrıca kanunsuzluk devreye girerek dayanışma karşılıklı mücadeleye dönüşür. Bunun en önemli örneğini kapitalistler ile işçilerin çatışması oluşturmaktadır. Bu doğrultuda her iki tarafında karşılıklı bir uzlaşmadan yararlanmaması anomik iş bölümünü ortaya çıkarır ve ekonomik kriz baş gösterir.

Durkheim içinde bulunduğu dönemin üretim araçlarının her geçen gün daha çok bir kesimin elinde toplandığının farkında olarak iş bölümü sisteminin kurulmasının bir zorunluluk olduğunu ileri sürmektedir (Aydın, 2017). Ayrıca sınıflar arası karşılıklı güven ve saygının ahlaki değerlerin sağlanmasında da önemi üzerinde durmaktadır. Sonuç itibarıyla anomik iş bölümünün yaşandığı dönemde toplumsal bütünleşmenin değil toplumsal kutuplaşmanın görüldüğünü savunmaktadır. Ona göre modern dünyada toplumun iş bölümüne gereksinimi bulunur ancak bu gereksinim yeterli iyileştirmeler ekseninde oluşturulmalıdır. Temelde iş bölümü toplumların ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.

Durkheim'den yaklaşık 50 yıl sonra modern yapısal işlevselci yaklaşımın ortaya çıktığı söylenebilir. Bu yaklaşım Amerika'da geliştirilmiştir. Yaklaşımın toplum açıklamaları Durkheim'in yaklaşımından esinlenerek toplumun birbirine bağımlı alt parçalardan oluştuğu bir sisteme dayandırıldığı noktasında yer almaktadır. Durkheim'in yaklaşımındaki gibi modern yapısal işlevselci yaklaşımda da her bir parça sistem içerisinde çeşitli işlevlere sahiptir. Burada sosyal uyumun, işlevsel karşılıklı bağımlılığın ve değerlerin önemi üzerinde durulmalıdır.

1.2.1.2. Parsons'un Yapısal-İşlevselcilik Yaklaşımı

Modern yapısal işlevselci yaklaşımın Amerika'daki en önemli temsilcilerinden biri olan Parsons, Durkheim'in çalışmalarından etkilenerek işlevselciliği yeniden yorumlamıştır. Yeni bir işlevselci bakış açısı geliştiren Parsons'a göre toplumsal her parça farklı bir işlevi yerine getirmektedir. Parçalar arasında farklılaşan birimler de birbirine bağlı olmakla beraber bütün işlevler bireylerin ve toplumun gereksinimlerinin giderilmesinde bütüne bir katkı sunmaktadır (Kösemihal, 2017). Toplumun sistematik bir uyum içerisinde çalışan bir bütün olarak ele alan yaklaşımda aile, eğitim, ekonomi, siyaset ve din gibi toplumsal kurumlarında bir ilişkiler ağı içerisinde yer aldığı ileri sürülür. Bu doğrultuda yaklaşım her kurumun varlığının birbirine bağlı ve ilişkili olduğunu öne sürmektedir.

Kısaca modern yapısal işlevselci yaklaşım, bir sistemin öğelerinin karşılıklı ilişki içerisinde işlevsel olarak yer almasıdır. Bu öğeler birbirine bağımlı olmakla beraber çoğunlukla bütüne olumlu bir katkı sunmaktadır. Sosyal hayatın temel unsurları olan değerler ve normlar bir zorunluluk olarak iç içe geçmiş ilişkiye sahiptir. Toplumsal hayat ise eş güdümlü ve ahenkli bir yapı üzerine kuruludur. Bu doğrultuda toplumların yasal otoriteyi tanıması ve bütünleştiricilik ile kalıcılık sağlama noktasında bir eğilim gösterdiği söylenebilir.

Parsons, toplumda saygı gören değerler ekseninde oluşturulan iş ve rollerin dört alt işlevsel sistem gerektirdiğini ileri sürmüştür. Bu dört alt işlevden ilki her toplumun varlığını sürdürebilmesi için çevreye uyum sağlamanın gerekliliğidir. İkincisi amaçlar doğrultusunda gerçekleştirmelerin yaşanması, üçüncüsü uyum ve son olarak da gizil kalıpların korunması ile sürdürülmesidir. Toplumsal bütünleşme

ya da tabakalaşma bu dört alt sistem ile ilişkilendirilmekte ve inşa edilmektedir.

Parsons, toplumdaki çeşitli kurumların kendilerine has değerler sistemlerini öne çıkardığını ifade etmiştir. Buna örnek olarak devletlerin daha baskın olduğu toplumlardaki ortak değerlerin devlet etrafında belirginleşmesi verilebilir (Çınar, 2013). Özetle toplumsal bütünleşme, tabakalaşma ve eşitsizlikler sosyolojinin en önemli alt çalışma alanlarından. Yapısal işlevselci yaklaşım günümüzde hâkim paradigma olarak varlığını sürdürmektedir.

1.2.2. Çatışmacı Yaklaşım

Genel anlamda ele alındığında çatışma, farklı amaçlar ve isteklerin karşıtlığını ifade etmekle beraber aynı zamanda bu karşıtlık içerisindeki mücadeleye işaret etmektedir. Uzlaşmanın tam karşısında rekabetin vazgeçilmez olduğu durumlarda çatışma süreci sosyal hareketliliğin bir temelini oluşturur.

Toplumsal çatışma kuramının kökleri çok eskilere dayanmakla beraber geniş bir bakış açısı ekseninde toplumda ortaya çıkan birçok eylemi barındırmaktadır. Toplumlar tarihi içerisinde büyük çatışmalar, siyasal kalkışmalar ve savaşlar yaşanmış ve bu süreçler tarihsel çatışma geleneği adı altında nitelendirilmiştir. Çatışmacı yaklaşım makro düzeyde toplumların yaşadığı devrim ve savaş gibi toplumsal hareketler başta olmakla beraber toplumda açıkça görülmeyen egemen ve tabi grupların bulunduğu toplumsal yapı ile de ilgilenmektedir. Çatışmacı yaklaşım Amerika'da 1950'li yılların sonunda hâkim bir sosyolojik paradigma olan işlevselcilik karşısında oluşmuştur. Çatışmacı yaklaşım düzen, uyum, istikrar, denge ve birlikteliği ön plana çıkararak bir toplum açıklaması sunma amacı taşıyan bu teoriye karşılık düzensizliği, çatışmayı ve değişmeyi odak noktasına alarak tanımlayıcı ve bütünleştirici bir yaklaşım oluşturmayı hedeflemektedir (Bingöl, 2022).

Çatışmacı yaklaşımın kökenleri klasik sosyologlar tarafından atılmış ve çağdaş dönem sosyologları tarafından da geliştirilmiştir. Temelde işlevselciliğe karşı geliştirilen çatışmacı yaklaşımın teorileri Marx'ın tarihsel materyalizm ve diyalektik metot olarak temellendirdiği sosyal sınıflara dayanmaktadır. Marx, toplumsal yaşamın değişime uğramasında sürekli bir çatışma durumunun yaşandığını ileri

sürerek sınıf teorisi ve çatışma teorisinin oluşmasına kaynak teşkil etmektedir. Çatışmacı yaklaşım toplumu organik bir bütünden ziyade bir süreç olarak ele alır. Toplumsal değişimin kaynağında ise çatışmayı görerek mevcut yapının zorunlu şeklinin yer aldığını bu nedenle de kaçınılmaz olanın çatışma olduğunu ileri sürmektedir (Moore, 2010).

Çatışma kuramı insan, toplumda görülen gerilimler, rakip çıkarlar ve bölünmeler ile ilgilenmektedir. Bu kuram toplumsal gruplar içerisinde birinin diğerlerine oranla daha çok hâkimiyet kurduğunu ileri sürerek toplumsal düzenin hâkim grubunun manipülasyonlarına ve kontrolcülüğüne dayandığını savunur (Köseihal, 2017). İşlevselci yaklaşımda toplumsal düzenin devamlılığında ve değişiminde kurumların ve normların uyumluluğu söz konusu iken düzen de yavaş bir şekilde değişime uğramaktadır. Çatışmacı yaklaşımda ise makro bakış açısında varlık gösteren düzenin ve değişimin altta bulunan yapılardan üstteki yapılara aniden darbe yapması ile değişim gerçekleşir.

Birçok karmaşık toplumda çatışmanın nedeni ve belirtilerinde din olgusu ve farklı inanışlar söz konusudur. Çatışmacı yaklaşımda çarpıtılmış bir eşitlikçi geleceğe karşı hayallere kadar yol alan çeşitli ideal toplum anlayışları ideolojiye dayanan anlaşmazlıklar yer almaktadır (Giddens, 2000). Ayrıca çatışmacı yaklaşım konuları işverenler, emekçiler, üreticiler, tüccarlar ile tüketiciler, hükümetlerin etki alanlarını genişletmek üzere çalışanlar ile bu alanı daraltmaya çalışanlar arasındaki çatışmalardan oluşmaktadır.

Toplumsal eşitsizlikler çatışma alanlarını oluşturmaktadır ve bu eşitsizliklerin nedenlerinin incelenmesi odaklanılan noktadır. Yaklaşımda toplumsal eşitsizliklerin özellikle belli kesimlerin lehine doğru geliştiği ve bu kesimlerinde sınırlı kaynak kullanımını ile denetim altına alarak sürekliliğini sağladığını ileri sürmektedir. İhtiyaçların sınırsızlığı karşısında kaynaklar kıt haldedir ve sınırsız ihtiyaçlar kıt kaynaklar ile sağlanmaya çalışıldığında güç önemli hale gelmektedir (Ritzer, 2012). Kaynakların eşitsiz paylaşımında toplumsal anlamda güçlü olan kesim ile güçlü olmayan kesim arasında çatışmalar yaşanması söz konusudur. Çatışma yaklaşımında toplumsal anlamdaki sosyal sınıf, etnisite ve cinsiyet gibi çeşitlilikler ile toplumun kendisinin neden olduğu eşitsizliklerin aile, güç, iktidar, eğitim gibi ilişkileri statü

açısından araştırmanın merkezinde yer alır.

Teorinin temelinde Marksist sınıf teorisi yer almaktadır. Ancak özellikle gelişen kapitalist sistem içerisinde farklı sosyal sınıfların genişlemesi sınıf çatışmasının alanının genişlemesine de yol açmıştır. Sanayileşme ile ilk dönemlerin sınıfları çoğunlukla ekonomik unsurlar ekseninde belirlenmekte iken kültürel çeşitliliğin artmasıyla çatışmanın alanının daha çok genişlemesi söz konusu olmuştur (Tatlıcan, 2011). Bu doğrultuda toplumdaki sınıfların belirleyicisinin ekonomik sistemden sıyrılarak siyaset, eğitim, cinsiyet ve etnisite gibi unsurlarında çatışmacı yaklaşımın içerisine dâhil olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu unsurlar ekseninde çatışma yaklaşımı toplumsal hayatın daha geniş bir alanına yayılmıştır.

Çatışmacı yaklaşım çağdaş sosyolojik yaklaşımlar arasında yer alsa da klasik dönemin toplum felsefecileri ve sosyologları tarafından da biçimlendirilmiştir. Özellikle Karl Marx, Max Weber ve George Simmel'in görüşlerinden çatışmacı yaklaşım farklı biçimlerde ve oranlarda faydalanmıştır (Ritzer, 2012). Ayrıca bu yaklaşımın en önemli temsilcileri arasında Coser, Dahrendorf ve Collins'de bulunmaktadır. Temel varsayımları Marksist sınıf teorisine dayanmakta ve modern sınıf çatışma teorisinde Simmel ile Weber'in çalışmaları da esin kaynağı olmuştur.

Marx'ın entelektüel yaklaşımının biçimlendiricisi Hegel olmuştur. Sosyalizm ile politik ekonominin özgün bir şekilde birleştirilmesi Marx'ın Kapital isimli eseri ile sonuçlanmıştır. İki ciltlik bu eserin ikinci cilt Marx'ın ölümünden sonra yayınlanmıştır. Marx, toplumların tarihsel süreç içerisindeki ilerleyemeyişlerini ekonomik teori, değer, ücret, üretim biçimi ve ilişkileri, alt ve üst yapı, yabancılaşma ve sınıf teorisi gibi pek çok alanda oluşturmuştur.

Çatışma kuramının temeli Marx'a dayanmaktadır. Marx, tarihsel ve çağdaş toplumlarda çeşitli çıkarlara sahip olan farklı toplumsal gruplar arası çatışmaları ele almaktadır. Marx'a göre toplum kendi yapısı nedeniyle yapısında çatışmalar ve gerilimler barındırmaktadır. Tarih ve toplum görüşünü evrimci bir kaynağa dayandırmakta ve toplumların tarihsel süreç içerisindeki ilerleyişlerini de bütünleşme ekseninde değil mücadele ve çatışma ekseninde ele almaktadır (Moore, 2010). Çağdaş sosyolojide ise toplumsal etkileşim biçimlerinin ve toplumsal tiplerin odak

noktasında olduğu çalışmalar Simmel tarafından yapılmıştır.

Simmel, etkileşimlerin içeriklerinden daha ziyade biçimleri ile ilgilenmiştir. Onun için toplumsal yaşam sayısı belli olmayan olaylar ve etkileşimlerden meydana gelmektedir. Toplumsal etkileşim biçimleri arasında çatışma, tahakküm ve mübadele bulunmaktadır. Toplumsal tipler ise yoksul, cimri, savurgan, yabancı gibi tiplerdir. Toplumsal etkileşim biçimleri arasında bulunan çatışma, çıkarları aynı olan grupların bir araya gelerek örgütlenmesinden oluşmaktadır (İnce, 2017). Bu durum insanlar arasındaki en diri etkileşim biçimidir. Onun için çatışmanın kendisi zıtlıkların arasındaki gerilimin çözülmesinde etkili olmaktadır.

Simmel, çatışmanın genel toplumsal bütünleşme noktasında olumlu işlevleri yerine getirdiğini ileri sürer. Bütünleşmede çatışmanın tarafları arasında ve toplumun tamamında görülen iki farklı biçim söz konusudur (Collins, 2015). Çatışmaya katılan birimler kendi aralarında örgütlenme düzeyini arttırmaktadır. Ona göre düşük yoğunluklu çatışmalar en temelde toplumsal bir bütünleşme içerir. Grup sayılarının artması grupların arasındaki bağların artmasına neden olmakla beraber aynı zamanda çatışmaların sıklaşmasına yol açacaktır. Çatışmanın nedenleri bölünmüş unsurlardan kaynaklanmaktadır. Çatışmalar nefret, arzu, kıskançlık ve yoksulluğa sebep olmaktadır.

Simmel, gruplardaki bütünleştirici güç olarak çatışma durumunda birbirlerine karşı bulunan iki tipin varlığı söz konusudur. Örneğin evli çiftler gibi küçük sayıda bulunan gruplar ile çok sayıda sınırsızlık barındıran ilişkileri de beraberinde oluşturan gruplar vardır. Çatışmaların şiddeti onun bütünleştirici etkisini belirtmektedir.

Sonuç itibarıyla işlevselliğin karşısında yer alan Simmel, Coser, Dahrendorf gibi kuramcılar çatışma sürecini yeniden öne çıkarmayı hedeflemiştir. Çatışmanın çözülme ile sonuçlanmadığı sürece işlevsel ve gerekli bir sosyal süreç olduğuna inanan Coser'e göre insanların önüne negatif bir referans grubu koyarak bireylerin kendi kimliklerinin bilincine varması sağlanabilir. Daha açık bir ifadeyle düşmanlığı ifade edecek kanalların olmadığı katı toplumsal yapılarda çatışma, yıkıcı ve şiddetli olduğu için sosyal sistem içerisindeki küçük çatışmalar toplumun dengesini

sağlamakta ve kişi ve grupların sistemin bütünü tahrir edecek büyük çatışmalara girmesini önlemektedir.

Güç ve karşıt güç unsurları arasındaki rekabet sürecinin tükenmeyen bir sürtüşme kaynağı olduğunu ifade eden Dahrendorf'a göre güç, otorite ve çatışma arasındaki ilişki kritik bir öneme sahiptir. Toplumsal normların sosyal bütünleşme ile açıklanamayacağını, bu normların güç sahiplerinin çıkarları çerçevesinde anlam bulacağını savunan Dahrendorf'a göre güç tarafından normların konulduğu ve yine güç tarafından korunduğu vurgulanmaktadır. Onun için sınıf kavramı, yetki ve otoritenin farklı dağılımı çatışma gruplarını ortaya çıkarmaktadır. Dahrendorf'un çatışmacı yapısalcılığı kapsamında sosyal bir gerçeklik olarak dine ait sembol ve ritüeller ile normatif bir bütünleşme sağladığı ileri sürülmektedir.

1.2.3. Sembolik Etkileşimci Yaklaşım

Sembolik etkileşimci yaklaşım 19. Yüzyıl Amerikan sosyoloji geleneği içerisinde yer alan mikro bir bakış açısıdır. Temel anlamda sosyal psikoloji eksenli çalışmalardan esinlenen sembolik etkileşimci yaklaşımda George Herbert Mead ile Herbert Blumer'in çalışmaları öncü olmuştur. Gündelik yaşam içerisinde görülen toplumsal ilişki biçimlerinin çeşitliliğini vurgulayan bu yaklaşıma göre bireyler mikro ilişki ağlarında ve etkileşim biçimlerinde dünyanın geneline dair algıların oluşturulmasında önemlidir (Arslantürk & Amman, 2001). Dolayısıyla toplumsal ilişkilerin anlaşılmasına dair bir girişim sunan bu mikro etkileşim çerçevesindeki anlamların incelenmesi sembolik etkileşimci yaklaşım ile mümkündür.

Sembolik etkileşimci yaklaşımda yalnızca anlamlar ekseninde bir etkileşimsel bağdan değil bireyin benlik algısından yola çıkarak diğerleri ile kurduğu etkileşimler şekillenmektedir. Bireyler kendi kimliklerini bebekliklerinden bu yana diğerlerinin kendilerine yönelttiği geri bildirimlerle şekillendirerek benlik algılarını oluşturmaktadır. Yaklaşım genelinde başkalarının düşüncelerinin bizim kim olduğumuzu doğrudan etkilediği ileri sürülmektedir. Kavram ilk kez Blumer'in çalışmalarında kullanılmıştır (Koçak Turhancıoğlu, 2010). Onun çalışmaları anlama ait öznel değerlendirmelerimizin günlük yaşamda ne boyutta şekillendiğini içermektedir. Dolayısıyla anlam toplumsal etkileşimler sonucu gerçekleşmekte ve

bireyin nesneye atfettiği anlamda bu etkileşimler sonucunda şekillenmektedir.

Gündelik yaşamdaki anlamı ortaya çıkarmak için pek çok ortak sembol ve dil kullanılmaktadır. Çeşitli etkileşim biçimleri selamlaşma, tanışma gibi ritüellerin ortaya çıkmasında önemli etkileşim unsurlarına sahiptir. İlişkilerin, eylemlerin, etkileşim biçimlerinin anlamının inşasında önemli bir rol oynayan sembolik etkileşimcilik (Özalp, 2017) psikolojik indirgemecilik olan davranışçılık ile sosyolojik indirgemecilik olan yapısal işlevselcilik yaklaşımlarında bulunur (Özalp, 2004).

Anlama atfedilen farklılaşmalar en temelde bağlam içerisinde yer alan eylemlerin ve değerlerin incelenmesi sonucu anlaşılabilir. Blumer 'de gözlemlenebilen davranışların açıklanması, bireylerin etkileşim içerisinde yer aldıkları bağlamda yaşanan öznel deneyimler ile gizli davranışların da dikkate alınmasını gerektirir (Abrahamson, 1978).

Özetle sembolik etkileşimci yaklaşım toplumsal gerçekliğin dışarıdan nesnel bir olgu olarak varlık göstermesi aracılığıyla kendini gerçekleştirmektedir. Gerçekliğin incelenmesi sonucu kuralların ve yapıların ortaya çıkışı ile toplumsal gerçeklik olgusu oluşur. Bu olguda bireylerin nesnelere atfettiği anlamlar öznel arası ilişkiler bağlamında meydana gelmektedir (Koçak Turhancioğlu, 2010). Dolayısıyla herhangi nesnenin kendine içkin ve kendinde bir anlamının bulunmaması nesneye dair anlamların etkileşim süreçlerinde ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Sembolik etkileşimci yaklaşımda toplumsal gerçeklik günlük hayatın merkezinde ve mikro toplumsal ilişkiler bağlamında yer almaktadır. Bu bağlam iki önemli sonuca ulaşmaktadır. Sonuçlardan ilki gerçekliğin dışsal bir varlık olmaması aksine inşa edilen bir olgu olması nedeniyle günlük ilişkilerde öznel kendileri ve başkaları hakkındaki düşüncelerinin sonucunda şekillenmektedir. Dolayısıyla gerçeklik durağan ve dışarıdan değil değişken ve bağlamsaldır. İkinci sonucu ise aktörlerin toplumsal gerçekliğin şekillenmesinde oynadığı roldür (Erdem, 2010). Bu yaklaşıma göre toplumsal eyleyici olan birey gerçekliğin doğasını değiştirme ve dönüştürmede pasif değil aksine aktiftir.

Toplumsal gerçeklik hem değişken hem de öznenin konumuna bağlı olarak

dönüşen bir yapıya sahiptir. Bireylerin kimlerle etkileşiminin olduğu ile bu ilişkilerin onun hakkındaki düşüncelere dair yakından bir ilişkileri söz konusudur. Sembolik etkileşimci yaklaşımda toplumsal gerçekliğin açıklanmasında aktörlerin niyetleri ile bireylerin ne elde edecekleri, eylemlerin gerçekleştirildiği bireye dair etkileşim kurulan diğer bireylerin düşüncelerinin ne olduğunun bilinmesinden ileri gelmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME FAKTÖRÜ OLARAK İSLAM DİNİNİN ÖNERDİĞİ İBADET VE RİTÜELLER

2.1. İslam ve Toplumsal Bütünleşme; İbadet ve Ritüeller

Toplumsal yaşamın yapı taşı kurumlardır. Din kurumu da toplumu meydana getiren kurumların başında gelmektedir. En genel anlamıyla kutsalın tecrübesi olan din, tarihsel sürecin her döneminde bireylerin ve toplumların etkilenmesine neden olmaktadır. Sosyolojik anlatım biçiminde genellikle tecrübe, akide ve ibadet olarak varlık gösteren dinler, bir cemaat oluşturmaktadır.

İbadet, Allah'a gönülden isteyerek yönelmek, tapmak, boyun eğmek ve itaat etmek anlamlarına gelmektedir. Türkçede kullanılan kulluk etmek deyimini de aynı anlamı ifade etmektedir. İbadet, yaratıcı kudret karşısında boyun eğmenin zirvesi, O'na olan sevginin sonucu ve göstergesi olarak değerlendirilmekte ve sırf Allah'ın rızası için yapılması ve sadece Allah'a tahsis edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Apaydın, 2015).

İslam dininin ibadetleri, dinin anlatım biçimlerinden birisidir. İbadetler psikolojik etkilerle beraber İslam toplumunun meydana gelmesinde ve devamlılığında sürekli bir Allah'a teslimiyet, dayanışma ve kardeşlik duyguları ile birbirlerini koruyup gözetmede, sorun ve sıkıntılara tahammül etmede ve kötülükten uzaklaşarak iyilikte buluşmada sosyal boyutların bireylere kazandırılmasına yardımcı olmaktadır. Bireylere kazandırdığı nitelikler arasında toplumsal paylaşma ve bütünleşme gibi durumlar söz konusudur (Ünal, 2010). Örneğin oruç ve namaz ibadetlerinde bireylerin toplumsal boyutta normlara, değerlere ve ahlaki ilkelere uyumu ile suç ve asayiş alanlarında da sorunların önlenmesine dair olumlu bir boyutu yer almaktadır. Bunun yanı sıra zekât ibadetinde de kişisel etkilerden ziyade toplumsal aktörlerin gerek servetlerine gerekse kendisinden daha alt gelir seviyesindeki bireylere karşı bakışına olumlu bir katkı sunarak sosyoekonomik yardımlaşmaya destek olmaktadır. Özetle ibadetler yalnızca bireylerin yönlendirilmesiyle değil aynı zamanda toplumsal hayatı düzenlemesiyle de önem taşımaktadır.

Din ile ibadet gereksinimi tam anlamıyla yaratılışla ilgilidir. Çeşitli dinler insanların yaratılış gereksiniminin karşılanmasına dair farklı şekil ve biçimler önermişlerdir. Bu biçimler dinin ibadetleri ile ritüellerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla ibadet kavramı içinde istek doğrultusunda Allah'a yönelmek ve teslim olmakla itaat etmek yer almaktadır (Yılmaz & Karacoşkun, 2013). Burada sözü edilen Allah'a ibadet, bireyin inancı nedeniyle yapılmasına rağmen sosyal bir boyuta da sahiptir. Eylemlerin her zaman sosyal bir boyutu bulunmakla beraber bireyi kuşatan bir yöne de sahip olmasıyla sorumluluğun çoğunlukla bireyde bulunması söz konusudur. Bireylerin benlikleri mensubu oldukları toplumu etkilemektedir.

İslam dininde ibadet sistemi içerisinde bireysel ve sosyal alanda pek çok unsur yer almaktadır. Dolayısıyla herhangi bir emrin yönlendirildiği birey emri bizzat yaşamakla beraber emir içerisindeki hangi fayda ve amaçların gözetildiğinin bilinmesi ile bireysel ve toplumsal anlamların işlevsellikte bireyin farklı boyutta davranmasına yol açmaktadır. İbadetler başka bir deyişle ritüeller Allah'a itaatın biçimsel göstergelerini oluşturmaktadır. Ancak ibadetlerin amaçları yalnızca tek bir boyutta ele alınamaz.

İbadetlerle ilgili çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalar çoğunlukla algılanmasının ve öğrenilmesinin kolaylaştırılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. İbadetleri sınıflandırma kapsamında uygulama itibariyle dört kategoride incelemek gerekir. Bunlar; kalbi ibadetler, beden ile yapılan ibadetler, mal ile yapılan ibadetler ve hem mal hem de beden ile yapılan ibadetlerdir. Kalbi ibadetler, ihlas, niyet, tefekkür, sabır, iman ve takva gibi ibadetlerken beden ile yapılan ibadetler namaz, zikir, tesbih, tekbir, dua, oruç gibi ibadetleri kapsamaktadır (Öz, 2021). Sınıflandırma kapsamında mal ile yapılan ibadetler zekât, sadaka, yardım ve infaktır. Son kategori olan hem mal hem de beden ile yapılan ibadetler içerisinde hac ve cihat etmek yer almaktadır.

Bütünleşme toplumsal bir süreç içerisinde insanların bir araya gelmesinde ve çoğunlukla birleşmesinde görülen ilişkilerin etkileşimidir. Toplumsal boyutta bütünleştirici, sosyal ilişkileri belirleyen bireylerin gruplar içerisindeki olumlu iş birlikleridir. Bu temelde sosyal süreç olarak gönüllü bir sosyal dayanışma söz konusudur.

Durkheim'in teorisinde din, kolektif boyutu ile ele alınarak dinsel tören ve tapınmaların fonksiyonlarının bireylere nazaran toplumların daha çok moral üstünlüğünde etkili olduğu ve bu şekilde toplumların dayanışmalarını sürdürmesi şeklinde savunulmuştur (Altıkardeş, 2004). Toplumda insanların örf ve adetlere bağlanmalarına yöneltilmesi ve uyumun sağlanmasını kolaylaştıran tören ve ibadetler olmak üzere iki mekanizma bulunmaktadır.

İbadetler ya da ritüeller biçimsel olmalarının yanı sıra aynı zamanda ritmik bir unsurdur. Aynı amaca yönelen ve gerektiğinde hiçbir değişikliğe uğramadan tekrarlanan bütün hareketlere ibadet ya da ritüel denilmektedir. İbadetler inançların ve iktidarın ortaya konulması işlevini yerine getirmekte ve kaygıların yok edilmesinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla ibadetler ya da törenler, normların ve değerlerin sakatlanmasıyla meydana gelmektedir. Toplumları oluşturan bağlar gönüllülerin arasındaki uzlaşmaya bağlıdır (Ece, 2000). Bu uzlaşma kültür birliğinin oluşmasından doğar. Sosyal bütünleşme dışında bir toplum düşünülemez ve bunun bir toplumda görülebilmesinde fikri bir beraberlik olması gerekir. Bütünleşme işlemekte olan bir toplumsal sisteme sahiplik gerektirir. Toplumsal sistemin devamlılığının sağlanmasında sosyal sistemin tüm parçaları birbiri ile uyum içinde olmalıdır.

Birliğin ve bütünlüğün sosyal hayat anlamındaki önemi nedeniyle grupların parçalanması, çözülmesi gibi durumlarda kaçınılmazdır. Dinler toplumun biçimini destekleyen duygular yaratmakta ve toplumun devamlılığını sağlamaktadır.

Durkheim'e göre toplumsal hayatın değerleri paylaşıldıkça ve toplum tutarlı bir birlik içerisinde bütünleşme yaşarsa varlığını sürdürebilir. Sözü edilen değer birliği kuşaklar arasında aktarılıp pekiştirilerek meşrulaştırılan ortak değerler aracılığıyla gerçekleştirilir. Din süreç içerisinde önemli bir unsur olmakla beraber yalnızca bireyler arasındaki birliğin sağlanmasına yardımcı olan inanç ve uygulamalar meydana getirmez, aynı zamanda bireylerin dünyanın yorumlanabilmesi ve anlam verilebilmesinde etkili olduğunu ileri sürmektedir.

Şerif Mardin'e göre İslam dininin özellikleri itibariyle toplumun genel hatlarını tanımlayıcı olması, yön verici olması dolayısıyla normatif olması, ideolojik

ve kültürel anlamlarda toplumlara mal edici olması ile kişilerin korunmasını sağlayıcı bir işleve sahip olduğunu ileri sürer (Mardin, 1983).

Dinin temel işlevlerinden birisi de toplumsal yaşamı birleştirici olmasıdır. Toplumsal düzen sorunlarının sadece iktidar eksenli çözülememesi ortaklaşa bir değer sisteminin olmasını gerektirmektedir (Çelikel, 2024). Dolayısıyla din hem değer ve normlara anlam verilmesini sağlarken hem de bireyler üzerinde baskı kuran zorlayıcı bir nitelik kazanmaktadır. Din, din mensupları arasında bilinçli olarak, bütünleştirici ve birleştirici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, din geniş bir cemaat içerisinde din grubu kurmaya ve geliştirmeye yardımcı olmaktadır. İbadetler toplumsal yaşamda toplumsal bütünleşmeye katkı sağlamak, kötülüklerden uzaklaştırmak ve toplumsal paylaşma ve dayanışmayı sağlamak gibi temel fonksiyonları yerine getirmektedir.

İbadetlerin en önemli toplumsal fonksiyonlarından biri, toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktır. Tarihsel süreç içerisinde, en ilkel kabilelerden günümüz modern toplumuna kadar ibadetlerin ve ritüellerin varlığı söz konusu olmuştur. İlkel kabilelerdeki mabetler etrafında kurulan yerleşim birimleri toplumsal bütünleşmenin bir göstergesidir. Sosyolojik alanda dinin olumlu ve olumsuz olmak üzere iki etkisi bulunmaktadır. Bu etkilerden olumlu olan bağdaştırıcı bir bütünleştirme özelliğine sahiptir. İken olumsuz olanı yıkıcı ve birliği bozucudur (Günay, 2014). İbadetler aracılığıyla grupları bütünleştiren dinde, semboller ve törenlerde bu özellik içerisinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra ibadetler gücün geçici ya da devamlı teşkilatlanmanın yaratılmasında etkilidir (Ünal, 2010).

Dinin, toplumsal işlevlerinin temelinde toplumdaki sembolik bütünleşmenin sağlanması ve artması bulunmaktadır (Özalp, 2017). Toplumlarda ortaya çıkan faaliyetlerden bazılarını kutsallık atfedilerek devamlılığına teşvik edilmesi, bazılarının ise günah kabul edilerek yasaklanması bireylerin her türlü davranışının toplumun değer yargılarına uygun hale getirilmesi gereksinimine yol açmaktadır. Toplumdaki bireylerin tümü ortak yapılan ritüeller ve törenler çerçevesinde grup ruhunun geliştirilmesiyle bireyler arasındaki toplumsal dayanışmayı gerçekleştirir. Bu durum dinin toplumun istikrarında ve devamında rol oynamasından kaynaklanır.

Gerçekleştirilen ibadetlerde dinin kişiselliği ve vicdaniliği söz konusudur. Ancak bu ibadetlerde bir başka husus daha vardır. Toplumsallığın sağlanması noktasında ibadetlerin özü ve biçimleri değil bireysel ve toplumsal boyutlar ekseninde insanın kendine ve topluma yabancılaşmasının önlenmesi hedefi yer almaktadır (Apaydın, 2015). Bu doğrultuda ibadetlerin bazılarının bireysel yerine getirilebilmesi bazılarının ise toplu olarak yapılması zorunluluğu bulunmaktadır. Örneğin Cuma ve bayram namazları İslam dininde toplu olarak icra edilmesi gereken ibadetlerdir. Toplu yapılan ibadetler birlik ve beraberlik duygusunun kazanılmasında, bireylerin topluma dâhil olmasının sağlanarak sosyalleşmesinde önemlidir.

Bireyler, ibadetler ile Allah'a yaklaşmanın yanı sıra diğer insanlara da yaklaşmayı sağlarken, bu durum ibadetlerin sosyalleşmede olumlu etkilere sahip olduğunu göstermektedir (Akyüz, 2009). Dinin pratik uygulamaları olan ibadetler dinin öğrenilmesi ve yaşatılmasında toplumsal bir değer olarak yer almaktadır. Tevhit inancı perspektifinden bakıldığında, ideal olan toplumsal kaynaşmanın ve bütünleşmenin ibadetler aracılığıyla gerçekleştirilmesi söz konusudur. Cemaatle kılınan namazlarda, oruç tutulurken, hac ibadeti sırasında, infak, sadaka ve zekât verirken, emir ve tavsiyelerle toplumsal dayanışma ve bütünleşme önemli bir rol oynar. Ayrıca bu ibadetler, toplumun ana dinamikleri olarak öne sürülür.

Olağanüstü durumlarda din toplumun bütünleştirilmesi ile ilgilenmektedir. Bu türden durumlarda din iki kavramla ön plana çıkar. Bu kavramlar yeniden doğuş ve kurtuluştur (Günay, 1992). Dolayısıyla dinler içinde buldukları toplumun ve kendilerinin zor durumlardan kurtarılmasında psikolojik bir tatmin sunmaktadır. Ayrıca olağanüstü durumlarda dini ibadetlerin toplu yapılması, devlet yöneticilerinin de burada bulunması toplumsal bütünleşmenin artmasında etkilidir. Toplumsal eşitliğin sağlanması ve güçlenmesine katkıda bulunan toplu ibadetler aynı zamanda makam, mevki ve ırk üstünlüğü gibi ayrımları da ortadan kaldırarak toplumsal bütünleşmeye yardımcı olmaktadır (Güngör, 2004).

Dinlerin geçmişteki ve günümüzdeki durumu göz önüne alınarak en önemli işlevlerinden birinin de toplumsal kontrol aracı olmasından kaynaklı toplumsal bütünleşmeye, birlik ve beraberlik ve kardeşlik duygularına ve düzenin korunup devamlılığın sağlanmasını sağladığı ileri sürülebilir. Cemaat halinde bulunan bireyler

oluşturdukları sosyal kurumlar içerisinde temel olarak bazı kuralları gözetmektedir (Daryal, 1999). Bu kurallar arasında ibadetlerin eda edilmesinde bazı kuralların kabulü ile mutlak bir değere itaat bulunmaktadır. Gerçekleştirilen ibadetler, ritüeller ve törenler ile üyeler arasında bir din birliği sağlanmaktadır. İbadetlerin birçoğu cemaat halinde gerçekleştirilmektedir. Bu durum Müslümanlar arasında bir birlik şuurunun yer edinmesini sağlamaktadır.

Din bireylerin siyasal düzen ile devlet ilişkisini düzenleme işlevini yerine getirerek toplumdaki düzenin korunmasını sağlar. İnsanlar devlete, devlet yöneticilerine, anayasalara ve yasalara itaat ederek barışın sürdürülmesine katkılarda bulunur (Hayta, 2012). Kısaca din ve ibadetler bireylere itaat anlayışı kazandırmakta ve bununla beraber insanlar özellikle yönetici seçkinlere yönelik bir tahammül geliştirerek toplumsal bütünleşme fonksiyonunu yerine getirirler.

İbadet etmek vasıtasıyla birleşen insanlar ortak bir tecrübeyi paylaşarak sosyal bir topluluk oluşturmaktadır. Dolayısıyla parçaların bir araya toplanmasına ve bir kısmın diğerine katılmasına önemli katkılar sağlanması söz konusudur (Gül, 2001). Örneğin camiler toplumun her kesiminden bireylerin ayrılıklara düşmeden birleştiği ve birlik beraberlik duygularının yaşandığı kutsal mekânlardan biridir. Zekât, kurban ve sadaka gibi ibadetler ise bireylerde fedakârlık ve cömertlik duygularının gelişmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca bu ibadetler bireylerin sosyal boyutunu da geliştirmekte dolayısıyla toplumsal bütünleşmeye de yardımcı olmaktadır.

2.2. Namaz, Oruç, Zekât, Sadaka ve Hac İbadetleri

İslam dini içerisinde Allah'a yaklaşmanın yolu olarak namaz ibadeti en önemli yol olarak görülür. Bu özelliği nedeniyle namaz ibadeti diğer ibadetlerin özünü oluşturmaktadır. İslam dinin karizmatik otoritesi sayılan Peygamber figürü Hz. Muhammed bir hadisinde “Namaz dinin direğidir” diyerek bu konuya dikkat çekmiştir (Tirmizi, 2006).

Namaz ibadeti gün içerisinde beş ayrı zamanda kadın ve erkek her Müslüman için bir görev olmuştur. İslam dininde namaz, insanların belli zamanlarda dünya işlerinin üstüne çıkarak sorguya çekilmek üzere Allah'ın karşısında durmak ve

Allah'a şükürlerini ve şükranlarını sunmayı temsil eder. Başka bir ifadeyle namaz dua anlamına da gelmektedir. İslam dini içerisinde belli zaman ve koşullarda belirlenen rükûnların yerine getirilmesi söz konusudur. İbadetlerin temel özelliği dini vizyon içerisinde bulunan unsurların ifade edilmesidir (Erten, 2008). İslam dininde ibadetlerin başında gelen namaz, toplumsal ibadet anlamına gelmektedir.

Günümüz modern toplumunda günlük yaşamın genel seyri içerisinde din geçmişe oranla kendisini daha farklı biçimlerde sunmaktadır. Ancak bu sunuş elbette bir son olarak bulunmamakta aksine etkinliğini sürdürmeye devam ettiğinin bir göstergesidir. Dinler, toplumların kültürleri üzerinde derin etkiler sunmaktadır. İslam dini de Müslüman toplumların kültürü üzerine pek çok etkide bulunmaktadır. Örneğin Türk kültürü üzerinde İslam dininin çeşitli etkilerinden söz etmek gerekirse, Türk toplumunun Müslüman bireylerinin günlük yaşam içerisinde bu etkiye maruz kalmasından yola çıkarak mimaride ve sanatta dahi bu etkilerin görüldüğü söylenebilir (Okumuş, 2007).

Toplumsal hayatı çepeçevre saran namaz ibadeti içkin boyutuyla maddi âlemi, aşkın boyutu ile de manevi âlemi ilgilendirmektedir. Namaz hem bireysel hem de toplu halde kılınabilmektedir. Ancak toplu halde kılınan namazlar dinin toplumsal yaşama tezahürünün en belirgin örneğini oluşturmaktadır. İslam dininin ilk günlerinden bu yana namazın cemaat ile kılınması ve Müslümanların cemaat oluşturması önerilmiştir. Bu noktada namaz ibadetinin bireysel değil cemaat halinde gerçekleştirilmesi teşvik edilmiş, grup veya birlik olma düşüncesi namaz ibadeti ile Müslümanların zihniyetlerine teorik ve pratik boyutlarda yerleştirilmiştir (Hökelekli, 2005). Birlik olarak ortak bir ruhta ve kültürde bütünleşme yaşanabilmektedir. İslam dini müminlerin cemaat şuuruna ulaşabilmiş olmasını istemektedir. Namaz ibadetini yerine getiren bireylerin sayıca fazla olmasına işaret eden cemaat fikri ortak kararların alınmasında, uygulanmasında, mücadelesinde ve iş bölümünde etkilidir. İslam dini topluluk, iş birliği ve birlik ile sarılı ilişkiler dini olması nedeniyle temel hedefi hak, özgürlük, adalet, eşitlik ve sosyal statülerden bağımsız bir kurtuluşun sağlanmasıdır. İslam dinindeki kurtuluş yalnızca bireysel kurtuluşa değil aynı zamanda toplumsal kurtuluşa da işaret etmektedir (Efe, 2013).

Namaz ibadeti ve diğer emirler, toplumsal bütünlüğün sağlanmasında

öncelikli bir rol oynar. Bu ibadetler, toplumun dezavantajlı kesimleriyle ilgilenmeyi gerektirir. Din olgusu, sadece kutsallığından sıyrılarak değil, aynı zamanda kolektif ilişkilerin düzenlenmesinde de etkilidir. Yaratıcının emir ve yasaklarına uyan Müslüman kesim, toplum tarafından ahlaksız olarak nitelendirilen tutum ve davranışlardan uzaklaşır. Bu doğrultuda namaz ibadeti, kişilere sağladığı faydaların yanı sıra bireyin çevresi için de önemli katkılarda bulunur.

Namaz kılan fertlerden meydana gelen toplum pek çok çalışmada ruhsal ve bedenen sağlıklı bir toplum olarak kabul edilmektedir. Bu toplumun üyeleri her namaz vaktinde yaratıcının emirlerinden gizli ve açık olarak uyulması noktasında ahlaki bir uygulamalı eğitim almaktadır. Bu eğitimin gün içerisinde beş vakit alınmasıyla namaz ibadeti kontrol mekanizması işlevi görmektedir (Demirci, 2000). Dolayısıyla namaz insanların ruhsal ve ahlaki yönden kötü söz ve davranışlardan alıkonmasında oldukça etkili bir görev yerine getirmektedir. Namaz temelde toplumun küfür, şirk ve nifak gibi tutum ve davranışlardan uzaklaştırılarak günlük hayat içerisinde iyiliğe yönelmesine yardımcı olmaktadır. Bu katkısı nedeniyle toplumsal hayatın düzenlenmesinde namaz ibadeti oldukça önemli etkilere sahiptir.

Tüm anlatılanlar ışığında namaz ibadetinin sadece ahlaki bir eğitim olmadığı, toplumsal boyutta da hıfzıssıhha eğitimi icra ettiği ileri sürülebilir (Apaydın, 2006). Namazın ön şartları arasında abdest ve temizlik gelmektedir. Namaza hazırlıkta abdeste yönelen insan her türden pislikten ve necisten temizlenmeye başlamıştır. Abdest azalarının yıkanması ile başlayan süreç manevi kirden, isyandan da arınmayı ve her türlü dünyevi unsurlardan vazgeçmeyi de kapsamaktadır.

Namaz ibadeti aracılığıyla cemaate önem veren İslam dini toplumsal faaliyetlere ve bütünleşmeye de önem vermektedir. Toplu namazların kılındığı camilerde pek çok insan eşitlik, birlik ve beraberlikte buluşmaktadır. İslam dininin cemiyet dini özelliği nedeniyle namaz ve cemaatin kendi arasındaki sıkı ilişkide sosyal boyut oldukça önemlidir. Bunun nedeni İslam dininde yeryüzünün tamamının mescit kabul edilmesinden ileri gelmektedir. Cemaat halinde bulunmanın örnekleri arasından öne çıkan namazdır (Arslantürk, 2009). Özellikle namaz ibadeti insanları Allah'a yakınlaştırmanın yanı sıra sosyalleşmeleri noktasında da bir işlev üstlenerek topluma yabancılaşmanın önlenmesini sağlamaktadır. İnsanlar doğuştan sosyal bir

varlık olması nedeniyle sosyal kişiliğe ve karaktere sahiptir. Bu kişiliğin güçlü olması için insanların cemaatleşmesi diğer bir deyişle farklı mesleki, dini ve kültürel alanlarda bulunmaları gerekmektedir. İslam dini ve Müslümanlar kendi aralarında ortak bir bilince sahiptir. Bu ortak bilincin zinde tutulmasında toplu ibadetler etkin bir rol oynamaktadır.

Oruç ibadeti, imsak vakti ile güneş batana kadar geçen süre içerisinde yemeden, içmeden ve karşı cinsle ilişkiden uzak kalmak anlamına gelmektedir. Esasen her ibadet Allah karşısında bireyin hazır bulunma halini içermektedir. Namaz ve dua ile Allah'la kurulan ilişki, onun varlığı ve yüceliğinde şuur kazanma biçimi olarak telakki edilmektedir. Ancak oruç ibadetinde önemli olan husus; bireyin gün içerisinde bedenen ve zihnen Allah'ın huzurunda bulunma şuurunu tam anlamıyla kazanması hâli olarak kendini göstermektedir.

Genel anlamda ibadetler, güçlükler karşısında tahammül geliştirerek katlanma, benliğin geliştirilmesi, mücadele ve kendini aşma ile sonlanan psikolojik olgunlaşma süreçleridir. İbadetler aracılığıyla bireylerin vicdanlarında kendini denetleme sistemi oluşur (Bahadır, 2018). Bu nedenle ibadetler dengeli bir kişiliğin gelişiminde önemli bir faktör olarak ele alınabilir. İslam dininin temel ibadetlerinden biri olan oruç ibadeti bireylerin biyolojik ve fiziksel fonksiyonlarının kontrolünden kaynaklanan aç kalma olarak değerlendirilmemelidir. Oruç, çok daha köklü bir irade terbiyesi olmasının yanında bireyleri kötü alışkanlıklardan ve davranışlardan uzaklaştırmaya yarayan iyi özellikler kazandıran bir ahlak eğitimi olarak bilinir. Oruç ibadetini yalnızca aç kalmak olarak kabul etmek dini ve psikolojik boyutta eksik ve yanlış bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir.

Toplumsal ahlak ve bütünleşme açısından oruç ibadeti yardımlaşmanın ve dayanışmanın kalıcı bir sistem haline gelerek toplum içerisinde yaygınlaşmasına dair önemli bir işlev üstlenmektedir (Arslan, 2004).

Bireysel ve toplumsal anlamda oruç ibadetinin güçlü ve olumlu sosyal etkileri bulunmaktadır. Örneğin ramazan ayı içerisinde alkol tüketiminin ve suç işleme oranlarının azalması sağlanmaktadır. Fiziksel olarak ele alındığında oruç ibadetinin hastalıklardan uzak, sağlıklı bir vücuda işaret ettiği ve insana bir zindelik verdiği

düşünülmektedir.

Oruç ibadetinde birey açlık, susuzluk ve cinsel dürtülerini terbiye ederek benliğini güçlendirmektedir. Bu ibadet sayesinde insanın maddi zevklerden ve şehvet duygusundan sıyrılarak denge konumuna geçmesi söz konusudur. Oruçlu birey otokontrol ve otokritik yaparak dini ve ahlaki değerlere uygun bir şekilde davranışlarını düzenlemektedir (Altuntaş & Karagöz, 2010). Dolayısıyla oruç ibadetinin bireylerin irade gücünün ve vicdanının gelişmesinde etkin bir rol oynadığı ve bu anlamda vicdanı gelişen bireyin, değer şuurunun da gelişmekte olduğu söylenebilir.

İlahi anlamda şuurun sabitlenmesinde, kişinin karakterinin gelişmesinde ve sosyalleşme ile sosyal dayanışmada oruç, sabrı ve tahammülü arttıran bir ibadettir. Sonuç itibarıyla oruç ibadeti insanlara her türlü zorluk karşısında tahammülü, yeme içme ve cinsel dürtüler gibi bireylerin temel gereksinimlerindeki aşırılığı önlemeyi sağlar.

Zekât ve sadaka ibadeti Allah rızası için yapılan mali ibadetler arasında yer alır. Bu ibadet türünün sosyal boyutu oldukça ön plandadır. İslam toplumunda meydana getirilmesi gereken ibadetlerde başlangıçta namaz emredilerek ardından infak talebi buyrulmuştur. Namaz ve infak emirlerinin verilmesi Müslümanların yaşamlarındaki pratiklerden ikisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu pratiklerin ortaya çıkmasının ardından zor ve sıkıntılı anlara sabırla yaklaşmak ve ahitlere vefa göstermenin sonrasına zekât da farz kılınmıştır.

Allah'a tevhit inancının sunulmasıyla başka insanlar ile ilişkilerde maddi sebepleri aşan Müslümanlarda sosyal ve insani bağlardan etkilenen bireyler söz konusu olmuştur. Namazla beraber topluma örnek mahiyetinde olan Peygamber'e emredilen zekât ibadeti de toplumun menfaatine ya da kamuya yönelik hayırlarda infak gerçekleştirilmesi Müslümanlara bir görev olarak belirlenmiştir. Bu görev ihtiyaç sahiplerinin hakkı olmakla beraber mal sahiplerinin de sorumluluğunda bulunmaktadır. Dolayısıyla zekât, iman, bir istek ve irade işi olmasının yanı sıra isteyerek yapanlar içinde bir emirdir.

Toplumsal bir hareket kabul edilen İslam inancının ilanı zekât ile meydana

gelmiştir. Bir dini ibadet uygulaması biçimi olan zekât, sosyo-dini ve ekonomik düzenin önemli bir parçasıdır. Zekât üst seviyeden alt seviyeye doğru gerçekleşmektedir. Bu ibadet aynı zamanda insandan insana, gönülden gönüle şefkati ve yardımlaşma ruhunu barındırmaktadır. Yoksul insanların sefaleti ile zengin insanların kayıtsızlığını ortadan kaldıran zekât ibadeti insanlar arasındaki maddi farkların azaltılmasında ve toplumsal bütünleşmede oldukça önemli bir görev üstlenmektedir. Zekât verilirken oran ve sayıdan ziyade yardımlaşma prensibi önemlidir. Toplumda bulunan zengin tabakanın yoksul tabakaya karşı sorumlulukları vardır.

Hac ibadeti namaz, oruç ve zekât ibadetlerinden izler taşıması nedeniyle İslam dinindeki diğer ibadetlerin toplu bir gösterimi görünümündedir. Hac ibadetini yerine getiren Müslümanların namazlarını Kâbe'ye yönelik kılmaları Allah'la buluşma şuurunu daha yakından hissetmelerini sağlamaktadır. İbadetlerin amacı bireylerin Allah karşısında kulluğunu sunmasından ve onunla iletişim kurmasından ileri gelir. Bireylerin mutluluğa, kendilerini tanımaya ve içinde buldukları topluma uyum sağlamasına hizmet eden ibadetlerden hac ibadeti sosyal ve psikolojik olarak iki boyutta ele alınır.

Hac ibadeti inançlı bireyler için inancın kökleri ile bağlantıların tazelenmesinde önemlidir. Hac ibadetine çeşitli dilden, ırktan ve bölgeden insanlar eşit statüde ve aynı renk elbise içerisinde görevlerini icra etmektedir (Demirci, 2000). Bu özelliği nedeniyle hac ibadeti İslam inancındaki ahirette Allah karşısında dirilişi anımsatmaktadır. Hac ibadeti başka bir yönüyle toplumsal bütünleşmenin ve kaynaşmanın evrensel boyutta gerçekleşmesine yardımcı olur.

Hac ibadetinin sosyal bir boyutu da bulunmaktadır. Öncelikli olarak inançlı bireylerin bir güç gösterisi olan hac ibadetine dünyanın her yerinden gelen Müslümanlar birbirleri arkasında ve yanında yer alarak desteklediklerini gösteren bir dile sahiptir. Bunun yanı sıra hac ibadeti toplumsal dayanışma ruhunun canlı tutulmasının bir nedenidir. Hac ibadeti değişik kültürlerden insanların tanışmasına ve görüşmesine olanak tanıyarak bilginin aktarılması işlevini sağlayan bir uluslararası fuar niteliğindedir.

Günlük giysilerin çıkarılarak beyaz ihram örtülerinin giyilmesi Müslümanlara gösterişten ve aşırılıktan uzaklaşmayı, mal varlığı ile böbürlenmemeyi, insanların eşitliğini, ancak ölümün ve ahiret yaşamının hatırlatılmasını sunmaktadır. Kötülüklerden sıyrılarak yeni bir yaşayışa atılan adım olarak görülen hac ibadetinde yasaklar ekseninde hiçbir varlığa zarar vermemek ile zorluklara karşı tahammüllü davranmak gerekmektedir (Certel, 2003). Temelde ibadetler arasında sosyal boyutu ağır basan ibadet hacdir. İslam dinindeki ibadetlerin sosyal yönleri ele alındığında uluslararası anlamda hac ibadetinin sosyal dayanışmaya ve bütünleşmeye sağladığı katkılar oldukça yüksektir.

İslam ülkelerinin tamamında yapılacak olan tahakkuk ile yardımlaşma ve dayanışmanın yaşanması diğer ülkelerin gereksinimlerinin giderilmeye çalışılması noktasında da önem taşımaktadır. Hac ibadetinin sosyal boyutu İslam birliğinin gerçekleşmesini sağlayabilir (Arslan, 2004). Müslüman ülkelerin günümüz modern toplumunda inanç, hedef, söz ve hareket dışında birliğin ve beraberliğin ne denli noksan olduğu görülmektedir.

2.3. Ölüm Ritüelleri

Ölüm, hayatın sona ermesi anlamına gelmektedir. Ölüm ruhun bedenden ayrılarak bireylerin maddi hayatlarının kaynağını yitirmesi biçiminde tanımlanmaktadır. Ancak ölüm ve ölüm sonrası konularındaki algılamalar, inanışlar ve nitelendirmeler kültürler ve zamanlar arasında değişiklik göstermektedir.

İslam dininde çoğunlukla günah ve yargılanma kavramları ile sembolleştirilen ölüm konusu, korku ve kurtuluş ile din sosyolojisi ve felsefesinin en tartışmalı alanlarından. Ölümün pek çok anlama gelmesi kültür ve inanç eksenli biçimde şekillenmektedir. Farklı kültürlerdeki anlayış ile ölümün mahiyeti bireylerdeki ölümlülük bilincinin kaynağını oluşturduğu yönündeki iddialar söz konusudur. Ayrıca ölümün sonsuz hayata bir geçiş olduğuna inanılan İslam dini için beden ve ruhun çeşitli biçimlerde hayatını devam ettirdiği inancı da söz konusudur.

Tarihsel süreç içerisinde çeşitli topluluklar ölümün sebepleri hakkında yorumlarda bulunmuştur (Zafer, 2019). İlkel toplumlarda ölüm bir normallik içerisinde değerlendirilmeyerek tanrıların gazabı sonucu ortaya çıkan bir büyü

davranışı olarak tanımlanmıştır. Yine aynı topluluklar ölüm ve ölü bireyler ile ilgili olarak ölüme yaklaşan insanları tek başlarına bırakarak diri diri gömmeyi dahi sürdürmüşlerdir.

İslam dininde ise ölüm Kur'an-ı Kerim'de yaşatmanın karşıtı olarak nitelendirilmektedir. Ölümün mukadder olmasından dolayı bireylerin dünyaya gelmesindeki nedenin ölmek değil yaşamak olduğu ileri sürülmektedir. İslam inancında insan hayatı iki evreye ayrılmıştır. Bu evrelerden ilki eğitim ve sınav evresi iken ikincisi ilk evredeki davranışlarının sonuçlarına ulaşacağı ebediyet sürecini kapsamaktadır. Bu nedenle ölüm tam da hayatın bu iki evresini birbirine bağlayan olgudur. Aynı zamanda ölüm insanın ebedileşmesine yardımcı olmaktadır. Dinlerin tamamında ve beşerî sistemler içerisinde bireylerin yaşamları saygın kabul edilmektedir (Abuzar, 2012). Bu saygınlığın ihlali noktasında cezalandırma mekanizmaları devreye girer. İslam dini içerisinde haram ya da günah olarak belirtilen şeylerin birçoğu bu hedefe yönelik gerçekleştirilmektedir.

Ölüm olgusunun aynı zamanda sosyal bir boyutu da bulunmaktadır. İnsanlığın ve hayatın bütün değerlerinin korunmasında, dünyanın yeniden inşasında ve insanların ebediyet için gereken hazırlıkları yapabilmesi noktasında ölüm bir acı ile karşılanma niteliğindedir. İslam dininde ölümün mutlaka bir gün geleceğinin akıldan çıkarılmaması gerekmektedir.

2.4. Mevlit Etkinlikleri

Mevlit, en genel anlamıyla doğmak ve doğum yeri anlamına gelir. İslam dünyasında mevlit kelimesi Peygamber Hz. Muhammed'in doğumuna işaret etmektedir. Türkçede mevlit kelimesinin kullanımı yalnızca doğum anlamında olmamakla beraber dini bir ritüeli de ifade eder. Mevlit kavramı, Türk toplumunda örfi merasimler için kullanılmaktadır.

İslam dininde peygambere duyulan ilgi ile hürmet oldukça önemlidir. Müslümanlar bu sevginin zorunlu olmasının yanı sıra İslami ve dini bir yaşamında temelini oluşmasına yardımcı olmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde mevlit kutlamaları belirli bir protokol içerisinde Mevlit Alayı adı verilen törenlerle gerçekleştirilmektedir. Yapılan çalışmalar ilk mevlit törenlerinin Osman Gazi

döneminde gerçekleştirildiğini öne sürmektedir (Pekolcay, 2007). Ancak genel itibariyle kabul gören görüş bu törenlerin Sultan Süleyman döneminde ilk kez saray protokolünde yer almaya başladığı ve III. Murat döneminde ise tam anlamıyla resmileştiği şeklindedir. Anadolu toplumunda Mevlit Alayı törenlerinin devlet yönetimi ile halk arasında yaygınlık kazanması söz konusudur.

Osmanlı Devleti'nin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de Mevlit gelenekleri herhangi bir engelle karşılaşmamıştır (Karaman, 2010). Bu doğrultuda Türk toplumunun Mevlit geleneğini yaşatılması ve sürdürülmesinde, toplumsal hissiyatın, geleneklerin ve inançların önemsendiği ileri sürülebilir.

Ritüeller, geçmişin günümüze aktarılmasıyla varlıklarını devam ettirme özelliğine sahiptir. Sözlü ve uygulamalı biçimde aktarılma yoluyla ve toplumsal katılımın sağlanması ile süregelen dil ile anlatılan toplumsal bir olgudur (Güngör, 2011). Dini olmaları kadar seküler bir anlamda da olabilen ritüeller, bireysel ve toplumsal potansiyeller olarak kendilerini sunmaktadır. Bunun yanı sıra bireysel içeriğe sahip olan ritüellerin aynı zamanda toplumsal bir nitelik taşıdıkları da görülebilir. Ritüellerin etkileri, ritüel zamanlarıyla sınırlandırılmamaktadır. Dolayısıyla ritüeller, toplumsal sürekliliğin sağlanmasında önemli işlevlere sahiptir.

Hız. Muhammed'in kameri takvime göre doğum günü kabul edilen Rebiülevvel ayının 12. Günü gerçekleştirilen Mevlit kutlamalarının miladi takvim dâhilinde doğum günü olan 20 Nisan ile sonrasındaki bir haftayı kapsayacak şekilde yenilenmesi söz konusudur. Bu doğrultuda Müslümanların yüzyıllar boyunca düzenlediği mevlit kutlamaları, sürekli bir değişim geçirmekte olan toplumlarda Kutlu Doğum Haftası olarak adlandırılmaktadır.

Sonuç itibariyle geçmişten günümüze kadar kutlanan Mevlit, İslam toplumlarında sürekli ve değişik şekillere bürünen bir dini tören olma özelliği göstermektedir. Dini bir ritüel olan Mevlit zamanın değişen koşulları içerisinde sosyal gerçekliğe uygun olarak bir değişim geçirmiştir denilebilir (Berger, 1993).

2.5. Kermes Faaliyetleri

Kermes kelimesi en genel anlamıyla kilise ve pazar yerinde toplanan insan kalabalıklarından türeyen Felemenkçe bir terimdir. Uzun yıllar boyunca kilise ve

kalabalık terimleri dönüşerek fuar anlamında kullanılmıştır (Macit, 2010). Başlangıçta kilise vakıflarının yıldönümü kutlaması olarak ya da bir patronun onuruna düzenlenen şöenlere kermes denilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kermesi 1937 yılında Atatürk tarafından gerçekleştirilen İzmir'in Bergama ilçesinin tanıtılması amacıyla düzenlenen ve ilerleyen yıllarda da gelenek haline gelen Bergama Festivali'dir (Güneş & Kocamaz, 2011). Günümüzde ise ülkemizde yaygın kullanımı içerisinde genellikle hayır ya da yardım yapmak amacıyla kadınların ellerindeki iş veya bağış olarak verilen tüketim ürünlerinin satıldığı organizasyonlara denilmektedir. Çoğunlukla kapalı alanlarda geçici alışveriş merkezleri olarak oluşturulan yardım kermeslerinde satışı gerçekleştirilen ürünlerden elde edilen gelir de hayır işi için kullanılmaktadır (Macit, 2010). Buradaki söz konusu hayır okul, cami ya da Kur'an Kursu binasının inşasına katkı sağlamanın yanı sıra yoksul insanlara, öğrencilere ve felaket ile karşı karşıya gelen toplumsal kesimler ile ülkelere yönelik gerçekleştirilebilmektedir.

Ülkemizde gerçekleştirilen çeşitli yardım kermesleri, modernleşme ve kentleşmenin meydana çıkardığı kent topluluklarının başta dini dernek ve vakıfların sorumluluğunda yapılan hayır etkinlikleridir. Bu etkinliklere katılımında gönüllülük esas olmakla beraber daha geniş çevrelere duyurulması amacıyla internet ya da basın yayın yolu kullanılarak çağrılarda bulunmaktadır (Macit, 2010). Gönüllü iş adamlarının ya da kadınlar tarafından üretilen ürünlerin geniş çevrelere yayılması ve tüketilmesi kermeslerin temel hedefidir. Kermes faaliyetleri dini ve sosyal nitelikli duyarlılık, bağış ve el işi üretimleri ile tüketimi de sürece dâhil ederek hayırda ya da yardımda bulunmasıdır.

Yardım kermeslerinin düzenlenmesindeki amaç yalnızca şehir içerisinde ya da ülke sınırında değil, aynı zamanda farklı ülkelerdeki insanlara ulaşmaya dair organizasyona olanak sağlamaktır. Kermeslerde katılımcılar boş zamanlarını değerlendirmekle beraber eğlence gereksinimlerini de gidermektedir. Açılış ve kapanış günlerinde genellikle konserler düzenlenmektedir. Çeşitli sosyal sınıflardan bireylere hitap eden yapısı nedeniyle kermeslerde bu bireylerin tanışması ve kaynaşması söz konusudur. Dolayısıyla kermesler toplumsal bütünleşmeye ve sosyalleşmeye imkân sağlamaktadır.

Dini derneklerin ya da vakıfların düzenlediği yardım kermesleri özellikle İslam dinine inanan bireylere yönelik bir görev olarak yer almaktadır (Köroğlu, 2012). İhtiyaç sahiplerinin yardım sorumluluğunu, üretim ve tüketim çerçevesinde iş birliği içerisinde sağlamakta bu inanca mensup bireyler bir aracıdır.

Ülkemizde gerçekleşen değişimler yardımlaşma ve dayanışma biçimlerine de yansımıştır. Türk toplumunun geleneksel iş birliği içerisinde gerçekleştirdiği yardım anlayışı imece usulü her geçen gün yaşanan değişim ile yardım amaçlı kermeslere dönüşmüştür. Özellikle kentleşme ile beraber her alanda farklılaşmaların ve iş bölümünün artması imece usulünün organizasyonunu sekteye uğratmıştır. İslam toplumlarında el birliği ile yardımlaşma teşvik edilmektedir. İslam genel öğretilerinde yardıma muhtaç kimselerin gözetilmesini emretmiştir.

2.6. Dini Sohbet Grup Ritüelleri

Dini sohbet grupları tarihsel süreç içerisinde her toplumda görülen psikolojik ve sosyal bir olgudur. Toplumlar ve kültürlerdeki değişiklik dini grupların arka planını da değiştirmektedir. Batı dünyasında bulunan dini/spiritüel gruplar İslam toplumlarındaki grupların oluşum, gelişim ve etkileşim süreci içerisinde oldukça farklılaşmaktadır.

Sanayileşme, modernleşme, küreselleşme ve sekülerleşme süreçleri toplumsal yapıda pek çok değişimi de beraberinde getirmiştir. Öncelikli olarak devletlerin dinler ile ilgili politikaları bireysel yaşamlar ekseninde ve dini grupların yapısında çeşitli değişimlere neden olmuştur. Sosyolojik ve politik alanda yaşanan değişimler bireylerin kutsal olan ile bağına zayıflatmıştır (Yaparel, 2007). Bireysel anlamda dini sohbet gruplarına yönelimde çoğunlukla manevi bir arayış ekseninde sosyal bir destek ve psikolojik bir rahatlama gereksinimi yer almaktadır. Dini sohbet grupları insanların manevi duygularının istismara uğrayabileceği yerler olma tehlikesine de sahiptir.

Doğumla beraber bir ya da daha fazla gruba veya topluluğa sahiplik, bireylerin yaşamında kaçınılmaz bir durumu ifade etmektedir. Grupların ortak amaç ve ilkelere sahip olması ve etkileşim içerisinde birden çok insanla oluşturulması söz konusudur. İnsan toplulukları ve grupları içerisinde tarihsel süreç boyunca en etkili

olan gruplar dini gruplardır.

Dini gruplar, büyüklükleri, işlevleri ve yapıları nedeniyle çeşitli sınıflandırılmalara tabi tutulabilirler. Genellikle ilk akla gelen dini yönelişler ve hassasiyetlerden kaynaklanan gruplaşmalardır. Ancak sosyoloji literatürü içerisinde dini gruplar, doğal/özdeş ve sırf/dinden doğan dini gruplar olarak ayrılmaktadır (Akyüz, 2009). Doğal/özdeş dini gruplar, ibadetler ve inanç birlikleri içerisinde kan birliğine dayanan klan, kabile, aile, milli din birlikleri üzerine temellenmiştir. Sırf/dinden doğan dini gruplar ise dinin kendiliği nedeniyle oluşan mezhep, kilise, tarikat ve kardeşlik cemaatleridir.

Dini grupların dini boyuta yaptıkları vurgu, dindarlık seviyesinin yükselmesine sebep olmaktadır. Halk kitleleri için dini ve Tanrı'yı daha iyi anlamının amacı; dini tam manasıyla yaşamak, dini görevleri daha iyi yerine getirmek, Tanrı'nın yolunda ilerlemek ve iyi bir kul olmakla genellikle paralellik gösterir (Demiryürek, 2017). Tarikatlar, halkın gevşek dindarlığıyla ilişkilendirilmesinin aksine daha yüksek bir takva boyutunu temsil eder ve daha kapalı, örgütlü bir yaşam biçimini benimser. İslami tarikatlar, ahireti kazanma endişesiyle nefsin dünyevi arzularına karşı çıkmayı, dünyadan yüz çevirmeyi ve riyazet ile inziva teknikleriyle ruhu terbiye etmeyi üst-dindarlık hedefi olarak benimserler.

Dini cemaatler ve tarikatlar, insan kazanma konusunda en etkili yöntemlerden birini sosyal bağlantılar aracılığıyla kullanmaktadır. Bu bağlantılar, kişinin dini grup yapılanmasına aile üyeleri, arkadaşları veya sosyal çevresindeki bireyler aracılığıyla katılmasını ifade eder. Aynı zamanda dini grupların sosyal ve kurumsal organizasyonları da bu bağlamda etkili olabilir. Birçok bilimsel araştırmada, dini gruplara katılan insanların bu kararı alma sürecinde aileleri, dostları, iş arkadaşları veya çevrelerindeki diğer bireylerden etkilendikleri gözlemlenmiştir (Karataş, 2004). Dini gruplarla ilgili geliştirilen sosyal ağ yaklaşımı, potansiyel üyelerin en çok yine grup içindeki üyelerden etkilendiklerini vurgulamaktadır. Dini yapılanma içerisinde yer alan bireyler yaşanan içsel coşku, kurtuluş ve feyiz duygularını yoğun bir biçimde sosyal çevresi ile paylaşmaktadır. Dini yapılanmalar aynı duyguları yaşamaları için tarikatlara ya da cemaatlere dâhil olmaktadır. Dini gruplar ile oluşan

kurumsal ilişkiler dini gruplara dâhiliyet noktasında önemlidir (Okutan, 2013). Bu dâhiliyet işlevsel bir sosyal bağlantıya işaret etmektedir. Pek çok insan kentleşme ve modernleşmeye uyum sağlayamaması sonucunda toplumsal bir mahrumiyet yaşamakta ve bütünleşme ilişkisine dâhil olmak istememektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DİNİNİN İBADET VE RİTÜELLERİNİN TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞMEDE İCRA ETTİĞİ İŞLEV VE FONKSİYONLAR

3.1. Namaz İbadetinin Bütünleştirme İşlevleri

İslam dininde esas olan birliğin ve bütünleşmenin sağlanmasıdır. Bu anlamda dinin Müslümanlara birlik, kardeşlik, dayanışma ve bütünleşme konusundaki emirleri ve tavsiyeleri teşvik edicidir. Toplu olarak gerçekleştirilen ibadetler, gerek toplumsal eşitliğin sağlanması ve güçlendirilmesi gerekse ibadet edenler arasındaki makam ve mevkilerin aşılması gibi duygu ve ayrımların ortadan kaldırılmasını sağlayarak toplumsal bütünleşmeye yardımcı olmaktadır.

Toplu yapılan ibadetler fitrat gereği bireylerdeki temel birlik ve eşitliğin sağlanmasını, günlük hayat içerisinde bir gerçek olarak ele alınmasını ve bunu aktarabilmeyi mümkün kılmaktadır. İslam dinindeki beş vakit namaz ve hac ibadetinin gerçekleştirildiği Mekke’de bulunan Mescid-i Haram’da kılınan toplu namazlar, insanların birlik ve beraberliğini gösteren önemli ritüeller arasında yer alır (Apaydın, 2013). Bu ibadet topluma mal edilmek üzere ruhani bir tecrübeyi ve tecellileri ile toplumsal ve kolektif bir işlevi yerine getirmektedir.

Bu doğrultuda dini seremonilerin tamamının geleneklere uygun olarak yapılması gerekmektedir. Dini ritüeller ya da törenler diğer bir ifadeyle dini bütün faaliyetler güçlü bir toplumsal bütünleşme işlevine işaret etmektedir.

Namaz ibadeti bir mahalle içerisinde bulunan insanların camiler aracılığıyla günün beş vakti bir araya gelmesine ve günlük hayatın hızlı koşuşturmasından birkaç dakikalığına dahi olsa ayrılarak rahatlamalarına imkânı sunmaktadır. Bu noktada namaz, statü açısından önemli kişiler ile onlara nazaran daha mütevazı yaşam süren kişileri bir araya getirmesi nedeniyle tam bir eşitlik sunmaktadır. Buna istinaden İslam devletlerinin gelenekleri değerlendirilmeye alındığında bir yerleşim yerinin en üst yöneticisinin merkez camiinde namazları kıldığı bilinmektedir (Altıkardeş, 2004). Dolayısıyla namaz ibadetinin toplum içerisinde bireylerin birbiri ile bir araya gelmesini sağlamanın yanı sıra aynı zamanda devlet yönetiminde bulunan sorumlu memurlar ile de buluşmasına yardımcı olduğu görülmektedir.

Müslüman bireylerin kıldığı namazlar, inananlar arasında Allah egemenliğinin hissedilmesine yol açarak sosyal bir işlev yerine getirmektedir. Askeri bir disiplinin söz konusu olduğu namaz ibadeti müezzinin çağrısıyla başlamaktadır. Bu çağrıya yanıt veren insanlar imam arkasında saflar halinde ve art arda dizilerek bir benzerlik ve ahenk içerisinde çeşitli hareketlerde bulunmaktadır. Dünya üzerinde bulunan tüm Müslümanlar namaz ibadetine tek bir merkezi alana yönelmektedir (Abuzar, 2012). Bu alan Mekke’de bulunan ve Müslümanlar için Allah’ın Evi kabul edilen Kâbe’dir. Sınıflar, ırklar ve bölgeler fark etmeksizin dünya üzerindeki Müslümanların tamamı birlik ve bütünlük içerisinde Kâbe’ye yönelmektedir.

İslam geleneği içerisinde kolektif hareketler görülmektedir. Tarihsel süreç incelendiğinde Müslümanların birbirlerine bağlanmasına neden olan bağ cemaat anlayışıdır (Yörük, 2006). Müslüman bireylerin ileri ya da geri olmasına bağlı olmaksızın bütün Müslümanlar arasında bir bağ bulunmaktadır. Bu durum günümüzde de doğrudan dini kaygıdan uzak olanlar ile Müslümanlar arasında bulunanların yer almasıdır.

Medeniyetlerin ilerlemesi çeşitli toplumlarda ayrılaşmalara ve farklılaşmalara neden olmaktadır. Öncelikli olarak her geçen gün daha da karmaşık bir yapıya dönüşen, iş bölümünün ve uzmanlaşmanın arttığı birçok toplumda, sosyokültürel anlamda ilgili alanların birbirlerinden ayrılmasıyla çözümler ve ayrılıkların karşısında birliğin ve bütünleşmenin önemi daha da artmaktadır (Yavuz, 2006). Burada dinin birleştirici ve bütünleştirici işlevi en önemli unsurlardandır. İslam dininin dinamik, gerçekçi ve yeniliklere açıklığı bu dinin değişmekte ve dönüşmekte olan sosyal ve kültürel şartlara uygunluğuna işaret etmektedir. İslam dinindeki Tevhit inancı birliğe işaret etmektedir. Tevhit sosyal kenetlenme ve bütünleşme prensibidir. Zira İslam dininin kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’de ve peygamberi Hz. Muhammed’in hadislerinde bu birliği emreden ayetler ve hadisler bulunmaktadır.

Cemaat ile kılınan namazlar, sadaka ve zekât ibadetleri ile hac ibadeti toplumsal birliğin ve bütünleşmenin görüldüğü canlı alanlardır. İslam inancında ve ibadetlerinde toplumsal bütünleşme oldukça önemlidir (Abuzar, 2012). Toplu kılınan namazlar zengin, fakir, köylü, işçi gibi her türden sosyal, mesleki, sosyoekonomik ve

kültürel anlamda statü, sınıf farkları, tabakalar gibi ayrılıklar bir yana bırakılarak toplumsal bütünleşme için bir örnek teşkil etmektedir.

İslam dininin inanç sisteminde yer alan namaz ibadeti Müslüman topluma aitliğin en somut halini yansıtmaktadır. Müslüman toplulukların beraber yerine getirmekle yükümlü oldukları namaz ibadeti, sosyal yapılanmasının da temelini oluşturmaktadır (Apaydın, 2015). Toplu olarak yapılan namazlar arasında günlük namazlar, Cuma namazları, bayram namazları ve teravih namazları bulunmaktadır. Dolayısıyla namaz ibadeti İslam inancında inananlar için sosyal yaşama açılan ilk ve en önemli ibadet olarak nitelendirilmektedir. Namaz ibadetiyle aynı anda başka inanç topluluklarından ayrı olmak üzere Müslümanların karakter, kişilik ve kimlik kazanması söz konusudur.

Namaz ibadetinin oluşturduğu simgesellik her anlamda kendine özgün bir cemaati nitelendirmektedir. Bu noktada namaz ibadetinin bir kişi önderliğinde toplu yerine getirilmesi disipline edilen bir topluluğa da işaret etmektedir. İnsanlar namaz ibadeti için bir araya gelerek dikkatlerini tek bir noktaya çevirmektedir (Erten, 2008). Cemaat halinde bulunan bir insan tek başına olduğu anlardan daha fazla sezgi gücüne sahip olur.

Namaz ibadetinin toplumsal bütünleşmeye sunduğu katkının anlaşılmasında bayram namazlarının ayrıca ele alınması gerekmektedir. Törenler de birer usuldür ve çoğu kez tekrar eden ritüeller bütünü olarak sosyal düzenin muhafazasında etkilidir (Arslan, 2004). Bu doğrultuda ibadetler, ritüeller ve törenler devlet, hukuk, Allah gibi soyut kavramların sıradan insanlar tarafından hissedilmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Bayram namazları, Müslüman toplulukların kaynaşmasında, kardeşlik duygularının pekişmesinde, inançlarının tazelenmesinde etkili olan toplu ibadetler arasında en geniş kapsamlısıdır. İslam inancında Müslümanların bayram günleri namaz ibadeti ile başlamaktadır.

3.2. Oruç İbadetinin Bütünleştirme İşlevleri

İslam dünyasında ramazan ayı ibadet ayı kabul edilmektedir. Ramazan ayı Müslümanlar tarafından çeşitli ibadetler ile geçirilmektedir. Bu doğrultuda ramazan ayı yaşandığı ülkeler, bölgeler ve alt kültürlerde değişiklik göstermekle beraber bir

ramazan kültürü de oluşturmaktadır. Kültür en temelde bir topluluğun sosyal anlamda bütünleşmesini ifade etmektedir.

Osmanlı Devleti döneminde ramazan ayları edebiyat, sanat ve eğlence ile eşdeğer görülmüştür. Ayrıca bu dönemde ramazan günlük hayata ve mutfağa da yönelmeye yardımcı olmuştur (Günay, 2000). Ramazan kültürü Osmanlı Devleti'nde çok kapsamlıdır. Bu aya özel ekmekler, tatlılar, iftariyelikler yapılmakta ve yaşça büyük insanların evlerinde dış kirali ziyaretler yer almaktadır. Bu ayda minarelere mahyalar asılmakta ve kandiller yakılmaktadır. Özellikle geceleri davullar çalınarak ve maniler söylenerek mahalle sakinleri sahura uyandırılmaktadır.

Oruç ibadeti Allah'a teslim olmakla beraber genel anlamda hayır için infak yolu ile toplumda bulunan zayıf ve düşkün kimselere yardımcı olmak üzere toplumun birbiriyle dayanışmasını amaçlamaktadır. İman yoluyla oruç ibadeti, sabır ve tahammül ile katlanmayı ve Müslümanlar arası bütünleşmenin sağlanmasını bir alışkanlık haline getirmeye çalışmaktadır (Apaydın, 2013). Tıpkı zekât ibadeti gibi oruç ibadetine de aynı hedef söz konusu olmaktadır. Toplumun çözünmesinden ve dağılmasından, bireylerin birbirleri arasındaki kardeşlik bağlarının güçlendirilmesinden sorumlu olan oruç ibadeti toplumun bireyleri arasındaki kinin, bencilliğin ve maddeciliğin yok edilmesini sağlayarak toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunmaktadır.

İslam dininde başkaları ile yardımlaşma zekât ibadeti ve aynı zamanda da maddi çıkarlardan mahrum kalma noktasında tahammül ile alışkanlık kazanmak oruç ibadeti ile gerçekleşir (Öz, 2021a). Dolayısıyla bireysel görünen oruç sosyal boyutta etkilerini günlük yaşamdaki sorumluluk bilincinde göstermektedir. İnsanlar başta Allah olmak üzere kendilerine, ailelerine ve içinde buldukları toplumun üyelerine, en genelde ise çevresindeki bütün varlıklara karşı sorumludur.

Müslümanlar için oruç ibadeti her zaman ve her mekânda birlik ile beraberliğin bir tezahürü olmuştur. Dolayısıyla dini tutum ve davranışların taklit ya da sosyal öğrenmeler yoluyla kazanılmasına çok küçük yaşlarda başlanarak bireylerin sosyo-dini bir norma sahip hale gelmesi sosyal boyutta görülen etkiler nedeniyle yaşanan topluma uyum sağlanarak gerçekleşmektedir.

Söz konusu uyum, ortak değer ve normların benimsenerek bireylerin birbirlerine benzemeleri ve davranışlarında istikrar sağlamalarının gerçekleşmesi ile meydana gelmektedir. Oruç ibadetinin ihlal edilmesine toplumun gösterdiği tepki bu bakış açısı ile ele alınmalıdır. Zira orucun ihlal edilmesi toplumsal boyutta iç dayanışmanın zedelenmesi olarak görülmektedir. Buna karşılık oruç ibadeti yalnızca İslam dininin bir unsuru olmamakla beraber sosyal bir sorumluluğa da işaret etmektedir (Apaydın, 2006). Dolayısıyla oruç tutmak hem kişiye hem de topluma ve diğer insanlara katkı sağlamaktadır. Oruç ibadetinde suyun ve susuzluğun, açlığın ve açıkta oluşların, ekmeğin ve her türlü yemeğin bütünlük içerisinde paylaşılması birliğin ve beraberliğin güçlenmesini sağlamaktadır.

Oruç ibadeti nefsi yemekten ve içmekten uzak tutarak tahammül yoluyla gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda diğer zamanlarda helal olan şeylerin oruçlu iken yasaklanması nefis terbiyesini gerektirmektedir (Demirci, 2000). Temelde insanların aşırıya kaçan isteklerine, arzularına ve ihtiraslarına karşın oruç tutmak daha sabırlı olunmasına yardımcı olmaktadır. Oruç ibadeti toplumsal yaşam içerisinde huzursuzluklara neden olabilecek bireylerin engellenmesinde ve huzursuzluk karşısında takınılan tavır nedeniyle de kriz önleyici bir işlev üstlenir. İnsanı iyiye ve güzele yönelten oruç ibadetinde toplumun diğer üyelerine de örnek olunmaktadır.

Oruç ibadeti zengin ve fakir arasındaki ilişkiyi düzenlemekte ve sosyal yardımlaşma bilincinin diri tutulmasına katkı sağlamaktadır. Açlık ve susuzluk ihtiyacının yalnızca sözler ile değil aksine tam anlamıyla fiilen yaşanması zenginlerin fakirlerin halinden anlamasına neden olmaktadır. Böylece zenginler, kendilerinden daha düşük gelir seviyesine sahip yoksulların ve muhtaçların durumlarını idrak etmekte ve değerlendirmektedir. Yoksul kesimin bakış açısından ise zenginin kendisine yardım etmesi onun kendi safında olmasından ileri gelmektedir (Abuzar, 2012). Dolayısıyla Müslüman kesim arasında yardımlaşma, merhamet ve şefkat duyguları toplumsal dayanışmanın ve bütünleşmenin hızla artmasına yol açacaktır.

Oruç ibadeti bütün Müslümanlar tarafından yapıldığında eşitlik düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Orucun kralların saraylarında olduğu gibi köy kulübesinde de

yaşanışı aynıdır. Bu durum ibadetlerin insanları birbirine yakınlaştıran özelliğinden kaynaklanarak toplumsal bütünleşmenin iyileştirilmesine katkı da bulunmaktadır (Yavuz, 1999). Diğer ibadetlerden namaz, hac ve zekât gibi ibadetlerin yanı sıra oruç ibadeti de insanların tek başlarına eda edebilmelerine karşın birbirlerine karşı ilgilerinin artmasında ve kendileri dışındaki insanların varlığını gözetmelerinde önem taşımaktadır.

Oruç ibadetinde insanlar sürekli olarak kendilerini denetim altında hissetmektedir (Altuntaş & Karagöz, 2010). Bu doğrultuda oruçlu biri için nerede olursa olsun hangi işi yaparsa yapsın oruçlu olması sebebiyle yüksek seviyede bilinç sahibi olduğu ileri sürülebilir. Sürekli denetim altında olması onu gören ya da duyan olmamasına rağmen davranışlarını ve tutumlarını değiştirmemesi anlamına gelmektedir. Davranışlar ya da tutumlarda değişikliklerin meydana gelmemesi insanların suç işlememesinde ve bu alışkanlığı kazanmalarında etkili olmaktadır.

İbadetler genel anlamda belirli bir zaman ve mekânda gerçekleştirilmektedir. Namaz ibadetinde zamanın birinci mekânın ise ikinci derecede önemli olması gibi oruç ibadetinde de zaman ön plandadır ve mekân tam anlamıyla zamana terk edilmiş durumdadır. Başka bir ifadeyle oruç ibadetinde mekân tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu nedenle kimin oruçlu olduğu ya da olmadığı ayırt edilmesi çok da mümkün değildir.

Oruç ibadeti Allah'ın rızasının kazanılması ve bireyin kendisini Allah'a beğendirmesinden ileri gelmektedir. Oruçlu kimsenin zihnen ve ruhen beşerî bir sorumluluk yerine ilahi bir sorumluluğa terk edilmesi söz konusudur (Apaydın, 2006). Dolayısıyla oruç, oruçlu kimsenin ruhunda ve zihninde gerçekleştirdiği işlerinde kendini insanlara beğendirmekle değil sadece Allah'a karşı mesul tutulmak hissinin oluşmasına ve bu hissin güçlenmesine neden olmaktadır.

Aile ve toplumsal bağların güçlenmesini sağlayan oruç ibadeti toplumsal bütünleşmede aktif rol oynamaktadır. Ailenin ya da bireylerin iftarlarını beraber açmaları bu grubun insanların birbirlerine daha çok bağlanmasını sağlamaktadır. Oruçlu bireyler sorumlu oldukları gündelik faaliyetlerini yerine getirebilmenin verdiği neşe ve sevinç ile birbirlerine daha çok yaklaşmaktadır. Aile bireyleri

arasındaki sevgi ve muhabbetin artmasında etkili olan bu ibadet ailenin daha sağlam temeller üzerinde varlığını sürdürmesine de katkıda bulunur.

Oruç ibadeti içerisinde verilen davetler, birbirini tanıyan ve tanımayan bireyler arasındaki sevginin ve muhabbetinde güçlenmesine yol açarak toplumsal anlamda bir kaynaşma ile birlik beraberliğin kuvvetlendirilmesinde rol oynar (Yavuz, 1999).

3.3. Zekât ve Sadakaların Bütünleştirme İşlevleri

Zekât ibadeti zenginden fakire doğru gerçekleşmesinden dolayı sosyal dayanışma ve bütünleşme sisteminde yer almaktadır. Bu doğrultuda zekâtın ortaya çıkardığı sosyal dayanışma kimsesiz, yetim, borçlu ve yoksul gibi her toplumsal sınıfı kapsamaktadır (Erkal, 2013). Zekât ibadetinde dayanışma en azından fakirlerin temel ihtiyaçlarının giderilebileceği düzeyde yapılmaktadır.

Mali yükümlülük ile toplumsal boyut alanları ele alındığında zekât kardeşlik ve paylaşma duygularını geliştirmektedir (Uysal, 1994). Zengin Müslümanlar zekâtlarını verdikleri takdirde Müslüman kardeşi ile malını ya da parasını paylaşmasının hazzını ve güzelliğini beraber yaşamaktadır. Zekât ibadetini kişi eyleme inanarak ve bilinçli bir şekilde yapmaktadır. Bu ibadeti ona hem dünya da hem de ahirette ecir kazandıracaktır. Paydan yararlanan ihtiyaç sahiplerinin memnuniyet kazanması ve verenlerin gönlünde oluşan huzur ve genişlik zekât ibadetinin bireysel kazanımlarına da örnek olmaktadır. Zekât hangi toplumda tam anlamıyla verilmekte ise o toplumda denge hâkim olmakta ve denge hali de huzurun egemenliğini desteklemektedir. Bu tip toplumlarda zengin ve fakir kesimler arasında çatışmalar yaşanmamaktadır.

Zekât ibadeti ile Müslümanlar harcama yaparken kendilerini de diğer ihtiyaç sahipleri arasında düşünmektedir. Özellikle amir-memur, işçi-işveren ve zengin-fakir gibi karşıt grupların çatışmasının ve kavgasının önlenemediği toplumlarda zekâtın adaletli dağıtımı söz konusu değildir (Certel, 1998). Dolayısıyla zekât ibadeti birçok olumsuzluğu engelleyen bir mali politika fonksiyonu işletmektedir. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Muhammed'in hadislerinde malların zekât ibadeti ile korunmasına teşvik edilmektedir. Bireyler zekât dışında da mali

yardımlarda bulunabilmektedir. Burada önemli olan kendi malından fedakârlık yapabilme süreci ve eğitiminin zekât ibadetiyle en yüksek seviyeye çıkarılması sonucu toplumdaki ihtiyaç sahiplerine yönlendirilmesidir.

Zekât vermek İslam dininde almaktan daha makbul görünmektedir. Zekât verecek seviyede olmak Müslümanlara sürekli bir şükür duygusunu katar. Şükür duygusu ve mutluluk insanların daha çok çalışmasında oldukça etkilidir (Abuzar, 2012). Ayrıca zekât ibadeti bireylerin stokçuluktan kurtarılmasına ve yatırımlarda bulunmasına dair birçok teşvikte bulunmaktadır.

Günümüz modern dünyasının tehlike olarak nitelendirdiği pek çok olaya insani boyutta çözümler sunan zekât ibadeti, aynı zamanda istihdam hacminin genişlemesine, adil servet dağılımına ve yatırımlara dair sosyal dayanışmayı ve bütünleşmeyi temin etmektedir (Erkal, 2013). Başka bir ifade ile zekât ibadeti Müslümanların parasının ve malının çalıştırılması yoluyla kazanç sağlaması olarak nitelendirilebilir.

Ekonomik hayattaki büyük hareketliliği oluşturmayı sağlayan zekât ibadeti ölü yatırımların engellenmesi ve bireyin alım satım gücünü artırması ile mal mülk sahiplerinin malların tüketimi noktasında bilinçlenmesine, bu noktada ekonominin olumlu yönde canlanmasına katkılar sunmaktadır. İslam inancında zekâttan verilen miktar esasen daha fazlası ile geri dönmektedir.

Zekât ibadeti maddi olarak bireyi Allah'a yakınlaştırmaktadır. Mali ibadetler içerisinde toplumun maddi ve ekonomik yapısının güçlendirilmesine neden olan sosyal güvenlik emirlerinin yapılması söz konusudur (Günay, 2014). İman, ibadet ve dini yaşam ekonomik hayat üzerinde, ekonomik hayat ise dini yaşam üzerinde etkilerde bulunmaktadır. Bu nedenle toplum içerisinde dezavantajlı olarak nitelendirilen kesime yönelik yardımlar dini bir içerik taşımasının yanı sıra devletin ulaşamadığı ihtiyaç sahiplerine ulaşması ile de dayanışma ve bütünleşme duygularının beslenmesine yol açmaktadır.

Toplumsal tabakalaşma sisteminde orta sınıf oluşturan zekât ibadeti tam da bu nedenle toplumsal yapı için bir önem arz etmektedir. Zira toplumların her birinde bu orta sınıf nitelik olarak değişiyor olsa dahi genel bir yaşam standardı ekseninde

orta gelire sahip sosyokültürel ve ekonomik anlamda yoksul halk ile üst gelir grupları arasında yer alan kesime işaret etmektedir. Modern toplumlardaki en kalabalık sınıf orta sınıftır (Ünal, 2010). Bu durum toplumsal yapı içerisinde sonradan edinilen statüler ile belirlenmekte ve başarısına ya da yeteneğine göre birey alt sınıftan üst sınıfa doğru yükselebilmektedir. Aynı zamanda birey kendi sınıfı içerisinde de yer değiştirebilir.

Zekât ibadeti toplumsal hareketliliğin sağlanmasına neden olarak her yıl toplum içerisinde geniş bir rahatlamaya yol açmakta ve toplumsal dayanışma ile toplumsal bütünleşme, birlik ve beraberlik duygularının gelişmesi nedeniyle ilişkilerin sağlıklı sürdürülmesini sağlamaktadır.

Zekât ve sadaka ibadetleri bireyleri çalışmaya ve ekonomik hayata dâhil olmaya itmektedir. Üretici-tüketici, işçi-işveren ilişkisi içerisinde merkezde yer alan bireyler için İslam ekonomisi, çalışmanın maddi güdülerle ve davranışlarla değerlendirmeye açılan iktisadi adam ekseninde değil bireylerin esasen doğuşundan getirdiği bir menfaat olduğunu ileri sürmektedir (Yılmaz & Karacoşkun, 2013). Bireyler bu noktada davranışlarının temeline ahlakiliği yerleştirerek bilgilerini arttırmakta ve kazandığı yetenekleri ile dünyevi sahada geçimini sağlamaktadır.

İslam dininde ekonomi yalın bir insan tabiat ilişkisi olmaktan çok Allah, insan ve tabiat ilişkisini barındırmaktadır. Dolayısıyla insanların yalnızca ekonomi yaşamında fiziki ihtiyaçları ile rol oynamadığı aynı zamanda manevi ihtiyaçları ekseninde de belli başlı görevleri olduğu söylenebilir. Söz konusu ilişkide bir zaman ve mekân içerisinde gerçekleşmesi ve bundan bir kazanç edilmesi durumunda bütün ibadetlerde bulunan değişmez iki şart ön plandadır (Arslan, 2004). Bu iki şart insanın ekonomiye yönelmesi noktasında önemlidir.

Zekât, namaz ve diğer ibadetler ile insana daimî bir zaman ve mekân önemi sunmaktadır. Ekonomik alanda yapılan hesaplamalar genellikle bu iki şart çerçevesinde oluşturulmaktadır (Akyüz, 2009). İstif etmekten kaçınmak ve ölçülü olmak infakın temelini oluşturmakta, gerek Allah katında gerekse insanda manevi bir zevk ile ekonominin dinamik tutulmasına yol açmaktadır.

İnsan zekât vererek hem Allah'a karşı görevini yerine getirmekte hem de

ekonomik hayatın canlılığının ve işgücü kalitesinin artırılmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca zekât ibadeti sosyal çözümlerin ve dengesizliklerin durulmasında, insanlar arasındaki dayanışmaya bağlı oluşan toplumsal bütünleşmeyi sağlayarak topluma bir katkı sunmaktadır.

3.4. Hac İbadetinin Bütünleştirme İşlevleri

Bütün ibadetler özellikle de hac ibadeti dinin otorite kabul ettiği Allah için yapılmakta ve bireysel boyutta birçok yararlarının bulunmasının yanı sıra aynı zamanda toplumsal yaşamada katkıda bulunmaktadır. Toplumsal alanda sunduğu teşvikler ile dinler pek çok ibadetin toplu olarak icra edilmesini önermektedir. Toplu ibadetlerde bulunmak sosyal ortamın ve beraberliğin oluşumunu da meydana getirmektedir.

Dolayısıyla toplu bir halde cemaat ile beraber gerçekleştirilen ritüeller ya da ibadetler bireyler üzerinde etkide bulunmakta ve gruplarda da birey üzerindeki benzer özelliklerin oluşmasına yol açmaktadır (Abuzar, 2012). Tören ve ibadetler sosyal atmosfer içerisinde birbirlerinden etkilenmekte olan insanların dini duygularını daha hızlı harekete geçirerek kendilerini bir bütünün parçası olarak algılamalarına neden olmaktadır. Ortak değerlerin bir parçası konumunda olan insan grupları birlik ve beraberliğin gelişmesine ve toplumsal bütünleşmeye önemli katkılar sunmaktadır.

Hac ibadeti dünyada bulunan tüm Müslümanlar tarafından yapılan ulusal ve uluslararası etkileri ile kardeşlik, birliktelik, bütünlük ruhunu dinamik biçimde yaşatmaktadır. Hac ibadeti dinsel ve tarihsel olarak, kutsal ile sekülerin, maddi beklenti ile manevi beklentinin ve kolektif ile bireyselin ayrılmadığı bir ibadettir. Dolayısıyla din sosyolojisi içerisinde geniş bir alan kaplayarak önemli işlevleri yerine getirmektedir.

Bu doğrultuda hac ibadetinin toplumsal boyut ekseninde bütünleşmeye yönelik işlevleri şöyle sıralanabilir;

- İslam Kardeşliği
- Kültürel Organizasyon

- Eşitlik Ruhu
- Toplumsal Dayanışma
- Ekonomik Boyut
- Varlık ve Çevre Bilinci
- Sosyal Sermaye (Öz, 2021).

Hac ibadeti en temelde ruhani, mali ve bedeni olma özelliği nedeniyle diğer ibadetlerden dini-sosyal bir olgu olması yönünden ayrılmaktadır. Hac ibadeti sosyal ve siyasal organizasyona sahipliğinden ötürü doğrudan toplumsal yaşama bir etkide bulunmaktadır. Dolayısıyla Müslümanların kardeşlik meselesinde dünya geneli bir toplantı olarak fiilen gerçekleştirilen bu ibadette bir cemaat oluşmaktadır. Dünyanın dört bir yanından gelen Müslüman topluluklarından oluşan cemaatin hac ibadetini gerçekleştirilerek bunu fiilen yaşaması ve tecrübe etmesi ile renk, dil ve soy farklılıklarına karşın aynı temel amaç uğruna Mekke'ye giden insanlar arasında kardeşlik duygularının güçlendiği ileri sürülebilir.

Ortak değerler ile ortak bir zeminde buluşulması ve yaşanarak tecrübe edilmesi nedeniyle hac ibadeti İslam dininin bir sosyolojik ifadesini oluşturmaktadır. Farklı milletlere mensup Müslümanlar birbirleri ile aynı ortamda ve aynı temel gayede buluşarak karşılıklı etkileşim haline gelirler. Evrensel bir boyutta hac ibadeti aracılığıyla bir araya gelen Müslümanlar tecrübelerini birbirleri ile paylaşarak sorunların çözülmesinde etkili olurlar (Yücel, 1999). Müslümanların organize bir şekilde harekete geçmesi alıştırmaların pratiğe aktarılması hac ibadeti ile gerçekleştirilmektedir. Müslümanlar yeryüzündeki adaleti ve dengeyi kurma noktasında ve huzur ile refahın sağlanmasında hac ibadetini eda etmektedir.

Hac ibadeti bireyle başlar ancak toplumla sonuçlanır. Temelde ibadetin gerçekleştirilmesi için sosyal bir organizasyon dâhilinde bir grup ya da cemaat biçiminde oluşan Müslümanlar bilgi alışverişleri ile dünya genelinde kültürel bir kongre olma özelliği taşımaktadır (Öz, 2021). Kültürel bir kongre olması nedeniyle cemaatin her renkten ve dilden çeşitli ırklardan ve fiziki çevreden gelen, farklı kültür çevresine ve entelektüel birikime sahip insanların birbirleriyle görüşmesine ve

kaynaşmasına imkân tanımaktadır.

Hac ibadeti aynı tecrübeyi yaşayanlar arasında dinin bir zümre içerisindeki bütünleştirici görevini öne sürmek üzere bencilliğın engellenmesini ve kültür fikir alışverişlerini sağlamaktadır. Hac ibadeti hem bilgi üretmekte hem temsil etmekte hem de bu bilginin aktarılması ile geliştirilmesinde evrensel ölçekte önemli özelliklere sahiptir.

Günümüz modern dünyasında teknoloji, sanayi ve ekonomi gibi konularda bilgilere dayanan araçlar olarak ele alındığında İslam dünyasının enerjisinin yüksekliğı ve imkânlarının fazlalıkları söz konusudur (Şen, 2003). Bu imkân ve enerji İslam dünyasının sinerjiye dönüştürülebilmesinde gerek bireylerin iç bütünlüğünün kullanılması gerekse toplumsal bütünlüğün sağlanmasında bir avantajdır.

Müslümanlar arasında hac ibadeti eğitilmiş-egitimsiz, zengin-fakir ya da hoca-öğrenci gibi statülerden ve her türlü rolden arınmış olarak eşitliğin kabul edildiğı aynı seviye ve tecrübenin yaşandığı ortamdır. Hac ibadetinde ihrama bürünerek dünyevi bütün rütbelere sıyrılmak ve diğer tüm Müslümanlar ile aynı seviyede buluşmak söz konusudur (Karaca, 2015). Mekke’de eda edilen hac ibadeti aracılığıyla Müslümanların dağınık bireyleri birbirlerine bağlanmakta ve gerçek eşitlik duygusu yaşanmaktadır. Müslümanların kendi aralarındaki eşitlik duygusunun fiilen tecrübe edilmesi ile ayrıca diğer insanların da eşit ve adaletli davranmasında bir sorun yaşanmaması beklenmektedir.

Sosyal dayanışma ve bütünleşme araçlarından en önemlilerinden biri hac ibadetidir. Ortak değerler ekseninde beraber ibadet etme ve evrensel ölçekte bir arınma ile toplumsal bütünleşme gerçekleştirilmektedir. Dini bir ritüel ya da pratik olarak kabul edilen hac ibadeti yardımlaşma, dayanışma, sabır ve bütünleşme seviyelerinde psiko-sosyal etkilerin arttırılmasına katkıda bulunmaktadır.

Toplu halde gerçekleştirilen ibadetlerin Müslüman gruplar üzerindeki etkilerinin başında duygu yoğunluğu gelmekle beraber dini ve toplumsal bir kimliğinde farkındalığı yaşanmaktadır (Bilgiseven, 1985). Hac ibadetinin hazırlık aşamasında Müslüman birey ya da gruplar borçlarını öder, zekâtlarını dağıtır ve

namazları ile oruçlarını kaza eder. Bunun yanı sıra akrabaları, komşuları ve sorunları bulunan insanlar ile helalleşerek dini bir değişim içerisine girerler. Hac ibadetinde malların harcanması yoluyla cimrilik bertaraf edilerek insanlara ikramlarda bulunulması söz konusudur.

Hac ibadetinde sosyal sorumluluk ifa edilir ve ibadet mekânından dönülmesinin ardından da birey pek çok konuda kendini sorgulayarak ahlaki bir dönüşüm geçirir. Hac ibadetini yerine getiren bireye hacı denilmektedir. Hacıların başka insanları üzmemeye, kul hakkı yememeye ve rahatsızlık vermemeye özen göstermesi dini yaşayışının da güçlendirildiğini göstermektedir (İslamoğlu, 2012). Yalnızca bunlar değil aynı zamanda hac sırasında görüştüğü insanlara dair yardımlarını da sunar. Hac ibadeti en temelde İslam toplumunun toplumsal bütünleşmesinde Müslümanlara kazandırdığı pek çok özellik ile biz duygusu ile siz ya da onlar olarak adlandırılan zümrenin algılanmasında etkin bir rol oynamaktadır

Müslümanların ekonomik kaynaşmasında, ticari gelişmelerinde ve mübadelelerinin kolaylaşmasında hac ibadeti bir aracı işlevi görmektedir. Farklı İslam toplumlarına ait malların değiş tokuşu emtiaları ve bereketleri arttırmada etkilidir. Hac ibadetiyle beraber şenlikler düzenlenerek tacirlerin türlü ticaret eşyalarını sunması ekonomik hayatın canlanmasını sağlamaktadır. Sorumluluk şuuru toplumsal yapıda somutlaşmıştır (Çapku, 2007). Hac ibadetinde kutsal varlığa yönelme de zorlu şartlar altında gerçekleştirilmekte ancak buna karşılık panayır, profan ve eğlencelerde dinsel ve özel zamanlarda gerçekleştirilen bayramlar bir şükür göstergesidir.

Bu bayram ya da festivaller ritüellerin yoğun olduğu anlardır. Hac ile ayrıldıkları nokta ise kutsal mekân içerisinde bağlayıcılığın olmamasından ileri gelmektedir. Ritüeller zamanı içerisinde kutsal mekânda icra edilmektedir. Ayrıca ritüeller bir kitlesel kutlama iken hac ibadeti hem bireysel hem de kitleseldir (Çakmak, 2015). Ritüellerin ya da bayramların hac ibadeti ile ekonomik işlevler yönünden benzerlik taşıdığı ileri sürülebilir. Müslüman gruplar için önemli olan ticari gereksinimler, emeğe uygun fiyatlar, hammaddeler ile işlenmiş her türlü maddenin en ucuz temin edilmesinde uluslararası kolektif şirketler, ajanslar ve modern ticaret şartları bulunmaktadır (Certel, 2003).

İslam dünyası içerisinde hac ibadetinin sunduğu imkânlar ve birlik beraberlik duygusu gelişmeye açıktır. Günümüz modern dünyasında üretim, pazarlama, sanayi ve finans alanlarındaki bloklaşmalar, çok uluslu şirketler ve baskıları açısından hac ibadeti aracılığıyla dünyanın tamamında bulunan Müslümanların ekonomik ve siyasi birliğinin sağlanmasına neden olmaktadır.

Hac ibadeti yerine getirilirken hiçbir varlığa zarar verilmemesi temel esastır. Dolayısıyla çevresel anlamda ele alındığında bireyin etrafı ile kurduğu ilişkide dikkatli ve hassas olması gerekmektedir. Müslümanlar hac ibadeti ile Allah'ın rızasının kazanılmasında ve törenler ile de değer sistemlerinin oluşturulmasında etkin rol oynamaktadır (Bahadır, 2018). Bu değer sistemi içerisinde grupların birliği ve dayanışmayı oluşturması çevresinde bulunan varlıklara karşı yararlı olunmasını tecrübe etmektedir.

Hac ibadeti ile üretilen değerler Müslüman toplulukların tamamını etkiler özelliktedir. Dünyada bulunan tüm Müslümanlar her gün en az beş kez kibleye doğru yönelmektedir (Aydemir, 2011). Dolayısıyla Müslümanların istikameti ve yönü aynı olmaktadır. Müslümanlar hac ibadetinin ardından ülkelerine döndüklerinde uluslararası bir boyutta bilgiyi, beceriyi ve duyguları beraberinde getirmektedir. Uluslararası anlamda gerçekleştirilen hac ibadeti bireysel ve toplumsal anlamda bir sosyal sermayenin tezahürünü oluşturmaktadır. Kendi menfaatlerinin geliştirilmesine neden olan bireysel sosyal sermayeye karşın sosyal bağların, ilişkilerin ve grup aidiyetlerinin de ifade edilmesinde hac ibadeti oldukça önemlidir. Topluma aidiyetin gelişmesinde etkili olan unsurların başında bütünleşme ve paylaşılan duygusal ilişkilerdeki gereksinimlerin giderilmesi yer almaktadır. Topluma aidiyet sürekli üretilerek kültürün oluşmasında etkili olmaktadır.

3.5. Ölüm Ritüellerinin Bütünleştirme İşlevleri

Ölüm en genel anlamında doğum ve evlenme gibi bireylerin hayatlarında karşı karşıya kaldıkları en önemli olaylardan biridir. Toplumu ilgilendiren bir olay olması nedeniyle farklı bilim dallarında ele alınarak incelenen ölüm, etrafındaki inanç ve ritüeller ekseninde ele alındığında içinde bulunulan milletin gelenek ve görenekleri tarafından şekillenmektedir.

Ölüm bir sosyolojik olgu olması nedeniyle insana ve insan yaşamına ait her türlü ilişkiden etkilenecek sosyal yaşamla iç içe olmaktadır. Yaşamsal fonksiyonların sona ermesi olarak adlandırılan ölüm son derece karmaşık bir olgudur. Göreceli olması nedeniyle gelişimsel seviyede ele alınarak kim için nasıl şekilleneceğinin, nasıl bir süreç olacağının sosyal tepkiler, ritüeller ve kültürler olarak değişebilirliği söz konusudur (Akalin, 2006). Ölüm bir nevi davranış ve tutumlar ile ilişkilendirilebilir. İnsanın eylemleri ölüm anlayışı ile doğrudan ve olumlu bir ilişki içerisindedir.

İslam dininde ölüm ebedi mutluluğa bir geçiş olarak kabul edilmektedir. Ancak insanın ölüm anlayışı eylemleri göz önünde bulundurularak edebi mutluluğa geçişte intihar biçiminde de gerçekleşebilirken bir başkası için ebedi mutluluk yaşamak ile sürdürülebilir (Yıldız, 2006). Ölüm olgusu sosyal ilişkilerde bir dönüşüm yaratmaktadır. Ölen kişi için ölüm süreci biyolojik ve sosyal yaşamın tüm dinamiklerinin sonlanmasına neden olmaktadır. Bir diğer açıdan ise ölüm, varoluş sergilediği sosyal ilişki ağları içinde bulunan diğer insanlar için yoksunluk süreci yaratmaktadır. Sosyal ilişkiler ağı içerisinde şekillenen keder, kayıp ve yas kavramları çerçevesinde var olan ritüeller ölümün kültürel bir olgu olmasından ileri gelmektedir.

Bireyler arasındaki ilişkileri ilgilendirmesinden dolayı ölüme yüklenen anlamlar ve verilen tepkiler söz konusudur (Certel, 1998). Toplumsal yaşam içerisinde örülen doğum, düğün ve evlilik ritüelleri gibi ölüm olgusu için de farklı inançlar çerçevesinde adetler, gelenekler ve görenekler yer almaktadır. İlgili ritüeller ölen kişinin yakınlarının yaşadığı ya da yaşayabileceği yoksunluğun etkilerinin giderilmesinde ve yeniden topluma katılmalarının sağlanması noktasında bir işlev üstlenmektedir.

İslam'da ölüm konusu ele alınırken öncelikli olarak İslam öncesi ölüm anlayışından başlanması gerekmektedir. İslamiyet öncesinde cahiliye döneminde ölümün bir yok oluşu ifade etmesiyle Araplarda ölüm ötesi ya da dirilme inancına sahiplik söz konusu değildir. Dolayısıyla bu inançsızlıkları onların ölümü bir son olarak görmelerine neden olmuştur. Başka bir ifadeyle inanç dâhilinde ölümle her şey yok olmakta ve bitmektedir.

İslamiyet öncesi dünyevi hayattan daha başka bir hayat yoktur, hiçbir şey var olamaz. Ölümün gerçekleşmesinin ardından insanın vücudu toprağa verilmesiyle belli bir sürede çürür ve toprak olur (Apaydın, 2013). Dolayısıyla cahiliye döneminde ölüm ve ahiret inancı yoktur. Bu dönemde insanın öldükten sonra tekrar dirileceğine ve insanı hesaba çekeceği kudrete dair bir yaratıcı yoktur. İslam inancında ise ahiret ile dünyanın var oluşu bir amaç içerisinde gerçekleşmektedir. Ölüm, sonsuz bir varoluşa geçişte inanç ile bireyin dünya hayatına gaye ve anlam katmasına yardımcı olmaktadır. Ahiret inancında ve ölüm düşüncesinde insan aynı zamanda dürüst ve ahlaklı olmaktadır. İslam dininde ölüm ve ahiret bir bütün olarak değerlendirilmektedir.

Dünyada gerçekleştirilen eylemlerin bir ödülü ya da cezasının bu ortam içerisinde gerçekleşmesi bir zorunluluktur. Dolayısıyla İslam dininde kendi üyelerine hatırlatılması ile hazırlıklı olarak dünyadan ayrılmaları da ölüm olarak nitelendirilmektedir. İslam dininde insanların ölüme hazırlanmaları ve ölümden korkmamaları hususunda sürekli bir uyarı söz konusudur (Akalin, 2006). Bu uyarılarda Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de emrettiği şeylerin yapılması, yasakladıklarından kaçınmaları noktasında ölümden ve ahiretten korkmalarına gerek yoktur. Çünkü İslam dinine göre ölüm geçici dünyadan ebedi dünyaya bir geçiştir.

Bireylerde dini hayatın etkilediği en önemli hususlardan biri ölüm düşüncesinden kaynaklanan korku ve kaygıdır. Gerçekleştirilen birçok çalışmada ölüm korkusunun dini inancın temelinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölümden kaynaklanan korku ve kaygı dini ibadetlerin bir motifini oluşturmaktadır. Ölüm düşüncesi insanların hesap gününe dair kendilerine bir çeki düzen vermelerinde ve dine yönelmelerinde oldukça etkilidir (Karaca, 2000). Bu düşünceden yola çıkarak bireylerin kendi eğilim ve yönelişleri ekseninde uygun tepkiler vermeleri yeterli tecrübelerin yaşanmasına yol açmaktadır.

İslam dininin ölüm ritüelleri içerisinde ölümü korku, kaygı ya da sakinlik ile karşılama bir nevi kişilik özelliği olarak kabul edilmektedir. Dini inançlar kişilerin ölüm ve ölümden sonrası gibi alanlarda daha sıkıntılı bir hale gelmesine yol açabilmektedir.

Eski çağlardan günümüz modern dünyasına kadar ulaşan dinler, ruhların ölümsüzlüğünden, ahiretin varlığından ve ölüm kaygısının azalmasından sorumlu olmuştur. İslam dininde de Allah'a sığınmak ölüm kaygısının etkisini azaltmaktadır. İnançlı bireyler için ölüm daha iyi bir hayatın başlangıcı iken inanmayanlar için bir yok oluşturdur. İslam dininde ahirette yaşanacak mutluluk ve huzur dünyadaki dine uygun davranışlarla kazanılabilecektir (Şentürk, 2003). Yine bu dinde ölüme yönelik sergilenmesi gereken tavır metin olmak ile vurgulanmıştır. Kişilerin kendi ölümlerini metin bir halde karşılaması gerektiği ve inançlı olanlar için ölümün zor olmayacağı ileri sürülmüştür.

İslam dininin ölüm olgusundaki ritüeller oldukça çeşitlidir. Ölen kişinin evine cenazenin defnedilmesinin hemen ardından yemekler götürülmesi ve kayıp yaşayan ailenin yanında bulunulması ölüm ritüellerinin başında gelmektedir (Altıkardeş, 2004). Ölü evinde okunan dualar geriye kalanlar için bir rahatlama olarak üzüntü ve acıya tahammül edilebilmesine yardımcı olur. Özellikle ölümden sonraki yas süreci toplumsal dayanışma ve bütünleşmenin açıkça görüldüğü zamanlardır.

Toplumların en küçük yapı taşı kabul edilen aile kurumları pek çok açıdan birbirine bağlı bireylerden meydana gelmektedir. Bireylerin hayatında dâhiliyetlerinin çok olduğu ve her anlamda bağlı buldukları aile kurumu bireylerin hayatlarının merkezini oluşturmaktadır (Yıldız, 2006). Dolayısıyla aile, bireylerin hayatında olduğu gibi dini yaşantılarında da belirleyici bir rol oynamaktadır. Aileler içerisinde ölüm olgusunun incelenmesinde başlangıçta bedensel hayatın sona ermesi yer alır. Ölüm sonrasının her unsurunun birbirine bağlı aile bireylerinden birinin bağının sona ermesini işaret eder.

Ölümün yaşanmasından sonra bazı farklılıklar söz konusu olur. Örneğin cenaze merasimi aileden aileye değişmektedir. Aynı zamanda toplumdan topluma ve toplum içerisinde de farklılaşmakta olan cenaze merasimleri ölümün toplumsal bir bütünlük sağlandığı alanlardan birini teşkil etmektedir (Hick, 1990). Bu ortamda bireyler bir araya gelir ve ölene karşı son görevlerini yerine getirirler. Cenazenin gömülmesinden sonra ölümler için bazı ritüeller gerçekleştirilir. Özellikle aile bireyleri ile bir araya gelen yakın çevredeki insanlar için kendi aralarındaki ilişkilerin yanı sıra sosyal ilişkilerin de geliştirilmesi söz konusudur. Yas tutma ya da matem olarak

nitelendirilen bu ritüel toplumdaki değer verilen bireyin yaşamını kaybetmesinin ardından duyulan üzüntünün ifade edilmesi şeklinde meydana gelmektedir. İslam dini içerisinde yas tutmanın ayrı bir önemi vardır. İslamiyet'in Peygamberi Hz. Muhammed'in ölen insanların arkasından yas tutulması noktasında olumlu görüşleri bulunmaktadır.

Bununla beraber İslam dininde yas tutmanın da belli kurallar içerisinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Örneğin kadınların yas zamanlarında makyaj yapmamaları ve canlı renkler giymemeleri bu nedenledir. Temel hassasiyet esasen ölen kişinin arkasından duyulan üzüntünün belli edilmesidir. Tarihsel süreç içerisinde en eski ritüellerden biri olan yas veya matemde ölen bireyin yakınları ile ilişkisinin sonlanması sebebiyle yaşamaya devam eden bireylerde meydana gelebilecek psikolojik ve fizyolojik tepkiler söz konusudur (Çileli, 1995). Yas tutmanın aşamaları incelendiğinde bireylerin yakınlarının kaybında geçici bir süreliğe de olsa toplumdaki soyutlanma veya ilişkilerinin zayıflaması görülmektedir.

İslam dininde ölümden sonra gerçekleştirilen bir başka ritüelde baş sağlığı dileme veya taziye olarak adlandırılan süreçtir (Akalin, 2006). Taziye en temel anlamıyla sabretmek olarak açıklanabilir. Taziyeye gitmek de yakınını kaybeden bireye sabır dileğinde bulunulmasından ileri gelmektedir. İslam dini içerisinde ölen kişinin ardından iyi sözler kullanılmalıdır. Toplumsal anlamda taziye ziyaretleri yakınlaşma sağladıkları için bir toplumsal bütünleşme göstergeleridir. Yoğun bir toplumsal dayanışma ortamının olduğu taziyelerde bireyler ölüm ile tekrar yüzleşmektedir.

3.6. Mevlit Etkinliklerinin Bütünleştirme İşlevleri

Toplumunu oluşturan bireyler, gruplar ve kurumlar birbiri ile ayrışmalara düşmeden ortak bir düşüncede bulunmalıdır. Ortak düşüncelerin var olması ve evrenselliğinde bireylere düşen sorumluluk oldukça önemlidir. Toplum tarafından makul kabul edilen örf, adet ve inançların onayladığı ritüeller toplumsal yaşamın her alanında tezahür etmektedir.

Dini ritüeller gündelik hayat içinde toplumsal yapının inşasında rol oynamaktadır. Tam da bu noktada mevlit etkinlikleri kapsamında Kutlu Doğum

programlarının Müslümanlar için takibi oldukça önemlidir (Özel, 2004). İslamiyet'in Peygamberi Hz. Muhammed'in miladi doğum gününde gerçekleştirilen etkinliklerin tamamı toplumsal bütünleşmede İslam toplumları için önemli olan olgusal bir gerçekliğe işaret etmektedir.

İslam inancında Hz. Muhammed'in doğumuna denk gelen Mevrit olgusu Hindistan'dan Endülüs'e kadar İslam coğrafyasının her bölgesinde birçok kutlama ile gerçekleştirilen bir ritüeldir. Dini referansa sahip etkinliklerin tamamının kökeninde Kutlu Doğum olgusu yer almaktadır (Bahadır, 2018). En temelde kutlu doğum faaliyetleri bir oluşun ve hareketin toplumsal anlamda kadim Mevrit geleneği içerisinde ortaya çıkan organizasyon bütünü olarak nitelendirilmektedir.

İslam toplumlarında yer alan Mevrit geleneği ele alındığında Şii Fatımi Devleti döneminde Mısır'da gerçekleştirilen kutlamalar önem taşımaktadır. Bu kutlamalarda ilk kez minarelerden kandiller yakılarak halka durulmuş, kandil olarak adlandırılan geceler ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemlerde ise bu faaliyetler daha da genişleyerek Müslüman toplumların yapısal durumları içerisinde günümüze değin sürdürülmüştür (Kılıç, 2008).

Sosyal bir olgu olarak toplumsal yaşam içerisinde etkinliğinin kabul edilmesi Kutlu Doğum faaliyetlerine karşı inanç ve kanaatlerin olumlu yönde gelişmesine yol açmıştır. Kutlu Doğum faaliyetleri bin yıllık bir tarihi geçmişe sahiptir. Gerçekleştirilen uygulamaların ve geleneklerin bir ürünü olan Mevrit ritüeli modern çağa da yansımaktadır (Avcıoğlu, 2013). Mevrit ritüelinin gerçek dünyadaki işlevsel yanı onun süreklilik kazanarak günümüze değin ulaşmasına katkıda bulunmuştur. Sosyal yaşam içerisinde gerçekleştirilen etkinlikler bilimsel toplantılar, sportif faaliyetler ve sosyal yardımlardan oluşmaktadır. Bu etkinlikler sosyal hayatla eşgüdüsel olarak sürdürülmektedir.

Günümüz modern çağında toplumların en büyük sorunlarından biri olan toplumsal bütünleşme konusunda milli birliğin ve beraberliğin muhafaza edilmesinde ve ortak bir düşüncede buluşulmasında Mevrit ritüeli oldukça önemlidir. Toplumun geniş bir kesiminin siyasal görüş, sosyal statü, etnik köken dışında bir ortak değerde bulunmasına yardımcı olan ritüel, toplumsal bütünleşme bağlamında

değerlendirilmektedir (Bozkurt, 2001).

3.7. Kermes Faaliyetlerinin Bütünleştirme İşlevleri

Kermes faaliyetleri dini motifler içermekle beraber dinsel çağrışımlar ile yüklüdür. İslam toplumlarında yardımlaşma dini ve İslami bir ayağa sahip olması nedeniyle bir görev ve sorumluluk olarak görülmektedir (Macit, 2010). İslam dinin Kur'an ve Sünnet kaynaklarında yardımlaşmanın inanan bireylerin bir sorumluluğu olduğu ve bunu yerine getirmek için çaba sarf ettikleri görülmektedir. Yardımlaşma davranışı Allah'ın rızasının kazanılmasında bir zorunluluktur.

Kermes faaliyetlerinin gerçekleştirildiği vakıfların ve derneklerin en önemli referans kaynağı İslam'dır. İslam dini içerisinde yardımlaşma vicdani bir hassasiyet ve sorumluluk bilici içerisinde oluşmaktadır (Sarıbay, 2001). Yardımlaşma, geçmiş dönemlerde hiç olmadığı kadar günümüzde sosyal bir görünürlük kazanmıştır. 1980 yılı itibariyle değişim geçiren pek çok alanın yanı sıra dini dernek ve vakıflarında toplumsal yaşam içerisinde bireysel bir bilinç içerisinde etkinliği artmıştır. İslam dini örgütlenmesinde modellerin güç kazanması noktasında kamusal alandaki meşruiyetleri oldukça önemlidir. Çünkü kamusal alanda kazanılan meşruiyet dini cemaatlerin dinsel hassasiyetlerini doğrudan yardımlaşma faaliyetlerine yönlendirmesine neden olmuştur.

Yardım kermeslerinin faaliyetleri genellikle dini cemaat, dernek ve vakıf gibi yapılar ile yardımlaşmasında örgütsüz bir sosyal-dini nitelik ekseninde yer almaktadır (Yelken, 1999). Yardım kermeslerinin birçoğu dini grup ve cemaatlerin faaliyetleri olarak gerçekleşmektedir. Dini grup ve cemaatlerin gerçekleştirdiği yardım kermesinde onların yeni bir varlık kazanarak hedeflerini daha da güçlendirmesi söz konusudur.

Kermes faaliyetleri tüketim ve boş zamanların değerlendirilmesinde büyük bir işlev üstlenmektedir. Dini bir alt yapı üzerinde yer alan kermes faaliyetleri dini gruplar ve cemaatler tarafından organize edilmektedir. Özellikle toplumsal ihtiyacın giderilmesi ve dayanışma noktalarında önemli olan kermes faaliyetleri toplumsal bütünleşmede aktif bir rol oynamaktadır.

3.8. Dini Sohbet Grup Ritüellerinin Bütünleştirme İşlevleri

Temelde sosyal bir varlık özelliğine sahip olan insan kendisini ve başkalarını çeşitli gruplar içerisinde algılamaya eğilimlidir. Bireylerin çevresi ile ilişkileri benlik algılarına çeşitli etkilerde bulunmaktadır (Düzgüner, 2017). Süreç sonunda birey sosyal kimlik oluşturmaktadır. Sosyal kimlik en temelde benliğin bir sosyal gruba üye olunması ile oluşan duygusal bağlılığa işaret etmektedir. Bireylerin toplumsal alan içerisinde varlık göstermesi ve toplumsal bütünleşmede aktif olarak rol oynaması sosyal kimliklerinin belirginleşmesi ile oluşur. Dolayısıyla toplumsal yapı içerisinde gruplar her türlü alanda meydana gelebilmektedir.

Gruplar kendilerini tanımladıkları ölçüde tutum ve davranışlarında bu grubun normlarına uygun olmasını belirleyen bireylerden oluşan bir topluluktur. Toplumsal yaşam içerisinde bireyler çeşitli nedenler ile gruplara katılım sağlamaktadır. Bu nedenler arasında yalnız başaramayacaklarını düşündükleri bir işin üstesinden gelmek, sosyal kimliğin kazanılmasında sosyal destek almak ya da yalnızca sosyal etkileşim amacı yer almaktadır.

Dini gruplar ise genel anlamda dini yönelişleri referans almaktadır. Dini gruplar arasında tarikatlar, cemaatler ve dini sohbet grupları sayılabilir. Bireylerin dini gruplara yönelmesinde evrensel boyutta gerçekleşen dönüşümler nedeniyle maddiyattan maneviyata yönelme gereksinimi etkilidir. Dini gruplar en temelde bu gereksinime bir cevap vermektedir. Dini gruplar neredeyse her kültürde yer alması nedeniyle sosyolojik bir boyuta sahiptir. Farklı dinlerde farklı kilise gruplarının bulunduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Hristiyanlık inancında Katolik, Protestan gibi kilise grupları, Budizm inancında ise Budist rahiplerin mistik grupları farklı dinlerdeki dini grupları göstermektedir. Dini grupların oluşumu ve yayılma süreci günümüzde halen devam etmektedir (Bahadır, 2018). İslam toplumlarında varlığını sürdüren cemaatler ve tarikatlar dini ya da manevi gruplar sürecinin bir devamını göstermektedir. Bu gruplar arasında dini sohbet grupları da bulunmaktadır (Köse, 2011). Ailevi ya da psikolojik alanda sorun yaşayan bireyler huzur ve güven arayışlarını dini sohbet gruplarına yönelerek sonlandırma çabasına dâhil olmuşlardır. Bunun yanı sıra öz farkındalık sahibi bireyler dini sohbet gruplarına katılarak günahkâr duygularından kurtulmayı hedeflemektedir (Çelik, 2011). Dini sohbet

gruplarına katılım toplumsal kaynaşmanın ve bütünleşmenin sağlanmasında oldukça etkilidir.

Bireyler, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan toplumların ekonomik ve refah seviyelerindeki düşük oranlar nedeniyle dini bir gruba katılma eğilimindedir. Bu bireyler için bir dini gruba ait olmak yoksunluktan ve yoksulluktan kurtulmalarında, bireysel ve toplumsal anlamda güç kazanmalarında aktif olarak rol almaktadır (Ünver & Ecer, 1999). Bu arayışa girmeyen bireyler ailelerinin ya da arkadaşlarının tavsiyeleri ya telkinleri sonucu belli bir dini sohbet grubuna dâhil olmaktadır.

Dini sohbet grubuna dâhil olan birey bağlılık düzeyi göz önünde bulundurulmak şartıyla yeni bir inşa ve dönüşüm sürecine dâhil olmaktadır. Süreç içinde mensubu olduğu grubun öğretilerini benimseyerek hayatına yön vermeye başlamaktadır. Dini sohbet grupları hem bireye hem de topluma dair bir tehlike oluşturabilmektedir. Dini sohbetlerde geçen öğretiler bireylerin dini unsurlarında, inançlarında ve ibadetlerinde değişikliklere neden olabilmektedir. Gruba bağlılığın sağlanmasında dengenin yitilmesi söz konusudur. Dini sohbet gruplarının üyeleri çoğunlukla cemaat içerisinde yanlış uygulamalara şahit olsa dahi gruptan ayrılmayı düşünmemektedir.

SONUÇ

İnsanoğlunun tarihi kadar eskiye dayanan din, her dönemde bireylere ve toplumlara çeşitli yönden etkilerde bulunan önemli kurumlar arasında yer alır. Bireylerde ve toplumlarda önemli bir konumda yer alan olan din, toplumsal yaşam üzerindeki etkileri nedeniyle oldukça ilgi çeken bir konudur.

Din olgusunun toplumsal bir kurum olarak meydana gelişi aynı zamanda dinin oluşumu anlamına da gelmektedir. Dinler gerekli görüldüğünde ortaya çıkmakta ve yeterli koşullara sahip olmaları neticesinde var olmaktadır. Dinin toplumsal bir gereksinim halini almasında topluluğun istikrar içinde devamlılığın sağlanmasındaki işlevi söz konusudur. Dini bir faaliyet toplumsal ihtiyacın ortadan kalkması durumunda da kurumsal varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Ancak bu varlık toplumsal yaşamın gelişimini engellemeye başlar, böylece kurumun da işlevleri zedelenecek kaybolma noktasına gelir. Din olgusunun kurumsallaşmasında diğer sosyal kurumlardaki gibi uygun şartların sağlanması gerekmektedir. Dinin toplumsal bir kurum olarak varlık göstermesinde dinsel toplumların ortaya çıkması, sosyal dini faaliyetlerin ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların karşılanması için sosyo-ekonomik ve siyasi şartların sağlanması gerekir. Kurumsallaşmış dini yapılarda görülen gelişim bu dini normlara ve davranışlara bağlı olarak düzenlenmektedir. Bunun ardından dini normların ve değerlerin bireylerce içselleştirilmesi gelmektedir ki bu içselleştirme dini inançlar sisteminde gelişen değer yönelimleri ile bireylerin beklentilerinin uyumundan ileri gelmektedir.

Dinin bütünleştirici etkisi din sosyolojisi alanında genel bir gözleme tâbi tutulmuştur. Bu gözlem sonucu büyük dini geleneklerin bütününe bazı durumlarda birçok acılı çatışma süreçlerini yaşadığına ulaşılmıştır. Dini gelenekler gerek kendi içerisinde gerekse kendi dışında çeşitlenen farklı amaçları ve istekleri yaşayarak birbiri ile bir mücadeleye girmektedir. Din kaynaklı sosyal çatışmalar çeşitlidir, karmaşıktır ve genellikle zıtlıklar içermektedir (Aydınalp, 2010). Çeşitli dini topluluklar arasındaki keskinleşen sınıflar aynı dini topluluk içerisindeki sosyal mesafelerin artması sonucu çatışma potansiyelinin de güçlenmesine neden olmaktadır.

Dinlerin kurumsallaştırılması sürecinde hâlihazırda toplumda bulunan sistem ile bütünleşmesi gerekmektedir. Ardından dini faaliyetler de mevcut kültürel, politik, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin tamamı içerisinde açıklanmalıdır. Kurumsallaşma süreci öncelikli olarak kalkınma boyutundaki nedenler, şartlar ve unsurlardan kaynaklı birbirini izleyen bir süreçtir. Bunun yanı sıra belirli bir toplumsal sistemde işlevlerin yerine getirilmesinde dindar bir topluluğun oluşumunun ve etkinliğinin belirli özellikler ve ilişkiler üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Ulusal boyutta yaşanan felaket dönemlerinde geleneksel dini kimliklerin rolü her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal bütünleşmede dinin etkisi önem arz etmektedir. Her din, içinde yer aldığı toplumun belli bir zihniyet kazanmasına yardımcı olarak toplumsal kontrolü elde etmektedir. Din, toplumun yeniden yapılandırılmasını sağlayarak bütünleşme fonksiyonunu üstlenmektedir. Günümüz modern toplumunda ve bireylerinde dinin etkileri hala devam etmektedir ve bu etkiler çeşitli dini ritüeller aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Ritüeller, geçmişten günümüze değin aktarılma yöntemiyle sözlü ya da fiziksel olmak üzere, katılımında sağlandığı standart ritmik hareketler ve sembolik bir dil ile ifade edilen toplumsal olgudur. Bu doğrultuda ritüellerin dini ya da seküler anlam taşıyabilecekleri söylenebilir. Ritüeller bireysel ya da toplumsal olma kapasitesi içerisinde ele alınır. Buna karşın bireysel içerikli ritüeller aynı zamanda toplumsal bir niteliğe de sahiptir. Temelde ritüellerin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkileri gerçekleştirildikleri zamanla sınırlandırılmamaktadır. Dolayısıyla ritüeller toplumsal sürekliliğin sağlanmasında önemli bir fonksiyon üstlenirler.

Ritüeller toplumsal kimliğin tanımlayıcısı konumundadır. Bunun nedeni ritüele katılanların kendi aralarında oluşturduğu grup bilincinden ya da kolektif şuurdan kaynaklanmaktadır. Ritüeller gerçekleştiği dönem ve amaca yönelik çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Bu kategoriler; bir statüden başka bir statüye geçişin sembolü olma özelliğini gösteren geçiş/giriş ritüelleri; genellikle, sosyo-ekonomik temele dayalı farklılıklarla şekillenen takvimsel ritüeller ile zamanı belirlenmemiş ve ihtiyaç duyulduğu zaman yapılan bireysel veya toplumsal istek ya da isteksizliklerin dile getirildiği kriz ritüelleri ayrıdır.

Dini inanç insanların kendilerinden daha üstün bir varlığa bağlanma gereksiniminden ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla toplumsal yaşamın doğasını meydana getiren önemli bir unsur olan din aynı zamanda insan ruhunun da temel dinamiğidir. İnsanlar din ile hayatlarına anlam katarak kendilerini gerçekleştirmektedir.

Dini faaliyetlere ibadet denilmektedir. Dini davranışlar yani ibadetler Allah'a kulluk etmek veya kutsal bir varlığa yakınlaşmak amacı ile gerçekleştirilmektedir. Dinler inanç ve ibadet sistemlerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Dinler varlıklarını sürdürmekte ibadetlere ve ritüellere ihtiyaç duymaktadır. Dini yaşam içerisinde yer alan en önemli unsur ibadetlerdir. İbadetler insanların Allah'la ilişkisini mümkün kılmanın yanı sıra toplumsal ilişkilerin tanziminde de oldukça önemli bir rol üstlenirler.

Bireysel anlamda tevhit inancı ekseninde teslimiyet ile belirli ve çeşitli zaman ile mekânlara bağlı gerçekleştirilen namaz, oruç, zekât ve hac ibadetleri, toplumsal değer ve normlara uyarak toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında ve bireylerin sosyalleşmesinde gereklidir. İbadet amacıyla aynı zamanlarda ve mekânlarca toplu gerçekleştirilen faaliyetler, insanların birbirlerine yakınlaşmasını sağlayarak kardeşlik bağlarını geliştirmektedir. Ayrıca ibadetler ile aynı inançla toplu gerçekleştirilen ibadetlerin yalnızca bir ülkeye değil dünyadaki bütün Müslüman topluluklar arasında kardeşlik bilinciyle siyasi-ekonomik birlik ve organizasyonların gerçekleşmesi söz konusudur. Aynı inanç ve inancın pratikleri Müslüman topluluklarının bireysel ve grupsal anlamda sosyal dayanışma ve bütünleşmeye dâhil olması aynı şekilde uluslararası boyutta da deneyim elde etmelerine imkân sağlamaktadır.

Özetle çalışmada elde edilen bulgulara göre ibadetlerin toplumsal bütünleşmeye katkı sağladığı, toplumsal paylaşmayı, dayanışmayı ve yardımlaşmayı öğrettiği görülmektedir. Nitekim ibadetlerin en önemli toplumsal fonksiyonları arasında yer alan sosyal bütünleşme aynı zamanda ibadetlerle beraber ortaya çıkan törenler ve ritüeller içinde geçerlidir. Özellikle toplu gerçekleştirilen ibadetlerin toplumsal eşitliğin sağlanmasına ve güçlendirilmesine katkıda bulunduğu, ibadet edenler arasındaki makam, mevki ya da ırk üstünlüğü gibi duygu ve ayrımları ortadan kaldırarak toplumsal bütünleşmeye doğrudan katkı sağladığı söylenebilir.

İbadetlerin kolektif bir bilinç sunması sebebiyle bireylerde eşitlik, kardeşlik ve paylaşma bilinci gelişmektedir. İbadetler aracılığıyla bir araya gelen insanlar ortak bir tecrübeyi paylaşarak sosyal bir topluluk meydana getirmektedir. Bu sebeple din ve toplum birbiriyle özdeş yapılar olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abrahamson, M. (1978). *İşlevselcilik*. (N. Çelebi, Çev.). Sebat Ofset Yayınları. (1990).
- Abuzar, C. (2012). *Dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisi*. Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Akalın, A. (2006). *Ölümün ve ölmenin sosyolojisi üzerine kuramsal bir çalışma*. [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=t3_LHHvnf9iwbNOotPoVRA&no=cZ2XiSH1BTOevYL-IHi4vw
- Akyüz, N. (2009a). *Ana başlıklarıyla din sosyolojisi*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Akyüz, N. (2009b). *Din ve toplumsal Değişme*. Din Bilimleri Dergisi Yayınları.
- Altıkardaş, İ. (2004). *Din ve sosyal bütünleşme*. Rağbet Yayınları.
- Altuntaş, H. ve Karagöz, İ. (2010). *Oruç ilmihali*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Apaydın, H. (2006). *Namaz-Oruç İlmihal*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Apaydın, H. (2015). *İman ve ibadetler*. TDV Yayınları.
- Apaydın, Y. (2013). *İman ve ibadetler*. TDV Yayınları.
- Arı, Y. (2023). Sosyalleşme sürecinde aile: dinî rol ve işlevleri. *İLSAM Akademi Hakemli Dergisi*, 3(2), 199-216.
- Arı, Y. (2021). Toplumsal değişim ve din. *Asya Studies*, 5(16), 131-142. <https://doi.org/10.31455/asya.958362>
- Arı, Y. ve Kaya, İ. (Eds.) (2014). *Literatür tarama (literatür taraması)*. Coğrafya Coğrafyacılar Derneği Yayınları.
- Arslan, M. (2004). Kültürel bağlamda din. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(4), 189-205.
- Arslantürk, Z. (2009). *Namazın cemaatle kılınması veya ibadetlerin toplumsallaşması*. Ensar Yayınları.

- Arslantürk, Z. ve Amman, T. (2001). *Sosyoloji*. Çamlıca Yayınları.
- Assman, J. (2011). *Kültürel bellek, eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlatma ve politik kimlik*. (Tekin, A. Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Avcıoğlu, G. (2013). Kriz dönemlerinde sosyal bütünleşme: Milli Mücadele örneği. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (10) 155-170.
- Aydemir, M. (2011). *Sosyal sermaye-topluluk duygusu ve sosyal sermaye araştırması*. Çizgi Kitabevi.
- Aydın, K. (2017). *Yapısal işlevselci teori ve toplumsal tabakalaşma*. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 4(8), 213-239. <https://doi.org/10.17828/yasbed.22507>
- Aydınalp, H. (2010). Sosyal çatışma ve din. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 187-215.
- Bahadır, A. (2018). *İnsanın anlam arayışı ve din*. İnsan Yayınları.
- Berger, P. L. (1967). *The sacred canopy. Elements of a sociological theory of religion*. Garden City, NY: Doubleday.
- Berger, P. L. (1993). *Dinin sosyal gerçekliği*. (Çoşkun, A. Çev.). İnsan Yayınları.
- Bergue, J. (1998). *Mağrib Müslümanlığının bazı sorunları*. (Günay, Ü. Çev.). İnsan Yayınları.
- Bilgin, V. (1997). *Sosyal çözülme ve din*. Etüt Yayınları.
- Bilgiseven, A. (1985). *Din sosyolojisi*. Filiz Yayınları.
- Bingöl, İ. (2022). *Toplumsal teoride çatışmanın klasik kökleri üzerine bir değerlendirme*. Akademik Matbuat.
- Bozkurt, N. (2001). *Kandil*, Diyanet İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kandil--gece>
- Certel, H. (1998). İslami ibadetlerin psiko-sosyal işlevi. *EKEV Akademi Dergisi*, 1(3), 149-156.
- Certel, H. (2003). Hacda strese yol açan sebepler. *Din Eğitim Araştırmaları Dergisi*, (13), 199-213.

- Cohen, A. (1999). *Topluluğun simgesel kuruluşu*. (Küçük, M. Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Collins, R. (2015). *Sosyolojide dört ana gelenek*. (Tatlıcan, Ü. Çev.). Sentez Yayınları.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?* (Şenel, A. Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Çakmak, F. (2015). Haccın sembolik dili üzerine teorik bir değerlendirme. *Toplum Bilimleri Dergisi*, (17), 110-125.
- Çapku, A. (2007). İbadetler içinde haccın yeri. *Din ve Hayat TDV- İstanbul Müftülüğü Dergisi*, (3), 51-53.
- Çelik, C. (2011). Türkiye’de dini grupların sosyolojisi. *Erciyes Üniversitesi Strateji Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 210-227.
- Çelikel, G. (2024). Namaz ibadetinin toplumsal bütünleştirme etkisi. *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 93-105.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.12600556>
- Çileli, M. (1995). *Ölüm*. İmge Kitabevi.
- Çınar, S. (2013). *Talcott Parsons ve işlevselci kuram*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Notları.
- Daryal, A. (1999). *Dini hayatın psiko-sosyal temelleri*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Demirci, M. (2000). İbadetlerin iç anlamı. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1(3), 9-31.
- Demiryürek, A. (2017). *Dini gruplarda adanma: Meşveret cemaatinde vakıflık*. [Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi].
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=r36k9xa9ZN0D2z0dn7xk6Q&no=Dpbg9mHvBmltoHUDWmXR3A>
- Dodurgalı, A. (1995). *Eğitim sosyolojisi*. Vakıf Yayınları.
- Dönmezer, S. (1984). *Sosyoloji*. Savaş Yayınları.

- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal işbölümü*. (Ozankaya, Ö. Çev.). Cem Yayınevi.
- Dursun, D. (1992). *Din bürokrasisi*. İşaret Yayınları.
- Düzgüner, S. (2017). *Dini gruplara yönelmenin psiko-sosyal analizi*. Kuramer Yayıncılık.
- Ece, H. (2000). *İslam'ın temel kavramları*. Beyan Yayınları.
- Efe, A. (2013). *Dini gruplar sosyolojisi*. Dönem Yayıncılık.
- Eriksen, T.H. (2000). *Kültür terörizmi* (Ö. Otçu, Çev.). Avesta Yayınları.
- Erdem, H. (2010). İnsan şahsiyetinin gelişimine holistik bakış: felsefi perspektiften davranışçı ve bilişselci ekolün eleştirisi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1) 179-194.
- Erkal, M. (1993). *Sosyoloji*. Der Yayınları.
- Erkal, M. (2004). *Sosyoloji*. Der Yayınları.
- Erkal, M. (2013a). *Zekat*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fichter, J. (1996). *Sosyoloji nedir?* (N. Çelebi, Çev.). Attila Kitabevi.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. (Özel, H. Çev.). Ayraç Yayınları.
- Gökalp, Z. (1981). *Dinin içtimai hizmetleri*. (2. Baskı.) Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gül, M. (2001). İslam şehrinin doğuşu. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(6), 78-87.
- Günay, Ü. (1992). Din ve toplumsal farklılaşma. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 71-86.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum kenti ve çevre köylerinde dini hayat*. Erzurum Kitaplığı Yayınları.
- Günay, Ü. (2000). *Din sosyolojisi*. Destek Yayınları.
- Günay, Ü. (2014). *Din sosyolojisi*. İnsan Yayınları.
- Güneş, A. (2014). Sosyolojik olarak din ve toplum ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 153-164. <https://doi.org/10.18069/fusbed.06220>

- Güneş, G. ve Kocamaz, M. (2011). Cumhuriyetin ilk yıllarında Taşra'da turizm politikaları arayışı: Bergama kermesi. *Belgi Dergisi*, (2), 205-212.
- Güngör, E. (1991). *İslam'ın bugünkü meseleleri*. İnsan Yayınları.
- Güngör, E. (2011). *İslam'ın bugünkü meseleleri*. Ötüken Yayınları.
- Güngör, Ö. (2004). Kuran'da sosyal bütünleşme. *Diyanet İlmi Dergisi*, 40(3), 31-48.
- Hayta, A. (2012). *İbadetler ve ruh sağlığı*. Hökelekli, H (Ed.) *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (s. 117-152) içinde. Ankara Okulu Yayınları.
- Hick, J. (1990). Değişen ölüm sosyolojisi. (Koç, T. Çev.). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(7), 235-250.
- Hökelekli, H. (2005). *Din psikolojisi*. TDV Yayınları.
- İnce, M. (2017). Toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 294-319.
- İnci, O. (2015). *Bilimsel yayın etiği*. Türk Kütüphaneciliği.
- İslamoğlu, M. (2012). *Hac risalesi*. Denge Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1993). *İnsan ve insanlar*. Beta Yayınları.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm psikolojisi*. Beyan Yayınları.
- Karaca, F. (2015). *Psikolojik perspektiften hac*. Ensar Neşriyat Yayınları.
- Karaman, K. (2010). *Ritüellerin toplumsal etkileri*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, (21), 227-236.
- Karataş, G. (2004). *Tarikatlara yönelmenin sosyo kültürel ve psikolojik nedenleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Keskin, M. (2004). *Değişim sürecinde kırsal kesim Aleviliği; Elazığ Sünköy örneği*. İlahiyat Yayınları.
- Kılıç, A. (2008). *Milli yürek Mehmet Akif Ersoy'un din ve toplum anlayışı*. Değişim Yayınları.
- Koçak Turhancıoğlu, F. (2010). *Sembolik etkileşimcilik*. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

- Köroğlu, C. Z. (2012). *Tüketim kültürü ve din*. Gümüşhane Üniversitesi.
- Köroğlu, S. A. (2015). Literatür taraması üzerine notlar ve bir tarama tekniği. *GİDB Dergi*, (1), 61-69.
- Köse, A. (2011). *Milenyum tarikatları*. Timaş Yayınları.
- Kösemihal, N. (2017). *Sosyoloji tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Kurtkan, A. (1986). *Genel Sosyoloji*. Filiz Kitabevi.
- Kuyucuoğlu, İ. (2008). *Batı'da din sosyolojisi*. Eskiyei Yayınları.
- Lane, C. (2005). *The rites of rulers, ritual in industrial society*. (Akınhay, O. Çev.).
- Macit, M. (2010). Geleneksel hayır anlayışının modern görünümüleri: kermesler. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17(42), 175-190.
- Mardin, Ş. (1983). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (Akınhay, O. Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Meriç, C. (1993). *Sosyoloji notları ve konferansları*. İletişim Yayınları.
- Moore, W. (2010). *İşlevselcilik sosyolojik çözümlemenin tarihi içinde*. (Tekeli, Ş. (Çev.). Kırmızı Yayınları.
- Narçiçek, F. (2019). *Dinin yaşam tarzı üzerindeki etkileri: Farklı dini gruplar üzerine sosyolojik bir araştırma (İzmir örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi].
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ocak, A. (1995). *Değişen dünya'da İslam'ın batıya dönük yüzü*. Türkiye Günlüğü Yayınları.
- Okumuş, E. (2007). *İslam ve kültürümüz*. DAD Yayınları.
- Okumuş, E. ve Baltacı, A. (2020). Din sosyolojisinde Emile Durkheim- bir giriş denemesi. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 31(1), 32-49.
- Okutan, B. (2013). *Türkiye'de popüler kültür din ve kadın*. Düşün Yayınları.
- Öz, N. (2021a). İslam dininde ibadetlerin sosyal boyutu. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi*

İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8(15), 217-242.
<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.939296>

Öz, N. (2021b). İslam'da hac ibadetinin psiko-sosyal boyutu. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 24(61), 595-614.
<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.939296>

Özalp, A. (2017). *Sembolik etkileşimcilik: entelektüel kökenler, kuramlar ve din olgusu*. Gece Kitaplığı.

Özel, A. (2004). *Mevlid*. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlid>

Özkalp, E. (2004). *Toplumsallaşma*. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Özyurt, C. (2007). *Durkheim sosyolojisinde ahlaki kontrol sorunu*. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(13), 95-121.

Pekolcay, N. (2007). *Mevlid (Vesiletü'n - Necat)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ritzer, G. (2012). *Modern sosyoloji kuramları*. (Hülür, H. Çev.). De Ki Yayınları.

Sarıbay, A. (2001). *Postmodernite sivil toplum ve İslam*. Alfa Yayınları.

Sezen, Y. (1990). *Sosyolojide ve din sosyolojisinde temel bilgiler ve tartışmalar*. İFAV Yayınları.

Şahin, İ. (2008). *Göçmen kadınların dini ritüellere katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan örneğinde karşılaştırmalı bir inceleme* [Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi].

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Şen, N. (2003). *Hac ibadetinin psiko-sosyal yönden değeri*. [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi].

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Şentürk, H. (2003). Ölüm gerçeği ve Allah inancı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 303-312.

Şimşek, G. (2010). *T.C'de sosyal çözümler sosyal bütünleşme ve din; Türk-Kürt*

farklılaşması. Marmara Üniversitesi.

Tatlıcan, Ü. (2011). *Sosyoloji ve sosyal teori yazıları*. Sentez Yayınları.

Tezcan, M. (1991). *Kültürel antropoloji*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tirmizi. (2006). *İslam dini tarihi*. (Yörükan, Y. Akt.). Ötüken Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Toplum*. Güncel Türkçe sözlük. Erişim tarihi: Şubat, 22, 2024, <https://sozluk.gov.tr/>

Türkdoğan, O. (1977). *Köy sosyolojisinin temel sorunları*. A.Ü.İ.F. Yayınları.

Uçar, R. (2006). *Sosyolojik açıdan Alevilik-Bektaşilik*. Aziz Andaç Yayınları.

Uysal, V. (1994). *Psiko-sosyal açıdan oruç*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ünal, V. (2010). İslam'da ibadetlerin sosyal fonksiyonu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1), 355-370.

Ünver, G. Ve Ecer, V. (1999). *Toplumsal değişme tasavvuf, tarikatlar ve Türkiye*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Weber, M. (1993). *Sosyoloji yazıları*. (Parla, T. (Çev.). İletişim Yayınları.

Yaparel, R. (2007). *Dinin bireysel ve toplumsal yaşantıya etkisi*. Din Bilimleri Dergisi Yayınları.

Yavuz, V. (1999). *Oruç*. Risale Yayınları.

Yavuzer, H. (2006). *Çağdaş din hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı*. Laçın Yayınları.

Yelken, R. (1999). *Cemaatin dönüşümü, geç modern dönemde cemaat sosyolojisi*. Vadi Yayınları.

Yıldız, M. (2006). *Ölüm kaygısı ve dindarlık*. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Yılmaz, S. ve Karacoşkun, M. (2013). *Dini davranışlar ve inançla ilişkisi*. Grafiker Yayınları.

Yörükan, Y. (2006). *İslam dini tarihi*. Ötüken Yayınları.

Yücel, İ. (1999). Hac ve umre. *İlmihal*. (2 Cilt, 511-571) içinde. Diyanet Vakfı İslam

Araştırmaları Merkezi.

Zafer, C. (2019). Ölüm olgusu ve ölümün sosyolojik etkileri. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 64-82.

